

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ზოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ისტორიის ინსტიტუტი

მერი გუგუშვილი

თეიმურაზ კირველის ცხოვრების გზა

გამომცემლობა „მცხეთა-მთიანეთი“
თბილისი
1979

ნაშრომის მიზანია ლიტერატურულ ძეგლებსა და საისტორიო წყაროებში დაცული ცნობების საფუძველზე მეცნიერულ-პოპულარულად გადმოსცეს აღორძინების ხანის თვალსაჩინო წარმომადგენლის, მეფისა და პოეტის თეიმურაზ პირველის ცხოვრება.

ნაშრომში თეიმურაზი დახასიათებულია, როგორც საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრების ცენტრში მდგარი პიროვნება. დამპყრობელთა წინააღმდეგ დიდი ბრძოლების მოთავე, დაუცხრომელი მებრძოლი უცხოური აგრესიის წინააღმდეგ.

რამდენადაც უცხოური აგრესიის წინააღმდეგ ბრძოლაში თეიმურაზს ორიენტაცია რუსეთზე ჰქონდა აღებული, ნაშრომში დიდი ადგილი ეთმობა რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხებს.

რედაქტორი აკად. ალ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე

კუპლენი მკირფასი მამის —
ილია ფარნაოზის ძე გუგუშვილის
ნათელ-ხსოვნას

აღორძინების ხანის თვალსაჩინო წარმომადგენლის, მეფისა და პოეტის — თეიმურაზ პირველის ბიოგრაფია მკიდროდაა გადაჯაჭვული XVII საუკუნის საქართველოს ისტორიასთან. ცნობილია, რომ XVI—XVII საუკუნეებისათვის უკვე აღარ არსებობდა საქართველო, როგორც ერთიანი სახელმწიფო, თუმცა საქართველოს საწინფო-საგვარეულო წარმომადგენლები საქართველოს ერთ სამეფოდ გაერთიანების იდეაზე ხელს არ იღებდნენ. უკვე XVI ს. ბოლოსათვის კახეთის საწინფო ფაქტიურად სამი დიდი სახელმწიფოს — ირანის, ოსმალეთისა და რუსეთის ვასალი გახდა და, თუმცა ამ გარემოებამ კახეთს ერთხანს მშვიდობიანობა შეუნარჩუნა, მალე იგივე შეიქნა ქვეყნის ტრაგედიის ერთ-ერთი მიზეზი.

თეიმურაზის პაპამ — ალექსანდრემ ლევან კახთა მეფის სიკვდილის შემდეგ ნახევარძმებთან — ელიმირზონ და ხოსრო მირზასთან, რომლებიც იყვნენ „ნაშობნი შამხლის ქალისანი“, ბრძოლით მოიპოვა კახეთის ტახტი. „იქნა ბრძოლა ძლიერი და მოისრა ორგნითვე სპანი მრავალნი და მოიკლნეს ელიმირზონ და ხოსრო მირზა ორივენი ძმანი“, — გვაუწყებს ბერი ეგნატაშვილი¹

¹ ქართლის ცხოვრება, II, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ., 1959, გვ. 369.

ალექსანდრე მეფეს არჩილი ახასიათებს, როგორც მოწყალეს, ღვთის მოშიშს, მტერთა მძლეველსა და ნადირობის მოტრფიალეს. იგი თეიმურაზის პირით გვამცნობს:

პაპა ჩემი ჯდა ხელმწიფედ კახეთს ღვთისაგან წყალობით,
მშვიდი, მოწყალე, მდაბალი, რჯულზედან ერთობ მკრძალობით;
ქვრივთა, ობოლთა შემბრალე, არ იყო მათზედ ძალობით,
კვლავ მშვილდოსანი უსახო, ცხენ-მაღე, მშვილდ-ფიცხელობით (211).

პაპის ჩემისა ქებასა ვერ ვიტყვი მე ერთხელადა,
ღვთის მოშიში და მორწმუნე, იგ არ თუ იყო ხელადა;
მტერთა მძლეველი, ძლიერი, ღომი შიაჩნდა მელადა,
მუღამ მას ეინად ნადირთ-სრვა აეღო ერთობ ხელადა (212)².

ცნობილია, რომ მე-16 საუკუნის დამდეგიდან გაჩაღებული ირან-ოსმალეთის ომის მთავარ ასპარეზს ამიერკავკასია წარმოადგენდა. ალექსანდრე ჭკვიანი პოლიტიკოსი იყო. იგი ცდილობდა მშვიდობიანი ურთიერთობა დაემყარებინა ირანსა და ოსმალეთთან. ალექსანდრე მეფემ სცადა ოსმალეთი კახეთის პოლიტიკური გაძლიერების მიზნით გამოეყენებინა, ამიტომ პოლიტიკური კავშირი შესთავაზა იმ პირობით, თუ ხონთქარი ქართლს თბილისითურთ მისცემდა. ეს შეთანხმება არ მოხდა და ოსმალეთის დამპყრობლური ზრახვები საქართველოს მიმართ ალექსანდრესათვის აშკარა იყო, მაგრამ ალექსანდრე მეფემ ჭკვიანი პოლიტიკით იმას მიაღწია, რომ კახეთის შიგნით არ შემოუშვა ოსმალთა დამპყრობელი, მხოლოდ მცირეოდენ ხარკს უხდიდა ხონთქარს ყოველწლიურად. საერთაშორისო ვითარება ალექსანდრეს კარგად ესმოდა. ამ დროისათვის ოსმალთა დამპყრობების

² არჩილი, თხზულებათა სრული კრებული, აღ. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. I, თბ., 1937.

საფრთხემ ევროპაც შეაშფოთა და დღის წესრიგში ანტი-თურქული კოალიციების შექმნა დადგა. ამ მხრივ მოსკოვის სახელმწიფოს მთავრობაც იღწვოდა, რომელსაც აშფოთებდა თურქთა პოზიციების განმტკიცება ჩრდილო კავკასიაში. ამიტომ მოსკოვის ინიციატივით განახლდა მოსკოვ-კახეთის ურთიერთობა და კახეთი მოსკოვის მფარველობაში შევიდა 1587 წელს. ამ წლის 28 სექტემბერს ალექსანდრე მეფემ თავისი ვაჟიშვილებით (ერეკლე, გიორგი, დავითი) და დარბაისლებით ერთგულებისა და ქვეშევრდომობის ფიცი დადო რუსეთის სახელმწიფოსთან.

ალექსანდრე მეფე დიდ მთავარს თევდორე ივანეს ძეს ერთგულებას, მოსკოვის მეფის მტრის მიმართ მტრობას და ბოყერის მიმართ მოყვრობას აღუთქვამდა. თვითონ კი მის ზეფურ მფარველობაში აყვანას და გარეშე მტრებისაგან დაცვას სთხოვდა, განსაკუთრებით ჩრდილოელი ზეზობლებისაგან, უპირველესად შამხალისაგან, რომელიც მას ოსმალოზე უარეს მტრად მიაჩნდა. საქმე ის იყო, რომ იმ დროისათვის ოსმალეთზე მეტად შემაწუხებელი კახეთისათვის დაღესტნელი მთიულები, კერძოდ, შამხალის ქვეშევრდომნი იყვნენ. ალექსანდრე მეფე რუსეთის დესპანებთან საუბარში აღნიშნავდა, რომ ოსმალეთის ან სხვა ქვეყნის წინააღმდეგ ომის დროს შამხალი აწიოკებდა კახეთს, ტყვეები ზიჰყავდა და ძალად ამაჰმადიანებდა, შემდეგ კი შორეულ მთებში იძალავდა. დაღესტნელები, როგორც მაჰმადიანები, ომის დროს ოსმალთა ერთგული მოკავშირეები ხდებოდნენ და, ცხადია, მათ მოქმედებას ოსმალთა პოლიტიკური და სამხედრო გეგმა განსაზღვრავდა. ამიტომ ალექსანდრეს შამხალი განსაკუთრებით საშიშად მიაჩნდა და რუსეთის მეფეს იმას სთხოვ-

და, რომ, როცა ის სპარსეთს და ოსმალეთს იგერიებდა, შამხალისათვის საშუალება არ მიეცა საქართველოს თავს დასხმოდა. ალექსანდრე მეფე სრულიად საქართველოს მიწაწყლის გაერთიანებაზე ოცნებობდა და, როდესაც რუსეთის მფარველობაში შევიდა, გულში ეს იმედიც უნდა ჰქონოდა. როგორც ჩანს, ქართველებს რუსეთის მფარველობა ქართული სამეფო-სამთავროების პოლიტიკური გაერთიანებისათვის აუცილებელ პირობად მიაჩნდათ. ამავდროს მათ კარგად ესმოდათ, რომ საქართველოს სამეფო-სამთავროების გაერთიანების შეურიგებელი მოწინააღმდეგეები იყვნენ ირანი და ოსმალეთი. ამიტომ ალექსანდრე ირანთანაც მშვიდობიან პოლიტიკას აწარმოებდა. ირანის ტახტზე ახლად ასულ შაჰ-აბასს გახელმწიფება მიუღო, მოსკოვის მეფის საფარველში შესვლა აუწყა და მასაც მფარველობა სთხოვა. ალექსანდრე, ქართლის მეფე გიორგისთან ერთად, ერევნის აღების დროს (1604 წ.) ეხმარებოდა კიდეც შაჰ-აბასს. მაგრამ შაჰ-აბასი კარგად ხედავდა, რომ ამიერკავკასიაში ახალი ვითარება ისახებოდა, რაც რეალურად ემუქრებოდა მის ბატონობას. ამიტომ მან საქართველოს ერთიანი მოსპობა განიზრახა და განხორციელებაც სცადა, როცა საამისო დრო იხელთა.

ალექსანდრე მეფეს ჰყავდა ხუთი ვაჟი და ერთი ქალი: ერეკლე, დავითი, გიორგი, კონსტანტინე, როსტომი და ნესტანდარეჯანი. როსტომი, საფიქრებელია, ბავშვობაშივე გარდაცვლილა, რადგანაც იგი მოხსენიებულია ალექსანდრეს შვი-

³ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწუბილი და ახსნილი თედო ჟორდანიას მიერ, წ. II, 1897, გვ. 418.

ლებში 1579 წლის სიგელით, შემდეგ კი 1581 წელს გაცემულ სიგელში მისი ხსენება აღარ გვხვდება⁴. არც არჩილი და არც ვახუშტი მას არ ასახელებენ ალექსანდრეს შვილთა შორის.

ვახუშტის ცნობით, უფროსი ვაჟი ერეკლე თრიაყის სმას ყოფილა მიჩვეული, მამას გაქცევია და „წარვიდა წინაშე სულტნისა სტამბოლს“⁵, სადაც მალე დაღუპულა. 1590 წელს ალექსანდრეს მისი გაქცეული შვილის სიკვდილის ამბავი მოუტანეს.

ბერი ეგნატიშვილის ცნობითაც „ერეკლე გაუარშივდა ალექსანდრეს და წარვიდა სტამბოლს“ (გვ. 270), მაგრამ, როგორც ჩანს, ერეკლე საიდუმლო მძევალი იყო ოსმალეთის სულთნის კარზე, რადგან 1578 წლიდან ალექსანდრე ოსმალეთის ორიენტაციას ადგა. შემდეგ სპარსეთის შაჰმა მოახერხა ალექსანდრესა და ტყვეობიდან დაბრუნებული ქართლის მეფის სვიმონის შერიგება, ჯვარსა და სახარებაზე დაფიცება, რომ ერთმანეთს დაეხმარებოდნენ და სპარსელებთან ერთად ოსმალეთის წინააღმდეგ იბრძოლებდნენ. ეს შერიგება 1582 წელს მომხდარა. ფაქტია, ოსმალეთის მიმხრობისათვის შაჰმა პასუხი მოსთხოვა ალექსანდრე მეფეს და კახთ ბატონი იძულებული შეიქნა შაჰის მოთხოვნები დაეკმაყოფილებინა: იმ წლების ხარჯის საფასურში, რომელიც ოსმალეთთან მიმხრობის გამო გადახდილი არ ჰქონდა, 3000 ერაყული შაჰური თუმანი გადაეხადა და მცირეწლოვანი კონსტანტინე ბატონიშვილი მძევლად მათეა შაჰისათვის. ქართული წყაროების ცნობით, ირანის შაჰს „ბატონმან ალექსანდრე გაუგზავნა ძე

⁴ ქრონიკები, II, გვ. 420.

⁵ ქართლის ცხოვრება, IV, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, 1973, გვ. 576.

მისი კონსტანტინე და მრავალი ძღვენი და თავის-მართლება შეუთვალა, როგე ძე ჩემი ერეკლე ჩემად უნებურად წავიდა სტამბოლსო“ (ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 371). არჩილი წყევლა-კრულვას უთვლის იმ დღეს, როცა კონსტანტინე ირანს გაიგზავნა, და ადასტურებს ბერი ეგნატაშვილისა და ვახუშტის ცნობას, რომ ერეკლე მამის უნებურად წავიდა სტამბოლს:

იგიმც დღე დაიწყევლება, როს მამამ მისცა ყაენსა,
იგ მან ეშმაკმა გაზარდა, შით დაამსგავსა კაენსა.
ბოლოს გიამბობ თუ ღვთისას საქმეს იქს როგორ საწყენსა,
მთქმელთა და გამგონთ ორთავე სანაღლოს ცრემლთა სადენსა (215).

ერეკლე სტამბოლს წავიდა, მამას შემოსწყრა თუ ძმასა,
ღიად ეწყინა მეფესა, დიდსა ჩავარდა კმუნესა,
თეთრს წვერს იგლეჯდა, გაპყრიდა, იტყოდა სოფლის მღურვასა,
ღედოფალს ვინ შეჰკადრებდა ამბავსა მის საკრულავსა (216).

ისტორიული წყაროები დავითს ახასიათებენ, როგორც კაცს კადნიერს, მრისხანესა და ამაყს. ხოლო, ბერი ეგნატაშვილის ცნობით, გიორგი იყო „კაცი შვენიერი ხილვითა და ქექლუცი და ყმათათვის კეთილი და უხვი“ (გვ. 381). ეგევებს იმეორებს ვახუშტი: „შვენიერ ჰაეროვანი, უხვი, მშვიდი და ტკბილი ყმათათვის“ (გვ. 580).

ალექსანდრეს ასული ნესტან-დარეჯანი გათხოვილი ყოფილა მანუჩარ დადიანზე. მას შაჰ-აბასიც სთხოვდა კახეთის მეფეს, მაგრამ ალექსანდრემ დადიანს მიათხოვა და შაჰს ბოდიში მოუხადა, ადრე იყო დანიშნულიო. ნესტან-დარეჯანის ვაჟს ლევანს ალექსანდრე ზრდიდა.

ალექსანდრეს შვილებში გიორგი რუსული ორიენტაციის ყოფილა, ხოლო შაჰ-აბასი იმედს დავით ბატონიშვილზე ამყარებდა, რომელიც იყო კახეთის ტახტის მემკვიდრე. 1601 წელს ავადმყოფ მამას დავითმა სამეფო ნიშნების გამოგზავნა მოსთხოვა. ალექსანდრემ შვალს სამეფო ღროშა, გვირგვინი, სარტყელი და ხმალი გამოუგზავნა, თვითონ კი მონაზვნად აღიკვეცა. დავითი კახეთის მეფედ დაჯდა 1601 წ. ოქტომბერში. უკვე 1602 წელს „მეფე კახთა დავით და დედოფალი ქეთევან და ძენი მათნი თეიმურაზ და ბაგრატ გლეხებს სწირავენ ნინოწმინდას“⁶. ჩვენ უკვე გვქონდა შემთხვევა აღგვენიშნა, რომ ქართული წყაროების ცნობით დავითი მრისხანე და ამაყი ყოფილა, ხოლო გიორგი „ყმათათვის კეთილი და უხვი და ამისათვის უმეტეს მისდა მიივლტოდენ, ვიდრე დავითისა“ (ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 381). დავითის ცუდკაცობაზე ჩივიან რუსი ელჩებიც: ივანე ნაშჩოკინი და ივანე ლეონტიევი.

დავითის უკმაყოფილო ფეოდალებმა გიორგი ბატონიშვილს სთხოვეს შეთქმულების ხელმძღვანელობა. გიორგი დათანხმდა და ძმის ღალატით მოკვლა განიზრახა, მაგრამ შეთქმულება გამჟღავნდა. დავითი თავზე წაადგა ძმას, როდესაც იჭურვებოდა, წამოიყვანა და „თორღას ციხეში პატიმარ-ყო“, თორმეტი მასთან შეფიცული კახელი ჭოეთის ციხიდან გადმოყარა და სხვები დააპატიმრა. დავითი ამაზე არ შეჩერებულა. მამაც დააპატიმრა და კახეთს თვით განაგებდა. ქართველი ელჩის კირილეს სიტყვით, ალექსანდრეს საჩაროდ საშინელი წყევლით შეუჩვენებია შვილი, როცა ამ

⁶ ქრონიკები, II, გვ. 432.

უკანასკნელმა ალავერდის ტაძრის კარიბჭესთან ააჩეხინა ალექსანდრეს ერთ-ერთი ერთგული ქვეშევრდომი. ექვსი თვე იბატონა დავითმა და შემდეგ რაღაც საშინელი სენით გარდაიცვალა 1602 წელს. პატიმრობიდან გამოვიდა მეფე ალექსანდრე და ქვეყნის მართვას შეუდგა. ალექსანდრემ საპყრობილედან გამოიყვანა გიორგი ბატონიშვილი, რომლის მეტი შვილი შინ აღარ დარჩენოდა. აშკარა იყო, რომ ალექსანდრეს შემდეგ კახეთის ტახტს გიორგი ბატონიშვილი დაიჭერდა. მართლაც, ერეკნის აღების შემდეგ, როცა შაჰმა ალექსანდრე მეფე, როგორც არასაიმედო პიროვნება, თავისთან დაიტოვა, კახეთს ფაქტიურად გიორგი ბატონიშვილი განაგებდა.

დავითს დარჩა მეუღლე — ქეთევანი და სამი შვილი: ორი ვაჟი და ერთი ქალი. არ არის სწორი ვახუშტის ცნობა, რომ „დავითს დაშთა ქეთევანის თანა ძე მხოლო თეიმურაზ“ (გვ. 581). თეიმურაზი, როგორც ჩანს, დავითის უფროსი შვილი იყო და, ბუნებრივია, მომავალში კახეთის ტახტის პრეტენდენტი და ალბათ, ამიტომ ზრდიდა მას პაპა ფუფუნებით. თეიმურაზს ძმაც ჰყოლია და დაც. იგი „გაზაფხულ-შემოდგომიანის“ 87-ე სტროფში უჩივის სოფლის სიმუხთლეს და ძმისა და დის დაკარგვაზეც მოსთქვამს:

რად, სოფელო, სხვა არ დასწვი ჩემებრ, მე მკენ დასადაგე,
გლახ ლახვარი სასიკვდინე ყველა მე მკარ, დასად აგე:
დამიკარგე ძე, ასული, ძმა არ ვიცი, და სად აგე?
სხვა ნაყოფი მათებრ ტურფა რა აშენე, და სად აგე?⁷

7 თეიმურაზ პირველი, თხზულებათა სრული კრებული, აღ. ბარამიძისა და გ. ჯაქობიას რედაქციით, ტფ., 1934.

საყურადღებოა არჩილის ცნობაც. არჩილი ათქმევინებს თეიმურაზს დედამისის შიმართ:

მას ჩემგმეტი არეინ შერჩა ძე, ასული, არც ვინ ჩძლობდა,
მაგრამ ბედს არ ემდუროდა, რა მე მიველ, ღმერთს მაღლობდა (283,
3—4).

ეს ცნობა ეხება დაახლოებით 1605—1606 წლებს. ამ დროისათვის ქეთევანის ახლოს არ ყოფილა არცერთი შვილი. ვაჟიშვილებს ცოლები არ ჰყოლიათ.

1602 წლის ნინოწმინდის ერთ სიგელში ნათქვამია: „ჩვენ ღვთივ გვირგვინოსანმან დედოფალთა დედოფალმან პატრონმან ქეთევან და სასურველ საყვარელთა ძეთა ჩვენთა პატრონმან თეიმურაზ და პატრონმან ბაგრატ შემოგწირეთ მცირე ესე შეშოსაწირავი თქვენ ჩვენსა სასოებასა და სიქადულსა ჩვენსა მცველსა და მფარველსა წმინდასა ნინოს“⁸.

1604 წლით დათარიღებულ სიგელში ბაგრატის ნაცვლად მოხსენებულია ვახტანგი⁹. თედო ჟორდანიას სამართლიანად დაუეჭვებია ამ სახელს. ამ დროისათვის მეფე დავითიცი გარდაცვლილია და, შესაძლებელია, სიგელის ქორონიკონი არასწორადაა დასმული. ფაქტი ერთია, ამ ორი სიგელით დასტურდება, რომ თეიმურაზს ჰყოლია ძმა ბაგრატი თუ ვახტანგი. ისკანდერ მუნშიცი ადასტურებს, რომ თეიმურაზს ჰყოლია უმცროსი ძმა, რომელსაც ქეშიში რქმევია. ამ სახელის მატარებელი ქართველი უფლისწულის არსებობა სხვა წყაროებით არ დასტურდება. „ქეშიშ“ სპარსულად ქრისტიანთა მღვდელს,

⁸ სარგის კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, IV, თბ., 1913, გვ. 3.

⁹ ქრონიკები, II, გვ. 434.

მონაზონს, ბერს ნიშნავს¹⁰. ამრიგად, სახელი „ქეშიში“ რაღაც გაუგებრობის შედეგია, მაგრამ თეიმურაზის უმცროსი ძმის არსებობა ამ ცნობითაც დასტურდება. ისკანდერ მუნში სხვა ცნობასაც გვაძლევს. იგი წერს: „ისინი (თეიმურაზი და მისი ძმა) იმ გვარის ზოგიერთ მანდილოსანთან ერთად მაღალ ბანაკში მოვიდნენ შაჰის სამსახურად“ (გვ. 44). მაშასადამე, ისკანდერ მუნშის ცნობით, თეიმურაზის უმცროსი ძმა მასთან ერთად მისულა შაჰთან. ამ ცნობას და საერთოდ თეიმურაზის ძმის არსებობას ადასტურებს ვახუშტიც: „პირველად დედისაგან წარგზავნილმან შესძღვნა ძმა და ტყვენი შაჰაბაზს თეიმურაზ“ (გვ. 584). ამასვე იმეორებს არჩილი, რომელიც თეიმურაზს ათქმევინებს: „პირველ მიველ, ძმა მივართვი და პერზე დაც იქ ჩავგვარე“ (441,1). მაშასადამე, თეიმურაზი და მისი ძმა ქეთევანს ერთად გაუგზავნია შაჰ-აბასის კარზე დავითის სიკედილის შემდეგ. არც ქართულ და არც უცხოურ წყაროებში თეიმურაზის ძმის ხსენება მეტი არ გვხვდება. შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ეს ძმა თეიმურაზს ირანიდან აღარ ჩამოყოლია, ბავშვობაშივე დაღუპულა, მითუმეტეს, რომ ახლად მეფედნაკურთხ თეიმურაზს არჩილი ათქმევინებს: „ძმა არა მყვა და არცა ძე“ (379, 4). მაგრამ ამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ ლაპარაკობს ერთი ცნობა. თერგის ვოევოდა პეტრე გოლოვანი 1614 წლის შემოდგომაზე გასული თვეების ამბებს ატყობინებს მთავრობას. კერძოდ, აქ ლაპარაკია შაჰ-აბასის დასავლეთ საქართველოში გალაშქრებაზე. აქვე ნათქვა-

¹⁰ ისკანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ, გამოსცა ელ. ფუთუ-რიძემ, თბ., 1969, გვ. 153.

მია, რომ თეიმურაზს შაჰისათვის შეუთვლია: ჩემი მიწა-წყალი რომ არ დაგელაშქრა, გამოგიგზავნე შენთან სათხოვნელად ჩემი დედა, ძმა და შვილები, შენ კი დედა, ძმა და შვილები არ დამიბრუნე და ქვეყანა ავიოხრე, ერთი-ლა დამჩჩა — გული და სული, სანამ ცოცხალი ვარ, სულსა და ვულს არ მოგცემ და არც შენ გეახლებიო!¹¹.

ამრიგად, ამ ცნობის მიხედვით, თეიმურაზის ძმა 1614 წლისათვის ცოცხალია და იგი თეიმურაზს დედასთან და შვილებთან ერთად შაჰისათვის უახლებია. შემდეგ მისი ხსენება არსად ჩანს. თუ ეს ცნობა მართალია, სავსებით გასაგებია, რა ბედიც ეწვეოდა მას ირანის შაჰის კარზე.

მეტი ცნობები გვაქვს თეიმურაზის დის შესახებ. მას სახელად რქმევია ელენე. 1604 წლის აგვისტოში რუსეთის ელჩობა ჩამოვიდა საქართველოში. ელჩებს ტატიშჩევსა და ივანოვს დაეალეებული ჰქონდათ შეერჩიათ საცოლე ბორის გოდუნოვის ვაჟისათვის, ხოლო ასულისათვის საქმრო. ქართველი ელჩის კირილესაგან მათ უკვე იცოდნენ, რომ ალექსანდრე მეფეს ჰყავდა შვილიშვილები: 17 წლის თეიმურაზი და 12 წლის ელენე. რუსის ელჩები თეიმურაზ ბატონიშვილისა რუსეთში წაყვანას თხოულობდნენ, მაგრამ ამ დროს ირანის ელჩიც, მაჰმად-ბეგი, იმყოფებოდა კახეთში და თეიმურაზ ბატონიშვილისა და მისი დის წაყვანას ცდილობდა. ალექსანდრე მეფის დასტურით თეიმურაზი და მისი და ირანში

¹¹ Т. Тивадзе. Материалы по внешнеполитической истории Грузии первой половины XVII века, содержащиеся в Архивном фонде «Сношения России с Персией». კრ. ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, II, თბ., 1973, გვ. 133.

გაიგზავნენ. ე. ი. თეიმურაზის და ელენე 1604 წელს გაუგზავნიათ შაჰ-აბასთან. ამ წელს რუსი ელჩები ქართლის მეფე გიორგისთან საუბარში აღნიშნავენ, რომ შაჰ-აბასმა წაჰგვარა ალექსანდრე მეფეს შვილიშვილი, გააუბატიურა და უკანვე დააბრუნაო¹². შემდეგ ელენე მეორედ მოხვედრილა შაჰის კარზე. როცა დაქვირებული თეიმურაზი შაჰს ეახლა, უძღვნა „აწ მისრულმან დაი თვისი და ტყვენი ქალ-ყრმანი წარჩინებულთა კახთა შვილნი“, — გვეუბნება ვახუშტი (გვ. 584). ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობით, 1613 წელს, როცა შაჰი განჯაში მოვიდა და მძევლები მოითხოვა, თეიმურაზმა დედასა და შვილებთან ერთად გაგზავნა თავისი და ელენე¹³. სხვათა შორის რუსეთის მთავრობის მიერ ირანის ელჩის თ. ი. ლეონტიევისადმი 1616 წლის 22 მარტამდე გაგზავნილ დანასაქმში (наказ), თუ როგორ აწარმოოს მოლაპარაკება შაჰ-აბასთან საქართველოს საკითხზე, აღნიშნულია, რომ თეიმურაზმა შაჰს მძევლად დედა და ცოლი მისცაო. 1617—1618 წლების ირანის ელჩებთან საქართველოს საკითხზე წარმოებული მოლაპარაკებების ჩანაწერებშიც თეიმურაზის დედისა და ცოლის ტყვედ წაყვანაზეა საუბარი¹⁴. ფაქტია, რომ ცოლი თეიმურაზს შაჰ-აბასისათვის მძევლად არ გაუგზავნია. შესაძლებელია, მართლაც თეიმურაზმა და-ელენე გაგზავნა და რუსეთის მთავრობის დანასაქმეებში შეცდომით დის ნაცვლად ცოლი წერია. „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერებით შემონა-

¹² С. Белокуров, Сношения России с Кавказом, в I, М., 1889, გვ. 584.

¹³ ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, ტფ., 1926, გვ. 21.

¹⁴ Т. Тивадзе, Материалы..., გვ. 140, 147.

ხული სათაურების ცნობითაც თეიმურაზმა თავისა და ელენე დედასთან ერთად გაუგზავნა შაჰ-აბასს¹⁵. 1618 წელს ილუმენი ხარიტონის ხელით გაგზავნილ წერილში თეიმურაზი წერდა რუსეთის მეფეს, რომ შაჰმა ჩემი და — დავით მეფის ასული მთხოვა ცოლად და დამპირდა ქრისტიანობას მივიღებო¹⁶. ამრიგად, როგორც ჩანს, შაჰს ცოლად შეურთავს თეიმურაზის და ელენე, მაგრამ შემდეგ იგი მიუცია არა ლორისტანის ვალისათვის, როგორც ფიქრობს ა. ფურცელაძე, არამედ ელენე ცოლად ჰყოლია დაუდ-ხან უნდილაძეს და ალბათ გარკვეული წვლილიც მიუძღოდა თეიმურაზისა და დაუდ-ხანის კავშირში, როცა მათ შეერთებული ძალით განჯა-ყარაბაღი დაარბიეს.

თეიმურაზის და-ძმა მასზე უმცროსები ყოფილან. თვით თეიმურაზის დაბადების შესახებ ისტორიული წყაროები სხვადასხვა ცნობას გვაწვდიან. „არჩილიანში“ თეიმურაზი ამბობს:

სამოცდათის წლისა ვიყავ, როს რუსეთსა გავემართე (1064,1).

ბერი ეგნატაშვილის ცნობით, თეიმურაზი რუსეთს რომ წავიდა „წლისა იყო სამოცდათორმეტისა“ (გვ.431).

¹⁵ „დიდმოურავიანის“ 1959 წლის გამოცემის წინასიტყვაობა, გვ. XV, XVII. გ. ლეონიძის აზრით, „დიდმოურავიანის“ სათაურები იოსებ თბილელს არ ეკუთვნის. რ. ფირცხალაიშვილმა ხელნაწერთა მექვიდრეობის შესწავლის საფუძველზე დაადასტურა, ტექსტის კარებად დაყოფის აუცილებლობა, რასაც ხელნაწერებში თან ახლავს დასათაურებაც, თუმცა, რასაკვირველია, ქვესათაურებში იგრძნობა დანართთა ფენაც (იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერული მექვიდრეობისათვის. შაცნე, 1975, № 2).

¹⁶ М. Полневков, Материалы по истории грузинских взаимоотношений, Тб., 1937, гв. 44.

რუსეთს თეიმურაზი 1657 წელს წავიდა. ამ ცნობების კვალობაზე არჩილით იგი დაბადებულია 1589 წელს, ხოლო ბერი ეგნატაშვილის მიხედვით 1587 წელს. მაგრამ ბერი ეგნატაშვილი სხვა ადგილას სხვაგვარ ცნობას გვაწვდის. როცა თეიმურაზი გამეფდა, „მაშინ იყო წლისა ცამეტისა“ (გვ. 383), ხოლო „რა იქმნა წლისა ათხუთმეტისა, მაშინ ითხოვა ქალი გურიელისა და ქმნა ქორწილი პათიოსანი დიდად გამოჩვენებით“ (384). თეიმურაზმა გურიელის ასულზე 1607 წელს იქორწინა. აქედან გამომდინარე, თუ ამ დროს თხუთმეტი წლის იყო, იგი დაბადებულია 1592 წელს. ამავე თარიღს ადასტურებს პირველი ცნობაც, თუ გამეფების წლად 1605 წელს ვივარაუდებთ. ქართველი ელჩის კირილეს ცნობით, 1604 წელს თეიმურაზი 17 წლის ყოფილა¹⁷. მაშასადამე, 1587 წელს დაბადებულია. ალ. ბარამიძე შენიშნავს, რომ „კირილეს ცნობა საეჭვოა: რუსეთის მეფე თეიმურაზს თავის ქალს ცოლად სთავაზობდა და, ალბათ, ელჩმა უფლისწული უფრო ასაკოვნად დასახა“¹⁸. ვახუშტის მიხედვით, თეიმურაზი მეფედ ეკურთხა ქორონიკონსა ჩ⁷ქე, ქარ. ს⁷ჟგ ე. ი. 1605 წელს, ხოლო „მაშინ იყო წლისა ივ და განაგებდა კახეთს“ (გვ. 584). ამ ცნობების საფუძველზე ალ. ბარამიძე ასკვნის, რომ თეიმურაზი დაბადებულია 1589 წელს¹⁹. ერუკი ცნობით „ქკს ს⁷ჟგ (1605) აქა მეფედ დაჯდა ბატონი თეიმურაზ კახეთს“²⁰. მაგ-

¹⁷ С. Белокуров, СРК, I, გვ. 492.

¹⁸ ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, 1940, გვ. 117.

¹⁹ იქვე.

²⁰ ქრონიკები, II, გვ. 435.

რამ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ 1606 წლით არის დათარიღებული თეიმურაზ მეფის პირველი სიგელი — ყმების წყალობის წიგნი²¹, ამასთან 1612 წლით დათარიღებულ ალავერდის წმინდა გიორგის ეკლესიის ყმების შეწირულების წიგნის ერთ სიგელში თეიმურაზი წერს: „დაიწერა ქ^ნსა ტ თვესა მაისსა ათსა, ინდიქტიონსა მეფობისა ჩვენისასა ე“²². მაშასადამე, თეიმურაზი 1606 წ. უნდა გამეფებულიყო, — ასკენის ივ. ჯავახიშვილი²³. ამ მოსაზრებას მხარს უმაგრებს სპარსელი ისტორიკოსი ისკანდერ მუნშიც. ისკანდერ მუნში მოგვითხრობს ჰიჯრის 1014 წელზე და ამბობს: „ამ წლის დასასრულის ამბებს, რომელიც ყარაბაღში ლაშქრობის დროს მოხდა, ეკუთვნის კახეთის გადაცემა ალექსანდრე-ხანის შვილიშვილის თეიმურაზისათვის“ (გვ. 60). ჰიჯრის 1014 წლის დასასრული 1606 წლის აპრილის თვეს შეესაბამება, მაშასადამე, ამ ცნობითაც თეიმურაზი 1606 წელს გამეფებულა. თუ თეიმურაზი 16 წლის გამეფდა, მაშინ მისი დაბადების თარიღად 1590 წელი უნდა მივიჩნიოთ. ამრიგად, მამის გარდაცვალების დროს იგი 12 წლის ყოფილა.

თეიმურაზის დედა ქეთევანი საქართველოს ისტორიაში ცნობილია, როგორც ძლიერი ნებისყოფის, ჭკვიანი და გონიერი ქართველი ქალი, სამშობლოს კეთილდღეობისათვის თავდადებული მებრძოლი, რომელმაც თავისი სიცოცხლე თავისი ხალხისა და ქვეყნის საკუთრივად მიიტანა მსხვერპლად. იმ ვითარებამ, რომელიც კახეთის სამეფო კარზე დატრიალდა

21 საისტორიო მოამბე, I, 1925, გვ. 146.

22 ქრონიკები, II, გვ. 440.

23 ქართველი ერის ისტორია, V, თბ., 1953, გვ. 5.

მე-17 საუკუნის დასაწყისში ქეთევან დედოფლისა და უფლისწული თეიმურაზის გარშემო ალექსანდრე მეფისა და გიორგი ბატონიშვილის მოწინააღმდეგე თავადებს მოუყარა თავი. მეფე ალექსანდრე უკვე მოხუცი იყო და ქეთევანს შვილის ბედი აფიქრებდა, რადგან მაზლის — გიორგის ერთგულებაში ეჭვი ეპარებოდა. შაჰიც თავის საფარველს სთავაზობდა თეიმურაზ ბატონიშვილს. და თუმცა 1604 წელს რუსეთის ელჩები თეიმურაზის რუსეთში გაგზავნას ცდილობდნენ ბორის გოდუნოვის ქალისათვის საქმროდ, ირანიდან ალექსანდრე მეფე, რომელიც შაჰმა თან იახლა ერევნის აღების შემდეგ, იტყობინებოდა, რომ მისი სამშობლოში დაბრუნება და ქვეყნის უსაფრთხოება უფლისწულის ირანში გაგზავნაზე იყო დამოკიდებული²⁴. ამ ცნობას ადასტურებს არაქელ დავრიეეცი: ერევნის აღების შემდეგ „ალექსანდრე მეფე შაჰმა თავისთან დაიტოვა და დაბრუნების ნება არ მისცა. შემდეგ წაიყვანა, ყველგან თან ჰყავდა და მძევალს სთხოვდა. ამიტომ ალექსანდრე იძულებული შეიქმნა, მიეყვანა თავისი შვილიშვილი, სახელად თეიმურაზი, რომელიც ყრმა იყო ასაკით და მძევლად მიეცა შაჰისათვის“²⁵. გიორგი ბატონიშვილმა თეიმურაზი და მისი და შაჰთან გაგზავნა 1604 წელს. ს. ბელოკუროვის მიერ გამოქვეყნებული მასალების მიხედვით, შვილებს თან გაჰყოლია ქეთევანიც (გვ. 492). ქართული წყაროებით, ქეთევანმა „წარგზავნა ყრმა თვისი ყაენთან შიშისათვის გიორგისა, რამეთუ ეშინოდა გიორგისაგან

²⁴ С. Белокуров, СРК, I, гв. 492—3.

²⁵ არაქელ დავრიეეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, თარგმანი, შესავალი და კომენტარები კარლო კუციასი, თბ., 1974, გვ. 14.

მაზლისა თვისისა და მისთვის გამოგზავნა ყაენთანა და თანა გამოატანა შერმაზან ჩოლოყაშვილი“ (ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 382). ნ. ბერძენიშვილს ეს აქტი შეფასებული აქვს, როგორც რუს-ხელმწიფის პოლიტიკური მარცხი, ვინაიდან კახეთის მეფე მოსკოვის ხელდებული იყო და კახეთი მისი ნებართვის გარეშე ახალ მძევლებს აძლევდა ირანის შაჰს²⁶. რუსეთის მთავრობის ცდის მიუხედავად, შაჰი არ აპირებდა კახეთზე ხელის აღებას. მან გულთბილად მიიღო თეიმურაზი, ბერი ეგნატაშვილის სიტყვით, „ვითარცა ძე ეგრეთ შეიტკბო“ (გვ. 382), რადგანაც „მაშინ დიდად წადიერ იყო შაჰაბაზ და ღონე-ჰყოფდა დაპყრობად საქართველოსა“ (გვ. 539). არჩილიც თეიმურაზს ათქმევინებს შაჰ-აბასის შესახებ „მან შემიტკბო ვითა შვილი, არ თუ შიშით ბე დამხვეწა“ (247,3). არჩილიანის მიხედვითაც თეიმურაზს ახლდა შერმაზანი, რომელიც ასწავლიდა ზნეობას, საღმრთო და საერო ცოდნაში წვრთნიდა და ჭირსა შიგან ამაგრებდა. ამრიგად, შერმაზან ჩოლოყაშვილი ყოფილა პოეტის სულიერი მამა, მასწავლებელი და მსახური შორეულ უცხოეთში. არჩილის ცნობით, შერმაზანი თან წამოყოლია თეიმურაზს საქართველოში 1606 წელს (სტროფი 257,1). ანტონ ფურცელაძე გვაშეცნობს, რომ, როდესაც შაჰ-აბასი ლუარსაბისა და თეიმურაზის გადაკიდებას ცდილობდა და ცალ-ცალკე სწერდა მათ ერთმანეთზე მოკვლას გიპირებსო, ამ ამბავს შერმაზანისაგან იგებენ და, როცა შაჰი მეფეებს მაზანდარანს მიიწვევს, „გონიერი და გამოცდილი გამზრდელი თეიმურაზისა და ამორჩეული კაცი ქეთევან დედოფლისა არ

²⁶ საქართველოს ისტორიის საკითხები. IV, თბ., 1967, გვ. 115.

გაუშვებს და გადაარჩენს“²⁷. ამ ცნობას ადასტურებს ისკანდერ მუნშიც. იგი მოგვითხრობს, რომ, როდესაც ლუარსაბი და თეიმურაზი შაჰმა მაზანდარანს მიიწვია, „შერმაზანის წაქეზებით დასდევს მათ პირობა და პაემანი, რომ ამიერიდან ერთმანეთთან თანხმობით ყოფილიყვნენ, იმის საწინააღმდეგოდ, როგორც მათი მამები იქცეოდნენ და სანამ შესაძლებელი იქნებოდა, თავის საცხოვრებელიდან არ დაძრულიყვნენ და ყიზილბაშებისათვის არ ჩაეგდოთ თავი ხელში“ (გვ. 81). ამრიგად, შერმაზან ჩოლოყაშვილი არის ანტიირანული ორიენტაციის მეთაური, იგი ქართველთა გაერთიანებული ძალებით ირანული ექსპანსიისათვის მედგარი წინააღმდეგობის გაწევას ცდილობს.

ამრიგად, თეიმურაზი შაჰის კარზე გაიგზავნა, სადაც „ისწავებდა წიგნსა და ენასა სპარსთასა“.

შაჰ-აბასი ჰკვიანო პოლიტიკოსი იყო. ქართულ წყაროებით, იგი ყოფილა „კაცი მცბიერი და მოყვარე მზაკვრობისა“ (ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 281), „მცბიერი, ხევანჯიანი, უნდო და ნტერი ყოველთა მემკვიდრეთა“ (ვახუშტი, გვ. 586). ასევე ახასიათებს მას თეიმურაზიც: „მძლავრი, უწყალო, ქრისტიანეთა მტანჯველი, ეროდიას წილ მჭდომელი, უბრალოს სისხლთა ნიქეფელი“ (ქეთ. 14). „ქვეყნის ამაოხრებელს“ უწოდებს შაჰ-აბასს არაქელ დავრიყეციც (გვ. 127). მართლაც, „დიდი სახელმწიფო მოღვაწის უტყუარ ნიჭთან ერთად მას თანდაყოლილი ჰქონდა პირადი ხასიათის ისეთი თვისებები, რომლებიც მას ხშირად ადამიანურ სახეს უკარგავდნენ და

²⁷ ა. ფ. ურცელაძე. ბრძოლა საქართველოს მოსახლობალ ან. გიორგი სააკაძე და მისი დრო, ტფ., 1892, გვ. 60.

კაცურ ქცევას ავიწყებდნენ. შაჰ-აბასი მცირე რამის გამოც ისეთს თავშეუკავებელ მრისხანებას იჩენდა ხოლმე, ისეთი ხშირად სრულიად უაზრო სისხლისღვრა, შემადრწუნებელი ჯერაგობა და შემზარავი შურისძიება იცოდა თავის მასლობელთა წრეშიაც, რომ უნებლიეთ მისი გონებრივი ნორმალურობის შესახებ ეჭვი იბადება“ (ივ. ჯავახიშვილი)²⁸. ამასვე მიუთითებენ სხვა მკვლევარებიც: «Когда с ужасом узнаешь, что он велел убить своего сына Сефii Мирзу, старшего из всех и как по личным качествам, так и по любви народной подавшего большие надежды, а двух младших велел ослепить то почти хочется приписать ему помрачение рассудка»²⁹.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ერევნის აღების შემდეგ შაჰმა ალექსანდრე მეფე ირანს წაიყვანა და მხოლოდ მას შემდეგ დააბრუნა, როცა უფლისწული თეიმურაზი გაუგზავნეს. კახეთს ამ დროს გიორგი ბატონიშვილი განაგებდა. შაჰ-აბასს კარგად ესმოდა ალექსანდრესა და გიორგის პოლიტიკა — მოსკოვის მთავრობაზე დაყრდნობით თავი დაელწიათ ირანისა და ოსმალეთის ბატონობისაგან, ამიტომ არ უფიქრია შერიგებოდა კახეთის სათავეში ალექსანდრესა და მისი ვაჟის ყოფნას. შაჰის კარზე თეიმურაზს გარდა კიდევ ერთი უფლისწული იმყოფებოდა. ეს იყო ალექსანდრე მეფის ძე კონსტანტინე, რომელიც „გაეზარდა შაჰ-აბასს და გაეწვრთნა სჯულსა ზედა მაჰმადისასა“ (ბ. ეგნატაშვილი, გვ. 382). 1605 წლის თებერვალში შაჰმა ერთად გამოისტუმრა ალექსანდრე და

²⁸ ქართველი ერის ისტორია, V. თბ., 1953, გვ. I

²⁹ А. Мюллер, История Ислама, III, СПб, 1896, гл. 408.

კონსტანტინე. კონსტანტინეს შირვანი უწყალობა, რომელიც ჯერ კიდევ ოსმალეთს ეჭირა და მის დაპყრობაში ალექსანდრე უნდა დახმარებოდა. შაჰმა კონსტანტინე საიდუმლოდ დამოძღვრა: „წადი და მოკალ მამა-შენი და ძმა-შენი და კახეთიც შენ დაიჭირე“ (ბ. ეგნატაშვილი, გვ. 382). ეს იმ შემთხვევაში უნდა მომხდარაყო, თუ კონსტანტინე მამასა და ძმას „ლალათს“ შეამჩნევდა. გიორგი ბატონიშვილმა მართლაც დაიწყო ყოყმანი შირვანზე გასალაშქრებელი ჯარის მისაცემად. კონსტანტინეს უნდა აესრულებინა შაჰის ბრძანება და კახეთით თვით დაეჭირა. ამით კახეთის საკითხი საბოლოოდ ირანის სასარგებლოდ წყდებოდა, რადგანაც ერთადერთი სხვა ტახტის მემკვიდრეც თეიმურაზი შაჰის კარზე იმყოფებოდა. ბრძოლა გიორგისა და კონსტანტინეს შორის მოსკოვისა და ირანის ინტერესების აშკარა შეჯახებას წარმოადგენდა.

1605 წლის 12 მარტს კონსტანტინე-მირზა მამას ეწვია და მოლაპარაკება გამართა თითქოს შირვანს სალაშქროდ ჯარის გამოყვანის თაობაზე. თათბირს ცხარე კამათი მოჰყვა და კონსტანტინემ დახოცა მამა, ძმა, რუსთველი ეპისკოპოსი, მისი ძმა აბელი და რამდენიმე თავადი, ხოლო ალავერდის მიტროპოლიტი დაჭრეს. „ქკს სეგ ამა ქკსა მარტსა იბ დღესა სამშაბათსა დიდი და მაღალი ჯელმწიფე ბატონი ალექსანდრე აწამეს: ძე მისი და ეპისკოპოსნი აწამნეს და კახეთი ააოხრეს ყიზილბაშთა“³⁰. კონსტანტინე მირზამ მამისა და ძმის მოკვებითი თავები შაჰ-აბასს გაუგზავნა და თვითონ კახეთის ტახტი დაიჭირა. ასეთი იყო შაჰის დაპირება: „რა შირვანი დაიჭირო მამა შენი მოკალ და კახეთიც შენთვის მამიცემიო“

³⁰ ქრონიკები, II, გვ. 435.

(ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 318). ეს ამბავი რუსი ელჩების თვალწინ დატრიალდა. კახეთის სამეფო სახლში გადატრიალებამ ტატი-შჩევის დიპლომატია დაანგრია, ელჩები ჩქარა დარწმუნდნენ, რომ ამჯერად მოსკოვის მეფის პოლიტიკამ კახეთში მარცხი განიცადა. რუს ელჩებთან საუბარში კონსტანტინე ამტკიცებდა, რომ შაჰის ბრძანებით არ მომიკლავს მამა და ძმაო. გიორგი თურქეთის ფაშას დაუმოყვარდა და თურქებისათვის უნდოდა ქართული მიწის მიცემა, ამიტომ დაემართა ასე, მამა-ალექსანდრე კი ჩხუბში შემთხვევით მოიკლაო³¹. რუსმა ელჩებმა კონსტანტინეს განუცხადეს, რომ რუსეთის მეფეს სურდა თეიმურაზი დაექორწინებინა თავის ქალზე, გიორგი ბატონი-შვილმა კი იგი შაჰთან გაგზავნაო. კონსტანტინე დაპარდა ელჩებს თეიმურაზის უკან დაბრუნებას და რუსეთში გაგზავნას, მაგრამ აღარ დასცალდა. შაჰის ბრძანებით კონსტანტინემ ელჩები მალე გაისტუმრა, ისანი ქართლში გადავიდნენ და ახლა იქ დაიწყეს ზრუნვა, რათა ბორის გოდუნოვის შვილისათვის ქართლის მეფის გიორგას ასული ელენე-ლელა გაერიგებინათ.

კონსტანტინემ კახეთი დაიჭირა. ეს კახეთის ირანის სახანოდ გადაქცევას უდრიადა. ასეთი იყო შაჰის სურვილი. სპარსელი ისტორიკოსი ისკანდერ მუნში ალექსანდრესა და გიორგის მოკვლაში პირადად კონსტანტინეს სდებს ბრალს და ჰკიცხავს მას ჩადენილი დანაშაულისათვის. ისკანდერ მუნში შაჰ-აბასის ისტორიკოსია და მის გამართლებას ცდილობს. საპირისპირო და საყურადღებო ცნობა გვაქვს ბელოკუროვის მიერ გამოქვეყნებულ მასალებში. ალექსანდრე მეფის მოკვ-

³¹ С. Белокуров, СРК, I, гл. 485.

ლის წინა ღამეს კონსტანტინე ბატონიშვილი მთელი ღამე ტიროდა, ვერ გადაეწყვიტა როგორ მოქცეულიყო. მამა მოეკლა ღმერთისათვის რა პასუხი მიეცა, არ მოეკლა და შაჰი თვით მას მოჰკლავდა. და შაჰის ბრძანებით ალექსანდრე მეფე შვილის მიერ მოიკლაო (გვ. 487—488). რუსი ელჩები დაინტერესდნენ სამეფო სახლში მომსდარი ტრაგედიის მიზეზებით. გაიგეს: შაჰს აბრაზებდა ის გარემოება, რომ საქართველო, რომელიც ადრე მისი მფარველობის ქვეშ იყო, გარკვეული დროიდან რუსეთს დაუკავშირდა, შაჰმა ისიც იცოდა, რომ გიორგი საიდუმლო მოლაპარაკებას აწარმოებდა ოსმალეთთან. ხოლო ამ მიზეზებმა მას საფუძველი მისცა კონსტანტინესათვის მამისა და ძმის მოკვლა დაევალებინა³².

კონსტანტინე მეფე კახეთის მართვას შეუდგა, იგი ოჯახის ღირსების შეურაცხყოფასაც არ დაერიდა. კაცი მიუგზავნა რძალს — ქეთევანს და ცოლობა სთხოვა, რადგანაც ასეთია წესი და ჩვეულება მაჰმადის სჯულისაო. თან ემუქრებოდა, თუ არ დამთანხმდები, ძალით შევისრულებ ჩემს ნებასო. ქეთევანი სათავეში ჩაუდგა კახეთის მესვეურებს და ფარულად აჯანყებისათვის ემზადებოდნენ. ქართველები კონსტანტინეს თავს დაესხნენ, როცა ის შირვანის ქალაქ შემახას აღებას ცდილობდა. აქ კონსტანტინემ თავს უშველა, მაგრამ ბელაქნის ველზე 22 ოქტომბერს ქართველებმა ზრწყინვალედ გაიმარჯვეს და კონსტანტინე მოკლეს.

ქეთევანის საქციელით აღფრთოვანებული გიორგი ხუცესმონაზონი — დოდორქელი გვეუბნება: ქეთევანმა „სიმ-

³² М. Б р о с с е, Переписка..., 1861, гв. XVII.

ხნე მამაკაცებრივი აჩვენა“, არ მიაღო მახლის წინადადება, „არამედ აღირჩია სიკვდილი, ვიდრე ბოროტისა მის კაცისა თანა შეერთება“³³.

ფ. გორგიჯანიძისა და ისკანდერ მუნშის ცნობით, კონსტანტინე მამის მოკვლიდან ექვსი თვის შემდეგ მოკლა. ორივე ისტორიკოსს მოაქვს ლექსი „მამის მკვლელი ხელნწიფობას ვერა იქს, თუნდაც რომ ქნას ექვს თვეზე მეტს ვერ გასძლებს“. ქართული წყაროებით, „თვესა მეშვიდესა მოკვლეს კახთა მკვლელი მამისა და ძმისა კონსტანტინე“³⁴. პარიზის ქრონიკის ცნობით, კონსტანტინეს წინააღმდეგ ბრძოლაში მონაწილეობას იღებდა ქართლის მეფის გიორგის ლაშქარი პაპუნა ამილახორის სარდლობით³⁵. ეს ცნობა საგულეებელი ჩანს, ვახუშტისთანაც იკითხება, რომ კონსტანტინეს მოკვლის ამბავი შაჰ-აბასს „შეუძნდა და განიგულა განდგომილება კახთა და მკვიდრობა ქართველთა მეფისა, რათა არა დაიპყრას მეფემან ქართლისამან“ (გვ. 583).

შაჰი თავრიზში იყო, როცა კახეთის აჯანყებისა და კონსტანტინეს მოკვლის ამბავი გაიგო. ამ დროს ირან-ოსმალეთის ომი მიმდინარეობდა და მას ამ ამბისათვის ყურადღების მისაქცევად არ ეცალა. 1606 წლის გაზაფხულზე შაჰმა ყარაბაღი აიღო და ქეთევან დედოფლის ელჩებიც ეახლნენ, თეიმურაზი კახეთის მეფედ სთხოვეს. „კახთ წარგზავნეს მოციქული ყაენთანა, შეეხვეწნენ და ითხოვეს ბატონი თეი-

33 ტ. რუხაძე, ახლად აღმოჩენილი „ცხოვრება და წამება ქეთევან დედოფლისა“, ლიტერატურული ძიებანი, V, 1949, გვ. 253.

34 ქრონიკები, II, გვ. 434.

35 პარიზის ქრონიკა ანუ ცხოვრება საქართველოსა, ზ. კიკინაძის ვა-
მოცემა, თბ., 1903, გვ. 24.

ბურაზ“ (პარიზის ქრონიკა., გვ. 26). ამასვე ადასტურებს ისქანდერ მუნშიც: „ქართველი დადებული აზნაურები, რომლებიც კონსტანტინე ხანს ეწინააღმდეგებოდნენ და მის მოსპობას ცდილობდნენ, შაჰის კარზე მოვიდნენ, მორჩილება განუცხადეს ხელმწიფეს, ითხოვეს თავიანთი დანაშაულის პატიება და შეევედრნენ, რომ თეიმურაზი დაუდ-ხანის შვილი და ალექსანდრე ხანის შვილიშვილი, რომელიც ხელმწიფის სამსახურში იყო, იმ ქვეყნის (ე. ი. კახეთის) მმართველად დაენიშნა“ (გვ. 61). შაჰმა დიდად იწყინა კახელების აჯანყება, მაგრამ არ დაიმჩნია, „სოფლის საფერისად ასრე ბრძანა: ხელიმც შერჩებისო, მამის მკვლელს უარესი უნდა დაემართოს“, — გვიამბობს ფარსადან ვორგიჯანიძე (გვ.19). სპარსელი ისტორიკოსი ისქანდერ მუნში შაჰ-აბასს იცავს და წერს: „კონსტანტინე-ხანი თვითნებურად მოსულიყო და მისი ცდა იმ ქვეყანაში გაბატონებისა შაჰის მიერ მოწონებული არ ყოფილა“ (გვ. 57). შაჰმა დაინახა, რომ კახეთი ადვილად არ დათმობდა თავისუფლებას, დროებით უკან დაიხია და კახეთის ტახტზე თეიმურაზი დაამტკიცა, ოღონდ ქართველი მეფის კურთხევის ცერემონიალი ირანში ჩაატარა. ისქანდერ მუნში შაჰ-აბასის მიერ თეიმურაზის მეფედ კურთხევის შესახებ შემდეგს მოგვითხრობს: „ქართველებმა იმ სამეფო გვარის წესისა და კანონის თანახმად გაშალეს მისთვის ხელმწიფობის ხალიჩა და თეიმურაზ-ხანიც ძლევამოსილი და ბედნიერი ხელმწიფის ბრძანებითა და მითითებით შედგა იმ ხალიჩაზე. ქართველებმა ხელში აიღეს თაბახები ფულთ და უნდოდან გადაეფრქვიათ მისთვის თავზე. მისმა უდიდებულესობამ როცა გაიცნო ეს მათი წესი და აზრდილობა, თავისი დიდი მოწყალების გამო ბრძანა, პირველი მე გადაეცაყრიო

თავზე ფულს. როცა მისმა უდიდებულესობამ ოქრო და ძვირ-
ფასი თვლები გადააფრქვია მას თავზე, სახელოვანი ამირები
და სამოთხის ბალის მსგავსი წვეულების დამსწრენი ამის
თანახმად მოიქცნენ და თითოეულმა მათგანმა თავისი ხარი-
სხისა და პატივის შესაფერისად თავზე გადაყრის წესი შეას-
რულა. ქართველთა დიდებულებმაც ოქროსა და ვერცხლის
ფული გადააყარეს თავს და დადგენილი კანონის მიხედვით
თასი მისცეს და თასი გამოართვეს (თეიმურაზს). იმ დღეს
გონების გასამხიარულებლად და აზრის მოსალხენად ლხინის
საფენები გაშალეს და იმ ხალხთან (ე. ი. ქართველებთან),
რომლის სიმღერა და საუბარი უცხო რამ იყო, ილხენდნენ“
(გვ. 61).

შაჰ-აბასი თეიმურაზზე დიდ იმედებს ამყარებდა. სპარ-
სულ კულტურაზე აღზრდილი და სპარსული ლიტერატურისა
და პოეზიის საუკეთესო მცოდნე თეიმურაზი, შაჰის აზრით,
სპარსული ორიენტაციის მომხრე უნდა ყოფილიყო საქარ-
თველოში.

თეიმურაზი საზეიმოდ მორთული გამოემგზავრა სამშო-
ბლოში. ქეთევანი სიხარულით შეეგება შვილს. ახალგაზრდა
მეფე ბოდბეს ეკურთხა. „არჩილი იტყვის მცხეთას, არა
სარწმუნოდო“, — გვეუბნება ვახუშტი (გვ. 584). სამეფოს
ფაქტიურად ქეთევან დედოფალი განაგებდა. ამავე 1606
წლის გაზაფხულზე შაჰ-აბასმა ქართლის მეფედ უეცრად
გარდაცვლილი მეფე გიორგის ძე 14 წლის ლუარსაბი დაამ-
ტკიცა. მან ქართლის ციხეებიდან (ლორე, აღჯაყალა, დმანისი,
თბილისი) ოსმალოები განდევნა და შიგ ყიზილბაში მეციხოვ-
ნეები ჩააყენა. ქართლ-კახეთის სამეფოები ირანის ვასალებად
ითვლებოდნენ და ვალდებულნი იყვნენ საჰიროების დროს

ირანის მხარეზე ჯარით გამოსულიყვნენ. შაჰ-აბასი ქართლ-
დან წავიდა, შემახას ციხეს შემოადგა და თეიმურაზი იხმო
ჯარითურთ. ახალგაზრდა მეფემ თავი აარიდა შაჰთან ხლებას
და ბოდიშის მოხდით ლაშქრობისაგან თავი გაითავისუფლა.
როცა შაჰმა განმეორებით იხმო თეიმურაზი, მას ქეთევან
დედოფალი ეახლა ათასკაციანი რაზმით. იწყინა შაჰ-აბასმა,
მაგრამ არ დაიმჩნია. დედოფალი პატივით მიიღო, ხოლო
ჯარისათვის საქმე არ მიუცია. ისკანდერ მუნშის ცნობით, ეს
ამბავი 1607 წელს მომხდარა. ამავე წელს ქეთევან დედოფლის
ინიციატივითა და დიდებულთა რჩევით თეიმურაზმა ცოლად
შეირთო გურიელის მშვენიერი ასული ანა. არჩილი თეიმურა-
ზას ათქმევინებს:

დედაჩემი თვისად სასძლოდ დაემძახლა გურიელსა,
მალ მამგეარეს შესართავად, არ უხანეს მას ნათელსა,
შემომეარეს ეამიერად, მხიარულსა ღზინთა მზესა,
ეს სოფელი ველარ შეიქს სხვას მისებრივ სულ-ერსა (290).

არას ვიტყვი, თქვენც გასმია ქება, არ თუ ცუდი ხოტბა:
პირად-ბროლი, ბაგე-ძოწი, თვალებია გიშრის ხოტბა,
ხმა-ბულბული, საფირონი, შაქრისაგან უფრო მოტყბა.
მე არ მითქვამს ნათალი, ბრძენთა უხამს იქ შემოყრბა (900).

ასევე ყოველმხრივ კარგად ახასიათებს ანას ფარსადან გორგო-
ჯანიძე: „დიად ქკვიანი და ნამეტნავად მლთის მოშიშარი
ყოფილა, მლოცავი, სამართლიანი და გლახათა და ქვრივ
ობოლთ მიცემით შემწყალებელი და მერჯულეთა და თავად
აზნაურთ პატივის მდებელი, ტანად კარგი და შვენიერ სახით
ტურფა და ლამაზი, ზნე საქციელ კარგი, საქმით სათუთი
და წმინდა საღდართა და მონასტერთ ამშენებელი და მრავ-
ლის შემწირავი, ბერთა და მოძღვართა და მღვდელთ მიმცემა,

მრავალთ ზომთმენა, არ გამჯავრებელი, ყველას ძმა შვილურად მიმპყრობელი, დედათ დედურათ გამწყო, დედამთის მორჩილი და ნაღეტნავად მოშიშარი და ქმრის მოყვარული ყოფილა“ (გვ. 20).

თეიმურაზმა დიდებული ქორწილი გადაიხადა თორღას. ორმოც დღემდის გრძელდებოდა ლხინი და ზარ-ზერმა. ჭაბუკი მეფე ბედნიერად ატარებდა ღროს, ნადირობდა და ნადიმობდა. ზაფხულს შუამთას, ერწოს, თიანეთს მიეშურებოდა სალხინოდა და საბურთლად, შემოდგომაზე კახეთს ჩავიდოდა, „ღვთისმშობლობას“, „ალავერდობას“, „გვართამალლებას“, „აღდგომას“ ქეიფობდა და ლხინობდა. „შვიდს წელიწადს ასრე ვიყავ, სათქმელი რამ არ მწყენია, უტკივრად და უჭირველად, ცხვირთა სისხლიც არ მდენია“ (359, 2—3), — ათქმევინებს არჩილი თეიმურაზს. ანასაგან თეიმურაზს ორი შვილი შეძენია. პარიზის ქრონიკის ცნობით, „პირველად ეყოლა ლევან და მერმე ალექსანდრე“ (გვ. 26—27). უფლისწულები ერთმანეთის მიყოლებით გაჩენილან. „არჩილიანში“ ნათქვამია: „მომეზარდნეს ორნი შვილნი, ხუთის წლის და მეოთხისა“ (382, 1). ლევანი — უფროსი შვილი დაბადებულა 1609 წელს: „ქკსა სეზ აქა იშვა ძე მისი ლევან“³⁶. ერთი წლის შემდეგ უკვე ალექსანდრეც შესძენიათ. ისტორიულ წყაროებში „ლევან და ალექსანდრე მოხსენებული არიან 1610 წ., 1622 წ. 2/VII“³⁷. მაშასადამე, თეიმურაზის ვაჟები დაბადებულან

³⁶ ქრონიკები, II, გვ. 437.

³⁷ ჯ. ოდიშელი, აღმოსავლეთ საქ.-ის პოლიტიკური ისტორიისათვის, კრ. „XIV--XVII სს. რამდენიმე ქართული ისტორიული დოკუმენტი“, თბ., 1964, გვ. 104.

ლევანი 1609 წელს, ხოლო ალექსანდრე 1610 წელს. ვახუშტის ცნობით, „მოკვდა ანნა ქსა ჩქი ქართ. სეჴ“ (გვ. 584) ე. ი. 1610 წელს. პარიზის ქრონიკა კი შემდეგს გვიამბობს: „ამ შვილების ყოლას უკან ცოტა ხანი გამოვიდა, ყელში ყიყვი გაუჩნდა ანნა დედოფალსა, მრავალი იწამლა, უცხო და ძნელი და მერმე ორმოც დღეს სხვა არა ჭამა რა ხმელის პურის ზეტი და არაყი ზედა სვა და მერმე გაიჭრა ყიყვი. ქესა სეზ. ბევრი უშალა ბატონმა თეიმურაზ და სხვათაცა, მაგრამ არც წამლობა დაიშალა და არც ყელის გაჭრა. ამ ქესა მიიცვალა დედოფალი ანნა“ (გვ. 27). ამრიგად, პარიზის ქრონიკის მიხედვით, დედოფალი ანნა გარდაცვლილა 1609 წელს. ვახუშტისა და პარიზის ქრონიკის ცნობები არ ეთანხმება არჩილიანის მონაცემებს. „არჩილიანის“ მიხედვით, თეიმურაზის შვილები ყოფილან „ხუთის წლის და მეოთხისა“, როცა მოვიდა გლოვა-წუხილი, კერძოდ თეიმურაზის ქორწინებიდან შვიდი წლის შემდეგ („შვიდს წელიწადს ასრე ვიყავ...“) ამ ცნობების გათვალისწინებით თეიმურაზს მეუღლე გარდაცვლია დაახლოებით 1613—1614 წლებში. მაგრამ არც ეს ცნობებია მართებული, რადგანაც ჩვენ ვიცით, რომ შაჰ-აბასის პირველი შემოსევის დროს თეიმურაზს უკვე მეორე ცოლი ჰყავდა ხორეშანი. ამ თვალსაზრისით საყურადღებო ცნობას იძლევა «Расспросные речи в Посольском приказе русских послов в Иран М. Тихонова и Ал. Бухарова о разорении шахом Аббасом I Грузии и о реакции турецкого султана» რომელიც დაცულია ძველი აქტების ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში მოსკოვში, ფონდი «Сношения России с Персией» და გამოაქვეყნა თამარ ტივაძემ. აქ თეიმურაზის შესახებ ნათქვამია: შაჰ-აბასის შემოსევის შემდეგ თეიმურაზი

იმერეთში გაიქცა, ხოლო შაჰმა მძევლად წაიყვანა შისი დედა და შვილები, უფროსი ოთხი წლის და უმცროსი — სამის³⁸. მაშასადამე, ამ ცნობის მიხედვით, შაჰ-აბასის პირველი შემოსევის დროს, როცა თეიმურაზის შვილები მასთან გაიგზავნენ, ეს კი მოხდა 1613 წლის დასასრულს, ლევანი ყოფილა ოთხი წლის, ხოლო ალექსანდრე სამის. ეს ასაკი ემთხვევა კიდევ ისტორიული წყაროების ცნობას, რომ ლევანი დაბადებულა 1609 წელს, ხოლო 1610 წელს ალექსანდრე. მაშასადამე, აქედან გამომდინარე, არ არის სწორი პარიზის ქრონიკის ცნობა, რომ ანა დედოფალი გარდაიცვალა 1609 წელს. საფიქრებელია, რომ არაა ზუსტი ვახუშტის ცნობაც, ის არც 1610 წელს უნდა გარდაცვლილიყო. 1612 წლის მაისის 10-ს მეფე თეიმურაზი (და მისი ძენი ლევანი და ალექსანდრე) ალავერდის სიგელში, რომლითაც დაწესებულია მისი მეუღლის მოსახსენებელი აღაპი, წერს: „ოდეს ყოველთა მბადმან არსთამან წარიყვანა თანამეცხედრე ჩემი დედოფალთ დედოფალი ანა ჩემგან“, შემოგწირე 37 კომლი კაციო³⁹. ივ. ჯავახიშვილი დაასკვნის: „ამგვარად, საფიქრებელია, რომ ანა დედოფალი სწორედ ამ 1612 წელს უნდა გარდაცვლილიყო“⁴⁰. მაშასადამე, ანა დედოფალი გარდაიცვალა 1612 წლის მაისამდე. ეს თარიღი დაახლოებით უდგება „არჩილიანის“ მონაცემებსაც. „შვიდ წელიწადს ასრე ვიყავ...“ შემდეგ „მოვიდა გლოვა-წუხილიო“. ახალგაზრდა მეფე დიდად დაამწუხრა

³⁸ Т. Тивадзе, Материалы... გვ. 129.

³⁹ ქრონიკები, II, გვ. 439; საისტორიო მოამბე, I, 1924, გვ. 148.

⁴⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, V, თბ., 1953,

მეუღლის გარდაცვალებამ. არჩილის ცნობით, თეიმურაზი ორმოცამდე ბნელში იჭდა, და მწარედ მოსთქვამდა:

ყამი გარდახდა შეებისა, მოვიდა გლოვა-წუხილი,
ლხინმა მიმრიდა, შემეკმნა გულს ურვა, თვალთა წუხილი,
ღვარი მდიოდა სისხლისა, ცრემლთა ისმოდა ქუხილი,
ნადიმი აღყრბა, სერობა, ელარ მაქაქეს წუ-ხილი (331).

მოვსთქვამდი: მზეო, დამაგდე, ცეცხლი მომიდე წამ ალი,
მე, გლახ, უშენოდ ოხერმან შენი ვერ ვჰპოვე წამალი,
ბროლი და ლალი შეთხზულნი, მიწათა შიგან წამალი,
სუფევა ჰპოვე უკელავი, წმიდათა თანა წამალი (385).

თეიმურაზი ჭერ კიდეც ღრმად მგლოვიარე იყო, როცა შაჰ-აბასმა თავისთან იხმო გლოვიდან გამოსვლის მიზნით. არჩილი ათქმევინებს ახლად დაქვრივებულ მეფეს:

მე მგლოვიარე ყაენმა მიმიხმო, მიმიპატიჯა,
თუ გლოვით გამოსასვლელად კვლავ უფრო გამიპატიჯა.
ახლა მიბრძანა შავისა. ხორციცა მან დამპატიჯა,
უარი არ მათქმევინა, არც ხანი დამიღარიჯა (396).

თეიმურაზი შაჰს შავით შემოსილი სწევია. ხოლო „დახვდა ყაენი დიდად კარგად და მისცა მრავალი და გამოიყვანა გლოვისაგან“, — გვაუწყებს ბერი ეგნატაშვილი (გვ. 384). ამასვე იმეორებს ვახუშტი: „განძარცვა გლოვა, ანადიმებდა და ანადირებდა მარადღე“ (გვ. 584). არჩილის ცნობით, ყაენმა ტკბილად მიიღო თეიმურაზი, მიუღალერსა, დაფარული მტრობა არ ეტყობოდა, ნადიმად დასვა და დედოფლის სიკვდილის შემდეგ ხორციც იქ უჭამია თეიმურაზს პირველად: „ახლა მიბრძანა შავისა, ხორციცა მან დამპატიჯა“. აქედანაც ჩანს, რომ მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ თეიმურაზი ირანში

ძალიან მალე წასულა. თუ ანას გარდაცვალების თარიღად 1612 წლის დასაწყისს მივიჩნევთ, თეიმურაზი შაჰის კარზე ჩასულა 1612 წლის ბოლოს, შესაძლოა ირან-ოსმალეთის ომის დამთავრების შემდეგ. საზავო ხელშეკრულება ოსმალეთსა და ირანს შორის ხელმოწერილი იქნა სტამბოლში 1612 წლის 20 ნოემბერს.

ქართული წყაროების მიხედვით, შაჰ-აბასმა თეიმურაზს წინადადება მისცა ცოლად შეერთო ლუარსაბ მეფის და ხორეშანი. „შეირთევ და ლუარსაბ მეფისა და იქმენ ქვისლ ჩემდა და მოყვარე მისი, რათა არღარა იყოს თქვენ შორის შური“, — წერს ვახუშტი (გვ. 584). იგივეს იმეორებს ბერი ეგნატაშვილი: „მეფესა ლუარსაბს სთხოვე და მისი ხორეშან და შეირთე ცოლად, რამეთუ იქმნები ქვისლი ჩემი და მოყვარე ლუარსაბისა და არღარა იქმნება თქვენსა და იმას შუა მტერობა და შური“ (გვ. 384). ამასვე ადასტურებს არჩილიც:

მითხრა: „ლუარსაბ მეფესა გამოყვრებ მალე ამლათათ,
ორნიე მეფენი გაერთლით, ის შენთვის იყოს, შენ მათათ,
ჩემიცა ქვისლი იქნები, საქმე არ დარჩეს სახლათათ (402, 2—4).

თეიმურაზი ძლიერ შეაწუხა ამ ამბავმა, რადგანაც ხორეშანი მისი ახლო ნათესავი იყო. ხორეშანის ბებია ნესტან-დარეჯანი თეიმურაზის პაპის ალექსანდრეს და იყო. უარი არ გავიდა და თეიმურაზი დათანხმდა. ბერი ეგნატაშვილისა და ვახუშტის ცნობით, ყაენმა ლუარსაბს მოსწერა, რათა მიეცა და თეიმურაზისათვის, მის სიტყვას ვერც ლუარსაბი გადავიდა და თეიმურაზმა ხორეშანი შეირთო. ოღონდ ეს შეუღლება მოხდა მას შემდეგ, რაც თეიმურაზმა „საქანონო“ გაიღო. „პატრიარქმა და ეპისკოპოსმა კრება და რჩევა ქნეს, საქრისტიანოს გასა-

ძლიერებლად ნება დართვეს ბატონს თეიმურაზს და ხორეშან წაიყვანა ბატონმა თეიმურაზ და შეირთო“, — მოგვითხრობს პარიზის ქრონიკა (გვ. 27). ამასვე ადასტურებს ფარსადან გორგიჯანიძეც: „ბატონის თეიმურაზის პაპა ბატონი ალექსანდრე და ხორეშან დედოფლის ბებია ნესტან დარეჯან დედოფალი და ძმანი იყვნენ, ბატონის ლევანის შვილები არიან და ქრისტიანობაში უმხდურნი ყოფილან და მერჯულენიც ნებას არ ყოფილან და არაგვის ერისთავის შვილისათვის ნაქადები ყოფილა და კრება უქნიათ ამაზედ, რომ დაძმათ შვილის-შვილები ერთმანეთს ვით შერთონ. ასრე არჩივეს და საქრისტიანოს გაერთებისა და გაძლიერებისათვის, მერჯულეთ ნება დართვეს“ (გვ. 20). ამრიგად, თეიმურაზისათვის ხორეშანის მითხოვება დარბაზმა გადაწყვიტა. საფუძველი შაჰ-აბასის მოთხოვნის გარდა საქრისტიანოს გაძლიერება ყოფილა. ზართლაც, ამ აქტით ორი სამეფოს — ქართლისა და კახეთის ძალები ერთიანდებოდა და ამდენად შეიძლება დიდი მნიშვნელობა ჰქონოდა ქვეყნის თავდაცვისათვის. სხვაგვარად ფიქრობს პლ. იოსელიანი. მისი აზრით, შაჰი ამ აქტით ქრისტიანული ეკლესიის სიმტკიცის შერყევას ცდილობდა. „ხორეშანი თეიმურაზის ნათესავი იყო და შაჰმა კარგად ცოდა, რომ მათ მართლმადიდებელი ეკლესიის წესით ეკრძალებოდათ შეუღლება. ეკლესიის მოძღვარნი, მეფე და ხალხი წინასწარ ხედავდნენ შაჰის საზარელ განზრახვას, იმას, რომ შაჰს სურდა ეკლესიის წესების დარღვევით თანდათან შეერყია ქრისტიანთა სიმტკიცე, ქართველები მაჰმადიანებთან დაეახლოვებინა“⁴¹.

⁴¹ პლ. იოსელიანი, დიდი მოურავის გიორგი სააკაძის ცხოვრება, თბ., 1973, გვ. 24.

თეიმურაზ I მეუღლით*

* სურათები ამოღებულია ქრ. კასტელის ალბომიდან. მოგვაწოდა ქრ. კასტელის ალბომის გამომცემელმა ბიკან გიორაძემ, რისთვისაც დიდი მადლობას გვუხსენებო.

არაქელ დავრიეცის ცნობით, ლუარსაბის დას, რომელიც თეიმურაზმა ითხოვა ფარი რქმევია. შარდენიც გვიმოწმებს, რომ სპარსული გადმოცემით, მას ფარი ერქვა⁴². ფარი — ფერია, ტურფა, შვენიერი ხორეშანის ზედსახელია, რაც მისთვის სილამაზის გამო შეურქმევიათ, — განმარტავს არაქელ დავრიეცის ცნობების გამომცემელი კ. კუცია (გვ. 67).

თეიმურაზისა და ხორეშანის შეუღლება იმავე წელს უნდა მომხდარიყო, როცა თეიმურაზი ირანიდან დაბრუნდა. ჩვენ ზემოთ უკვე ვაჩვენეთ, რომ თეიმურაზი შაჰ-აბასთან 1612 წელს ჩავიდა, მაშასადამე, ხორეშანი თეიმურაზს 1612 წლის ბოლოს შეუერთავს. პლ. იოსელიანის ცნობითაც თეიმურაზმა ხორეშანი 1612 წელს შეირთო. ამ თარიღს ადასტურებს შენდევიც. ცნობილია, რომ ხორეშანი დანიშნული იყო ნუგზარ ერისთავის ვაჟზე — ზურაბზე. თეიმურაზისა და ხორეშანის ქორწინებით განაწყენებული დარჩა ამაყი ერისთავი და იგი გ. სააკაძესთან ერთად შაჰ-აბასს ეახლა, რომელმაც დიდად შეწყალებული გამოისტუმრა. ვახუშტიც ადასტურებს, რომ თეიმურაზისა და ხორეშანის ქორწილი იყო გრემს „ქრსა ჩქიზ, ქარ. ტ.“ (გვ. 585), მაშასადამე 1612 წელს. არჩილის მიხედვით, თეიმურაზი ამ ქორწინებით კმაყოფილი ჩანს:

ავებხადე საქორწილოდ, მას ქალს ჩემად მოსაგვარად,
პირველისგან უკეთესზე თავითაც და მერმე გვარად.
ქორწილიცა ეგრეთი ექვენ, შესაფერი მის-მისგვარად;
უოელი ნივთი მრავლად იყო, არა მქონდა მოსაგვარად (421).

⁴² ე ა ნ შ ა რ დ ე ნ ი ს მ ო გ ზ ა უ რ ო ბ ა ს პ ა რ ს ე თ ს ა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, მ. მაგლობლიშვილის რედ., თბ., 1975, გვ. 304.

სხვა წყაროებიდანაც ჩანს, რომ თეიმურაზი ხორეშანის ჩამომავლობას დიდად აფასებდა, რგი კმაყოფილი იყო, რადგანაც ხორეშანი „დიდთა ქართველთა ზეფეთა ასული“ იყო⁴³. უკვე 1614 წელს ხორეშანზე დაქორწინებასთან დაკავშირებით თეიმურაზ მეფე მეტეხის ღვთისმშობლის ეკლესიას შესაწირავს სწირავს: „შემოგწირეთ უჯარმის მონასტერი სიონი და ხორა-უგს ქვაბნი... მას ჟამსა, ოდეს სასურველი ასული მეფისა... გიორგისი თანამეცხედრედ ჩვენდა მოყვანებად ხელვყავით“⁴⁴.

ზოგიერთი წყაროს ცნობით, ხორეშანის შერთვა შაჰ-აბასსაც ჰქონია განზრახული. არჩილ მეფე ათქმევინებს შაჰ-აბასს:

ჩემი არის თეიმურაზ ძველითგანვე სისხლის მსპელი,
პაპა მისმა ქალი მამცა, რად წამართვა, რად მყო მელი? (471).

კ. კეკელიძეს დასაშვებად მიაჩნია, რომ შესაძლოა ალექსანდრემ, რომელიც იყო ხორეშანის ბიძა, „დადებითი როლი ითამაშა თავისი დისშვილის შაჰისადმი მითხოვების საქმეში, რომელიც მერე, თეიმურაზისადმი დამოყვრების გამო არ განხორციელდა“⁴⁵. ბესარიონ კათალიკოსი, ანტონ კათალიკოსი, იოანე ბატონიშვილი და ვახუშტი ადასტურებენ, რომ შაჰ-აბასს სურდა ხორეშანის შერთვა. მაგრამ საქმე ისაა, რომ შაჰ-აბასს უკვე ჰყავდა ცოლად ლუარსაბის ერთი და, თეიმურაზმა კი მისივე ბრძანებით შეირთო ხორეშანი, თუმცა საკვი-

⁴³ ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, IV, 1913, გვ. 24.

⁴⁴ ქრონიკები, II, გვ. 440.

⁴⁵ ქართველი ქალები შაჰ-აბას პირველს კარზე, ეტრულები..., IV, გვ. 223.

რველი არაა, რომ შაჰს აუ დასჭირდებოდა მიზეხად მოეტანა ლუარსაბისათვის რატომ ხორეშანი არ მიათხოვა და მეორე და მიათხოვა. ამას კიდეც ადასტურებს „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერთა სათაურები: „მე კი ის არ მომეც უმჯობესი დაო და თეიმურაზს მიეცო!“⁴⁶. არაქელ დაერიყეციუ გვეუბნება, რომ შაჰი ხორეშანის გულისათვის „მრავალრიცხოვანი ჯარით მოვიდა, მაგრამ არ მისცეს და თეიმურაზს მიათხოვეს“ (გვ. 24). ჟან შარდენის ცნობითაც, „შაჰ-აბასმა მოითხოვა ცოლად ლუარსაბის და დარეჯანი (იგულისხმება ხორეშანი), რომლის სალამაზე სპარსეთის ყველა პოეტის მიერ იყო შექმებული და რომლის სიყვარული დიდმა მოურავმა შთააგონა დიდ შაჰს“ (გვ. 304).

ქრისტეფორე კასტელიც ადასტურებს, რომ ხორეშანი ძალიან ლამაზი იყო, მისი შერთვა სურდა შაჰ-აბასს და, ვინაიდან ვერ მიაღწია, ამიტომ შემოესია საქართველოსო.

„იბერიის დიდი მხარის... დედოფალი ძალიან ლამაზია.

შაჰ-აბასმა, სპარსეთის ხელმწიფემ, მისი შერთვა მოინდომა. თეიმურაზი არ დათანხმდა, რამაც განარისხა შაჰ-აბასი, რისთვისაც მან იბერიაში გამოგზავნა ჯარი და მისი სამეფოს დიდი ნაწილი გააუკაცრიელა. მიუხედავად ამისა, ცოლად მაინც ვერ წაართვა“⁴⁷.

ამრიგად, შაჰ-აბასს ცოლად ჰყოლია ლუარსაბის და, რომელიც მას უთხოვია 1606 წელს. ქართული წყაროების

⁴⁶ „დიდმოურავიანის“ 1939 წლის გამოცემის წინასიტყვაობა, გვ. XV.

⁴⁷ დონ ქრისტეფორე დე კასტელი ტექსტი გაშიფრა, თარგმნა, გამოკვლეა და კომენტარები დაურთო ბეჟან გიორგაძემ, თბ., 1977, გვ. 88.

თეიმურაზ I-ის მეუღლე ხორეშანი

მიხედვით, ლუარსაბს მეფეს ორი და ჰყავდა. ბერი ეგნატაშვილისა და ვახუშტის ცნობით, ერთს რქმევია თინათინი, მეორეს — ხორეშანი. ფარსადან გორგიჯანიძე ორ დას გვრსასელენს, რომელთაგან ერთს რქმევია ლელა, მეორეს ხორეშანი. ორ დას ელენესა და ხორეშანს ასახელებენ ანტონ კათალიკოსი და იოანე ბატონიშვილი. კ. კეკელიძემ დაასაბუთა, რომ ლუარსაბის დები არიან ელენე და ხორეშანი. ლელა ელენეს მეორე სახელია, რომელიც მისთვის შემდეგ შეურქმევიათ. კ. კეკელიძის აზრით, ლელა-ელენე უფროსი და ყოფილა. იგი გიორგი მეფის ის ასულია, რომელსაც რუსი ელჩები თხოულობდნენ ბორის გოდუნოვის ძის თევდორესათვის. ეს ქორწინება არ შედგა. ლელა-ელენე თვით შაჰ-აბასს უთხოვია ცოლად და „ფათმან სულთან ბეგუმი“ დაურქმევია. კ. კეკელიძის აზრით, „ეს გასაგები ნაბიჯი იყო შაჰისაგან, ვინაიდან ქართველების რუსებთან დამოყვრების სურვილი მაჩვენებელი იყო ქართველთა პოლიტიკური მიდრეკილებისა რუსეთისადმი, რაც ასე აშინებდა სპარსელებს, კერძოდ შაჰ-აბასს“⁴⁸. შემდეგ ლელა შაჰ-აბასს ფეიქარხანისათვის მიუცია. ეს მომხდარა მას შემდეგ, რაც შაჰმა ლუარსაბ მეფე გუდაბყალის ციხეში მოაშთობინა (1622 წელი), რადგანაც ამ აქტის შემდეგ შაჰი უკვე აღარ ენდობოდა ლელას. პარიზის ქრონიკა გვაუწყებს: „მეფე ლუარსაბ გულაბის ციხეში მშვილდის საბლით დაარჩვეს და ლუარსაბ მეფის და ფათმან სულთან ბეგუმ ქ. ენის სახლით გამოიყვანეს და ფეიქარ-ხანს მისცეს“ (გვ. 43). არჩილი და იოსებ თბილელი ადასტურებენ, რომ ფეიქარ-ხანის ცოლი ლელა ლუარსაბის

⁴⁸ ეტიუდები..., IV, გვ. 221.

და იყო („არჩილიანი“, II, გვ. 70; „დიდმოურავიანი“, სტრ. 163). შემდეგ გიორგი სააკაძემ სკადა ელენე-ლელა წაერთმია ფეიქარ-ხანისათვის და ზურაბ ერისთავისათვის შეერთო, სპარსეთში განწირული მისი მეუღლის ნაცვლად, მაგრამ ბერი ეგნატაშვილის სიტყვით: „იგრაჟა ფეიქარ ხან და წარვიდა გაქცეული და სდივეს ბარდამდი და ვერ მიეწივნენ“ (გვ. 407).

მკვლევარმა ლალი ძოწენიძემ მიაკვლია ვინმე ელენე ხანუმის სამიჯნურო ეპისტოლეებს და ამ ეპისტოლეების ანალიზის შედეგად გამოთქვა მოსაზრება, რომ ეპისტოლეების ავტორი ელენე ხანუმი უნდა იყოს ლუარსაბის და ელენე-ლელა, რომელიც ირანიდან სამიჯნურო ბარათებს უგზავნის ზურაბ ერისთავს. ელენე ხანუმის ეპისტოლეებისა და ზურაბ ერისთავის ხორეშანისადმი მიწერილი წერილის საფუძველზე ლალი ძოწენიძემ გაარკვია, რომ ზურაბ ერისთავსა და ელენეს შორის, რომელსაც ზურაბი ალბათ ადრეც იცნობდა, როგორც თავის საცოლის დას, საიდუმლო სამიჯნურო ურთიერთობა უნდა დამყარებულიყო ზურაბის სპარსეთში (1618-1620) ყოფნის დროს. აქედან გამომდინარე, უსაფუძვლო არ ყოფილა ქართველი ფეოდალების განზრახვა ელენე-ლელა წაერთმიათ ფეიქარ-ხანისათვის და ცოლად შეერთოთ ზურაბისათვის⁴⁹.

ზემოთ უკვე ვაჩვენეთ, რომ ზოგიერთი ქართული წყარო ლუარსაბის დად ასახელებს თინათინსაც. კ. კეკელიძის აზრით,

⁴⁹ ლალი ძოწენიძე. ელენე ხანუმის ვინაობისათვის, კრ. ძეგლი ქართული მწერლობისა და რუსთველოლოგიის საკითხები, VII-VIII, თბ., 1976, გვ. 234-246.

ლუარსაბს არ ჰყოლია და თინათინი. ბერი ეგნატაშვილსა და ვახუშტის ლუარსაბის და თინათინად მიუღიათ თეიმურაზის ასული თინათინი, რომელიც ცოლად ჰყოლია შაჰ-სეფი ყაენს, ხოლო შემდეგ მიუცია ლორისტანის ვალისათვის.

მაგრამ მ. საბინის და ანტონ ფურცელაძეს მიაჩნიათ, რომ ლუარსაბ მეფეს სამი და ჰყავდა. მესამე დად დასახელებულია თინათინი. ა. ფურცელაძის ცნობით, ეს თინათინი თავის ძმასთან — დავით ბატონიშვილთან ერთად გიორგი მეფეს გაუგზავნია ოსმალეთში დატყვევებული სიმონ მეფის გამოსახსნელად. იქვე დარჩენილა და გარდაცვლილა⁵⁰. სხვა ქართული წყაროები ამ საკითხზე ცნობას არ იძლევიან. ა. ფურცელაძის ამ ცნობას ადასტურებს რუსული დიპლომატიური საბუთები. მეფე გიორგი X ეუბნებოდა რუსეთის ელჩებს, რომ ოსმალეთის ტყვეობაში მყოფ მამაჩემთან (იგულისხმება ქართლის მეფე სიმონი) იმყოფებიან ჩემი შვილებიო⁵¹. ამრიგად, ამ ცნობის მიხედვით, რომელსაც ეყრდნობა ალბათ ანტონ ფურცელაძეც, სტამბოლში ჩასულან გიორგი მეფის შვილები — დავითი და მისი და. დავითის შესახებ ცნობები მოიპოვება აღმოსავლურ და ევროპულ წყაროებში, მისი და თინათინი კი არსად ნახსენები არ არის. მიზეზილ სვანიძემ ყურადღება მიაქცია აღმოსავლური და ევროპული წყაროებით ცნობილ ქართველ დიპლომატ ქალს გულჩარას (ისკანდერ მუნში, ავგუსტინო ნანი, ანტონიო გოვეა, ჟ. ჰამერი), რომელიც მას სიმონ მეფის შვილიშვილად, გიორგი მეფის

⁵⁰ ა. ფურცელაძე, ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო, ტფ., 1892, გვ. 103.

⁵¹ С. Белокуров, СРК, I, გვ. 498.

ასულად მოახსია. დავით ბატონიშვილთან ერთად გულჩარა უნდა იგულისხმებოდეს გიორგი მეფის სიტყვებში რუს გლეხებთან საუბრისას. იგი დავით ბატონიშვილთან ერთად ჩასულა სტამბოლში. ისკანდერ მუნშისა (გვ. 67) და ევროპული წყაროების ცნობით, იგი დაახლოვებულია ახალგაზრდა სულთანის (აჰმედ I) დედას, დაუმსახურებია მისი ნდობა და დიპლომატიური დავალებით ირანში გამგზავრებულია სიმონ მეფესთან ერთად. სულთანი სიმონ მეფის განთავისუფლების პირობად ირანთან ზავის დადებას მოითხოვდა. სიმონისა და გულჩარას მიზანი ირან-ოსმალეთის დაწავება იყო, მაგრამ რამდენიმე დღის შემდეგ სულთანმა გადაწყვეტილება შეცვალა, სიმონი უკან დააბრუნა და საპასუხისმგებლო მისია მთლიანად გულჩარას დაავალა, რომელიც მეტი ენერგიით ეცდებოდა დავალების შესრულებას, რათა ამ გზით სიმონის განთავისუფლებისათვის მიეღწია. ეს მოხდა 1606 წლის გაზაფხულზე. შაჰმა პატივით მიიღო გულჩარა და 1555 წლის ირან-ოსმალეთის ზავის პირობების აღდგენა მოითხოვა. პოზიციებს არც ოსმალეთი თმობდა, ამიტომ მოლაპარაკება უშედეგო აღმოჩნდა, მაგრამ გულჩარა რამდენჯერმე გამგზავრებულია შაჰ-აბასთან მოსალაპარაკებლად. 1610 წელს, როცა ოსმალეთის ლაშქარმა შაჰ-აბასს ისევ შეუტია, შაჰმა კვლავ დაიწყო საზავო მოლაპარაკება. 1612 წლის 27 სექტემბერს ირანის დელეგაცია გულჩარას მონაწილეობით სტამბოლში ჩავიდა. ქართველ დიპლომატ ქალს თავისი სილამაზით, ენერგიულობით, დარბაისლობით და მჭერმეტყველებით კონსტანტინეპოლი განუცვიფრებია. აღმოსავლური და ევროპული წყაროები ადასტურებენ, რომ ქართველი დიპლომატი

ქალის ენერგიული ჩარევით ჩაიშალა ოზბეგთა ცდა ხელ-
შეეშალათ ირანსა და ოსმალეთს შორის ზავის დადებისა-
თვის⁵². ამ ცნობების გათვალისწინება ადასტურებს, რომ
გიორგი მეათეს მესამე ასულიც უნდა ჰყოლოდა. ქართულ
წყაროებში გულჩარას სახელის მატარებელი გიორგი მეათის
ქალიშვილი არ ჩანს. ჩვენ ვფიქრობთ, გულჩარა გიორგი
მეათის სწორედ ის ასულია, რომელსაც ბერი ეგნატაშვილი
და ვახუშტი თინათინად იხსენიებენ. მამას იგი დავით ბატონი-
შვილთან ერთად სტამბოლს გაუგზავნია და შემდეგ უკვე
ვხვდებით მას ირანსა და ოსმალეთს შორის დიპლომატიურ
სარბიელზე გულჩარას სახელით. რა ბედი ეწვია გულჩარას
შემდეგ არ ვიცით. ფაქტია, რომ იგი საქართველოში აღარ
დაბრუნებულა, თორემ, ალბათ, ქართულ წყაროებში სადმე
გამოჩნდებოდა.

ქართველი დიპლომატი ქალის მონაწილეობა ირან-ოსმა-
ლეთის საზავო მოლაპარაკებაში იმაზედაც მიუთითებს, რომ
ქართველები ირან-ოსმალეთის წინააღმდეგობას თავისი კონტე-
რესების დასაცავად იყენებდნენ. მართლაც, 1612 წლის ზავის
შემდეგ ქართლ-კახეთის პოლიტიკური მდგომარეობა უკეთე-
სი გახდა, მაგრამ დიდხანს არ გაგრძელებულა. შაჰ-აბასი ვერ
ურიგდებოდა ზავის პირობებს. მართალია, ძირითადად აღდგე-
ნილი იყო 1555 წლის ამასიის ზავის პირობები, მაგრამ სამცხის
აღმოსავლეთი ნაწილი ოსმალეთს რჩებოდა, რომელიც ამასიის
ზავის მიხედვით ირანს ეკუთვნოდა. გარდა ამისა, შაჰს არ
აკმაყოფილებდა „ქართლ-კახეთის სამეფოების ვასალური

⁵² მ. სვანიძე, საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტო-
რიიდან, თბ., 1971, გვ. 238—49.

დამოკიდებულება⁵³, აშფოთებდა ქართველების ერთმორ-
წმუნე რუსეთთან კავშირიც და გადაწყვიტა ქართლ-კახეთის
საკითხი ერთხელ და სამუდამოდ ირანის სასარგებლოდ გადა-
ეჭრა, მუსლიმანური მოსახლეობა ჩაესახლებინა და ირანის
სახანოებად გადაექცია. არაქელ დავრიყეცის აზრით, შაჰ-
აბასის ძირითადი მიზანი საქართველოში იყო შუღლის ჩამო-
ვდება ქართველ მეფე-მთავართა შორის, მათი დასუსტება
და ქვეყნის საბოლოო დამორჩილება (გვ. 7).

„საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ მეოთხე ტომში
ნათქვამია: „1612 წლის ზაფხულში შაჰმა თეიმურაზი და
ლუარსაბი ნადირობის საბაბით მაზანდარანს დაიბარა“ (გვ.
262). შაჰის მიერ მეფეების მაზანდარანს მიწვევა უნდა მომ-
ხდარიყო არა 1612 წელს, არამედ 1613 წელს. 1612 წელს
შაჰი ოსმალეთთან ომში იყო ჩაბმული და ამისათვის არ ეცალა.
მას 1613 წლის ზამთარში საგაზაფხულოდ მაზანდარანს
სანადიროდ მიუწვევია ქართველი მეფეები. მაგრამ მეფეები
შეყოყმანდნენ, არ ენდნენ შაჰს და მაზანდარანს არ ჩავიდნენ.
ისკანდერ მუნშის ცნობით, „ამირ-ყული ჯილავდარი, რომელ-
მაც მიუტანა მათ ეს სასიხარულო ამბავი, სხვადასხვა მიზეზის
მოგონებით გააჩერეს ერთხანს; თითოეული მათგანი თავის
წასვლას მეორეს გამგზავრებას უკავშირებდა და სდებდა
სხვა დროისათვის. იმდენი იძვრინეს თავი, რომ მაზანდარანში
უკვე დათბა, გაზაფხული და ნადირობის დრო გავიდა და მისი
უდიდებულებსობა შაჰიც ამ ველაეთიდან წამოვიდა. ხსენე-
ბული ჯილავდარი ხელცარიელი გამოაბრუნეს საქართველო-
დან და შაჰის კარზე არ მივიდნენ“ (გვ. 80—81). ეს ამბავი რომ

53 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბ., 1973, გვ. 262.

1613 წელს მოხდა, ამას ისიც ადასტურებს, რომ შემდეგ ისკანდერ მუნში განაგრძობს, მალე შაჰ-აბასმა ამისათვის დასაჯა მეფეები და 1613 წლის 16 ოქტომბერს „სამღვთო ომისათვის საქრთველოსაქენ დაიძრა“ (გვ. 81). სხვა წყაროებიც ადასტურებენ, რომ შაჰ-აბასის პირველი ლაშქრობა საქართველოში 1613 წლის შემოდგომაზე მომხდარა.

შაჰ-აბასი დიდი ლაშქრით განჯაში მოვიდა და თეიმურაზისაგან ერთგულებისა და მორჩილების ნიშნად ნძევლები მოითხოვა, თან ხმას ავრცელებდა, ოსმალეთზე საბრძოლველად მოვდივარო. თეიმურაზი შეუყოყმანდა. ხელავდა „არა იყო ბრძოლა ოსმალთა“ (ვახუშტი, გვ. 586) და იცოდა შაჰ-აბასის სიბოროტე, არ ემეტებოდა მემკვიდრე. კახელებმა დაუჟინეს, რათა გაეგზავნა შვილი. მაშინ გაგზავნა უმცროსი ვაჟი ალექსანდრე და თან დედა-ქეთევანი გააყოლა „უფრო მეტ პატივს დამდებს და არას აწყენს შვილსა ჩემსაო“ (ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 392). ქეთევანი პატივით მიიღო შაჰმა, მაგრამ გაჯავრდა უმცროსი ვაჟი რად მინდოდა, ძიძა ხომ არა ეარო, თუ ჩემი შერიგება სურს უფროსი გამომიგზავნოსო. არ უნდოდა თეიმურაზს ლევანის გაგზავნა და ქეთევან დედოფალსაც შემოეთვალა ნუ გამოგზავნიო, მაგრამ არ დაეთანხმნენ კახელები „ნუ მოსწყვედ კახეთს ერთისა ყმისათვისო“ (ვახუშტი, გვ. 586). არჩილის სიტყვით, თეიმურაზი ევედრებოდა კახელებს:

„... დამეხსენით, თქვენი რჩევა არ ივარგსა,
რა ამასაც გამომართმევს, ჩვენ გაეასწრებთ ველარ ბარგსა,
შემოგვიტევს მასვე წამსა, სრულ წარმოსცლის მისსა დარგსა.
ლევანსა და ალექსანდრეს რად მიკარგავთ ორსავე კარგსა? (458).

არჩილის ცნობით, თეიმურაზი ბოლომდე უარზე იყო ლევანის გაგზავნაზე, მაგრამ კახელებმა გამოართვეს და გაუგზავნეს შაჰს. ცბიერმა შაჰმა თეიმურაზს ერთგულება შეუქო და თვითონაც თავისთან იხმო. აწ უკვე აღარ ენდო მეფე ირანის მბრძანებელს. პარიზის ქრონიკის ცნობით, „გაგზავნა ბატონმა თეიმურაზმა თავისი დედა და ორი შვილი ლევანი და ალექსანდრე, სხვა მრავალი ფეშქაში გაუგზავნა და სახეწარი წიგნი კიდევ მისწერა, ყაენს იამა იმათი მისვლა და დიდი პატივი და დიდი საქმე მიაპყრა და უბრძანა დედოფალს, თქვენ აქ მოხვედით და მნახეთო და მრავალი წყალობა უქადა და ახლა შენს შვილს ბატონს თეიმურაზს წიგნი, მისწერეო, მოვიდეს მნახოსო, მრავალ წყალობას უზამო და შენც და იმას თქვენსავე საბატონოში გაგისტუმრებო. და ყაენმა დაბრუნებაც მოინდომა და ყიზილბაშთ უფროს კაცებს ეს ლაშქრობა არ უნდოდა, მაგრამ ქართველნი და კახნი ვინცა ვინ ყაენის კარზე იყვნენ დაიწყეს ლაპარაკი, ყაენი და ერანის ლაშქარი აქამდისინ გარჯილხართო, სამის დღის სავალი დარჩომილაო, ჩვენ და ჩვენი შვილები აქ მზეელათ შეგვინახეთო, თუ თქვენ ლაშქარს დაუმარცხდეს რამეო, ყველას თავები დაგვაყრევინეთო, რადგან ხელმწიფე აქამდისინაო მობრძანებულაო, საქართველოს მიბრძანდეს და ნახოსო და თავისი ერთგული და ორგული იცნოსო“ (გვ. 38). ფ. გორგიჯანიძეც თითქმის ასევე გადმოგვცემს ამ ამბავს: „დიდის რისხვიანობათა და მრავლის ლაშქრით ყაენი ყარაბაღში მოვიდა. რა ეს ანბავი ბატონმან თეიმურაზ გააგონა, თავისი დედა ქეთევან დედოფალი და თავისი და ელენე და თავისი ორი შვილი ლევანი და ალექსანდრე სხვას მრავალს ფეშქაში-

თა, სახვეწარი წიგნები ყაენს მიაგება. ყაენს იამა და დაბრუნება მოინდომა და არც ყიზილბაშთ უნდოდა ეს ლაშქრობა, მაგრამ ვინც ქართველნი და კახნი ყაენს ახლდნენ, დაუწყეს ყაენს ხვეწნა, რომ ჩვენი შვილნი და თავადები აქ მზევლათ მოგვისხამსო, თუ შენს ლაშქარს დაუმარცხდეს რამეო, ყველას თავები დაგვაყრევინეთო; რადგან აქამდისნი მობრძანებულხართო, საქართველო ინადირეთო და რომელიც გეპრიანების, ისრე გარიგეთო და მასუკან ნადირობითა და შექცევით დაბრუნდითო“ (გვ. 21).

ამ ცნობებთან ახლოსაა „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერებით დაცული სათაურის ცნობა: „სხვა მრავალი ფეშქაში და სახვეწარი წიგნი ზიაგება. ყაენმა ერთგულებაში ჩამოართო და უნდა დაბრუნებულიყო, მაგრამ ბევრი მამებლარი ჰყავდა ქართლის მეფეს და კახთ ბატონს და აღარ დააბრუნეს“⁵⁴. ამ

⁵⁴ „დიდმოურავიანის“ 1939 წლის გამოცემის წინასიტყვაობა, გვ. XV. ამ საკითხში ფ. გორგიჯანიძის პარიზის ქრონიკისა და „დიდმოურავიანის“ სათაურის ცნობა აშკარად ერთმეორის გამეორებას წარმოადგენს. ივ. ჯავახიშვილმა გვიჩვენა, რომ პარიზის ქრონიკის წყაროა „დიდმოურავიანი“, ამ უკანასკნელიდან პარიზის ქრონიკაში ლექსითი სტრიქონებიც კია შეტანილი. (ძვ. ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1945, გვ. 358—359). „დიდმოურავიანი“ ყოფილა ახალი ქართლის ცხოვრების პირველი ტექსტის წყაროც (ს. ცაიშვილი, ლიტერატურული წერილები, თბ., 1970, გვ. 188). ჩვენს მაგალითში „დიდმოურავიანის“ სათაური გაქმოდის პარიზის ქრონიკის წყარო. რაც შეეხება ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორიას, ს. კაკაბაძის აზრით, იგი შესრულებული უნდა იყოს 1685—1696 წლებში, კერძოდ, მე-17 საუკუნის ამბების შესახებ თხრობა ფარსადანს 1689—1696 წლებში დაუწერია (ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, ტფ., 1926, გვ. VI). „დიდმოურავიანი“ კი კ. კეკელიძის დათარიღებით დაწერილია 1684—1687 წლებში (ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1952,

სამი ცნობის მიხედვით ყაენი განჯიდან უკან დაბრუნებას ფიქრობდა, მაგრამ ქართველთა მახეზლარობამ გამოიწვია მისი გამოლაშქრება.

თეიმურაზი არ ეახლა შაჰ-აბასს. განრისხებული შაჰი კახეთისაკენ დაიძრა. თეიმურაზი და ლუარსაბი გაერთიანდნენ და სცადეს გამკლავებოდნენ მტერს. კახელებში არეულობა შეიქნა. მტრის აგენტები თეიმურაზს დამორჩილებას ურჩევდნენ. ყიზილბაშები კახეთს შემოვიდნენ, მეფე ქართლისაკენ გაემართა, მაგრამ შაჰის მდევარმა რაზმმა გზა გადაუჭრა. ჟალეთს, მდინარე იორზე თეიმურაზი შეება ყიზილბაშთა ჯარს და გაიმარჯვა. აქედან მუხრანს გადავიდა და ლუარსაბს შეხვდა. ლუარსაბი და თეიმურაზი დარწმუნდნენ, რომ წინააღმდეგობას ვერ შეძლებდნენ. ქართველ ფეოდალთა ნაწილი უკვე შაჰს ხლებოდა და მორჩილება გამოეცხადებინა. „განიპარნენ ნუგზარ და იესე ერისთავნი, ამილახორი ანდუყაფარ, ფეშანგი ფალავანდიშვილი, ალთანგი ხერხეულიძე და ბივიდნენ განჯას წინაშე ყეენისა“, — წერს ვახუშტი (გვ. 425). შაჰს ისედაც უმაგრებდნენ ზურგს განდგომილი ქართველი ლიდებულები, რომელთა შორის იყო გიორგი სააკაძე. პარიზის ქრონიკის ცნობით, შაჰი „კახეთს მივიდა თვესა იანვარსა ა“ (გვ. 38). ე. ი. იანვრის პირველ რიცხვებში, ხოლო ბერი ეგნატაშვილის მიხედვით 5 იანვარს აიღო თორღას ციხე (გვ. 391). ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ შაჰ-აბასის პირველი ლაშქრობა

გვ. 421). მაშასადამე, ფარსადანის წყაროდაც „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერთა სათაურები შეიძლება ჩაითვალოს. ეს კი მიუთითებს „დიდმოურავიანის“ ტექსტის კარგად დაყოფის აუცილებლობასა და მათ დასათაურებაზე.

საქართველოში 1613 წლის შემოდგომაზე მომხდარა. წლის ბოლოს კი სტამბოლში ჩავიდნენ საქართველოს ელჩები, მათ შორის არქიეპისკოპოსი თეოდოსი და სამეგრელოს წარმომადგენელი. სულთანს სპარსელების შემოსევის ამბავი აცნობეს და დახმარება სთხოვეს. ოსმალეთი დახმარებას პპირდებოდა, თუ დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრები მასთან ზავს დადებდნენ და მათზე დაკისრებულ ხარკს გადაიხდიდნენ. 1614 წელს გურიელსა და 1615 წელს დადიანსა და ოსმალეთს შორის მოხდა საზავო მოლაპარაკება. დადიანმა და გურიელმა ხარკის გადახდა იკისრეს⁵⁵. საქართველოს მეფე-მთავრები ირანის წინააღმდეგ გაერთიანდნენ, ოსმალეთი მათ დახმარებას დაპირდა. ჩანს ამ საქმეში თეიმურაზიც იღებდა მონაწილეობას. მაგრამ სანამ ოსმალეთის დახმარების დაპირებას მიიღებდნენ, შაჰ-აბასმა კახეთი დაიკავა. „გამოიღო ყოველივე საგანძური კახეთისა და შემუსრა ხელითა თვისითა წმინდა გიორგი ალავერდისა და შემუსრნა პატიოსანნი ხატნი და ჯვარნი და შემოსძარცვნა პატიოსანნი თვალნი და მარგალიტი, მისცა მეძავთა, ცოლსა და ხარჭათა მისთა, და ყო სამკაულად მათდა და შეაგინნა წმინდანი ეკლესიანი კახეთისანი და წამოემართა ქართლსა ზედა“ (ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 393). კახეთმა მოსახლეობის ორი მესამედი დაკარგა. ნანგრევებად იქცა ქალაქები და სოფლები, ქვეყანა გავერანდა. თეიმურაზი და ლუარსაბი იმერეთში გაიქცნენ. საწერეთლოში — საჩხერეში შეეგებათ იმერეთის მეფე გიორგი და ქუთაისს მიიპა-

⁵⁵ მ. სვანიძე, საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1971, გვ. 258—261.

ტიუა. გამძვინვარებული შაჰ-აბასი გორს მოვიდა და იმერეთის მეფისაგან ქართლ-კახეთის მეფეები მოითხოვა. მეფე გიორგიმ სტუმრების გაცემაზე უარი განაცხადა. იმერეთის ელჩები: აფხაზეთის კათალიკოსი და ლევან აბაშიძე ეახლენ შაჰ-აბასს და სთხოვეს ლუარსაბსა და თეიმურაზს შერიგებოდა. შაჰმა ხელი აიღო თეიმურაზზე, მას არას ვერჩიო, და ლუარსაბის ხელში ჩაგდება გადაწყვიტა. მართლაც, ლუარსაბი გამოიტყუა იმერეთიდან, ყარაიაში თითქოს სანადიროდ გაიყოლა, დაატყვევა და შემდეგ მშვილდის საბლით მოაშთობინა. თეიმურაზის დედა ქეთევანი და შვილები შირაზს გაგზავნა. უამრავი ტყვე წაიყვანეს. ქვეყანა დახარკეს, მეფისა და ეკლესიის განძეულობა მოატაცეს. კახეთში თეიმურაზის გამაჰმადიანებელი ბიძაშვილი ისა-ხანი დანიშნა, რომელიც მამის გარდაცვალების შემდეგ ირანში იმყოფებოდა. მოადგილეებად დავით ჯანდიერი (ასლანიშვილი) და ნოდარ ჯორჯაძე დაუნიშნა. კახეთში დღის წესრიგში აჯანყება დადგა. მალე (1615 წლის 22 მაისი) ირან-ოსმალეთის ომი განახლდა, რამაც კახეთის აჯანყება დააჩქარა. ისა-ხანი ირანში გაემგზავრა და კახეთი ჯორჯაძეს და ჯანდიერს დაუტოვა, რომლებიც აჯანყებას სათავეში ჩაუდგნენ და თეიმურაზი იმერეთიდან გადმოიყვანეს. ამ დანსახურებისათვის 1637 წელს მეფე თეიმურაზი დავით ჯანდიერის შვილებს მაჟულებს უბოძებს⁵⁶. კახეთს შირვანიც აპყვა და ციხე-ქალაქი შაჰის ჯარებისაგან გაათავისუფლეს. შაჰმა აჯანყებაში აშკარად შეამჩნია ოსმალეთის ხელი და 15 ათასიანი არმიით ალი-ყული-ხანი გამოგზავნა. თეიმურაზმა დაამარცხა და გააქცია ალი-ყული-ხანი.

⁵⁶ საქართველოს სიკეულენი. III, გვ. 193—199.

ამ გამარჯვებამ ოავისი ძალებისადმი რწმენა შესძინა უცხო-ურა აგრესიის წინააღმდეგ დაუცხრომელ მებროლს თეიმურაზსა და მის თანამებრძოლთ, ხოლო ძალზე შეაშფოთა ირანის ლომი, რომელიც 1616 წლის გაზაფხულზე უზარმაზარი არმი-ით გამოემართა საქართველოსაკენ. ამ დროისათვის ირან-რუსეთის ურთიერთობა განაზღა. თეიმურაზიც რუსეთიდან ელის დახმარებას და მართლაც 1615 წლის ირან-რუსეთის ურთიერთობის ამსახველი დიპლომატიური მასალებიდან ჩანს, რომ რუსხელმწიფე სთხოვს შაჰ-აბასს არ გაანადგუროს საქართველო, რადგანაც იგი იმთავითვე ქრისტიანული სარ-წმუნოების მატარებელია⁵⁷.

ასკანდერ მუნში თავხედობად უთვლის თეიმურაზს ალი-ყული-ხანზე გამარჯვებას და წერს: „იმას ვერ მიხვდა, რომ რაც უნდა მალლა აფრინდეს წერო ბასრნისკარტიანი, ის მაინც ვერ გადაურჩება ცის უმაღლეს სფეროში მფრინავი შევარდნის კლანჭებს. იმ გაბედულების და თავხედობის გამო, რომელიც მან გამოიჩინა, ბოლოს ის დასჯილ იქნა ძლევამოსილი ხელმწიფისაგან და მისი წინაპრების ამდენი წლის ადგილი და სადგომი გავერანდა და მათი ქვეყანა ქარს მრეცა“ (გვ. 101).

1616 წელს შაჰ-აბასი ჯერ ქართლში შემოვიდა, ქართლის მმართველად ბაგრატ-ხანი (დაუთ-ხანის შვილი) დანიშნა, კახეთში გადავიდა და იქ დაბანაკდა. თეიმურაზი მარტო აღმოჩნდა გამძვინვარებული შაჰის წინაშე, ოსმალეთის ლაშ-ქარი არ მოეშველა. ქვეყანა გაპარტახდა. ფ. გორგიჯანიძე მოგვითხრობს: „მრავალი კარგად ნაშენები სასახლენი დაქცე-

⁵⁷ Т. Тивадзе, Материалы..., გვ. 136.

ულ დანგრეული კნახეთ, უკარო და უქერო, ნადირთ სადგორს მქნილნი“ (გვ. 53). მრავლად დაინგრა ქართული ხუროთ-მოძღვრების ძეგლები. დანგრეულთა შორის იყო კახთა მეფეების სშვენიერი სასახლე გრემში. 80000 კაცი სპარსეთის შორეულ პროვინციებში გადასახლეს. „რაც კაცი აეყარა ზოგი ფერიას გაგზავნეს და ზოგი მაზანდარანს. ზოგი შირაზს დაასახლა, ზოგი სხვაგან დაფანტა“, — მოგვითხრობს პარიზის ქრონიკა (გვ. 42). გაპარტახებული ქვეყანა დახვედრიათ რუსეთის ელჩებსაც. თეიმურაზი ისევ იმერეთში გაიქცა. მართლაც ამ დროიდან თეიმურაზის მიერ გაცემული სიგელები აღარ ჩანს. მხოლოდ 1622 წლის 2 ივლისის სიგელით გაბრიელ ბახუტაშვილს აჭილდოვებს ყმა-მამულით. „ეს საბუთი თეიმურაზის კახეთში იმ ხანმოკლე გამეფების დროისაა, რაც მან შესძლო ნოდარ ჯორჯაძის და დავით ასლანიშვილის შემწეობით“⁵⁸. შაჰმა კახეთი ორ ნაწილად გაყო. ერთი — ივრის აღმოსავლეთი მხარე ფეიქარ ხანს ჩააბარა, მეორე — დასავლეთი ქართლის ხანს ბაგრატს უბოძა. თეიმურაზმა დაპლომატიური მოქმედება გააჩაღა. თვითონ გურიას ჩავიდა, ილუმენი ხარიტონი ორჯერ (1617, 1618) გაგზავნა ოსმალეთში და დახმარება სთხოვა ხონთქარს. ამ ელჩობის შედეგი იყო ხონთქარის მიერ გონიისა და ზოგი სხვა ადგილის ბოძება. „ხონთქარმან სხვა ვერა გაუწყო რა და მისცა გონიასა და ახალციხესა და გარეშემო მისსა მამული სარჩოდ“ (ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 402). 1618 წელს თეიმურაზი მონაწილეობდა ოსმალეთის მხარეზე ირანის წინააღმდეგ ომში და

⁵⁸ ჟ. ო დ ი შ ე ლ ი, აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური ისტორიისათვის... გვ. 106.

მუქარას უთვლიდა სპარსეთის შაჰს, რომ სამაგიეროს მიუზღავდა კახეთის აოხრებისათვის, მაგრამ იმედები არ გაუმართლდა. ირანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. თეიმურაზი ოლთისში დაბრუნდა, შემდეგ გონიაში გადასახლდა და, არჩილის სიტყვით, რუსეთისაკენ წასასვლელად გაემზადა.

რუსეთისკენ გავემზადე. ეს რა მოსაგონია, სა?

შავ ზღვაშიგან ხავში ჯდომა ღიდად დასალონიასა (532, 3—4).

ამასვე ადასტურებს ვახუშტი: „მერმე კუალად მოვიდა გონიას თეიმურაზ და იყოფოდა მუნ წარსვლად რუსეთს შავის ზღვით“ (გვ. 590). ილუმენი ხარიტონი ახლა მოსკოვს გაგზავნა თეიმურაზმა ელჩად. რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობას საქმეში უდავო იყო ხარიტონის ელჩობის დიდი მნაშვნელობა. ხარიტონი არა მარტო კახეთის მეფის, არამედ იმერეთის, გურიის და სამეგრელოს წარმომადგენელაც იყო და ამით საფუძველი ეყრებოდა დასავლეთ საქართველოს ურთიერთობას რუსეთთან. თეიმურაზის ხარიტონისათვის გატანებული სიგელის ანალიზი ადასტურებს, რომ თეიმურაზი მხოლოდ დიპლომატიურ დახმარებას თხოულობდა რუსეთისაგან, რადგან მას კარგად ესმოდა, რომ ამ დროს (1618 წელი) რუსეთს აქტაური სამხედრო დახმარების გაწევა არ შეეძლო. ხარიტონის ელჩობამ თავისი საქმე გააქეთა. რუსეთი დადებითად შეხვდა რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის აღდგენას და უარი არ უთქვამს თავის ვალდებულებათზე გამოსულიყო საქართველოს დასაცავად⁵⁹. მალე, 1621 წელს, რუს ელჩებს

⁵⁹ И. Н а к а ш и д з, Грузино-русские политические отношения в первой половине XVII века, Тб., 1969, გვ. 75.

ევალეზოდათ შაჰისაგან ეთხოვათ, კახეთი თეიმურაზისათვის დაებრუნებინა, საქართველოსადმი მტრული მოქმედება შეეწყვიტა და თეიმურაზის დედა და შვილები გაეთავისუფლებინა. შაჰ-აბასი კი თეიმურაზის ოსმალეთისაგან ჩამოშორებას მოითხოვდა. ირანის ელჩი რუსან-ბეგი ყოველთვის ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ შაჰის გაბრაზება თეიმურაზის თურქებისადმი მიმხრობამ გამოიწვია⁶⁰. ამ დროს მოსკოვის საგარეო პოლიტიკის მთავარი ამოცანა ირანთან კეთილურთიერთობის შენარჩუნება იყო. თეიმურაზის სულთანთან დაკავშირების ცდებმა კი რუსეთს მისი გამოქომაგების საფუძველი გამოაცალა. შაჰმა ამით ისარგებლა და რუსეთის მეფეს სთხოვა, თეიმურაზი ჩემთან გამოცხადდეს და დედასა და შვილებს დაუბრუნებოდ⁶¹.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, მალე თეიმურაზმა ოლთისს დატოვა დედოფალი ხორეშანი და თვითონ ოსმალეთს წავიდა, რათა პირადად ეთხოვა დახმარება სულთანისათვის. თეიმურაზი სტამბოლში 1622 წლის გაზაფხულზე ჩასულა და შეხვედრია ახალ სულთანს მუსტაფა 1-ს, მაგრამ უკან იმედგაცრუებული დაბრუნებულა⁶².

თეიმურაზის ოსმალეთთან და რუსეთთან კავშირმა შაჰ-აბასის შურისძიება გამოიწვია. მან დაასაჭურისა თეიმურაზის ძენი ლევანი და ალექსანდრე, ყმაწვილებმა ვერ გაუძლეს

⁶⁰ Т. Тивадзе, Материалы..., გვ. 152—5.

⁶¹ თამარ ტივაძე, საქართველო და რუსეთ-ირანის პოლიტიკური ურთიერთობა XVII საუკუნის II მეოთხედში, თბ., 1977, გვ. 29.

⁶² მ. სვანიძე, საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1977, გვ. 278—279.

საშინელ წამებას, უმცროსი იქვე გარდაიცვალა, უფროსი კი
კკუიდან შეიშალა.

შემდეგ შაჰმა ქეთევან დედოფალი ამოიღო მიზანში და
გამაჰმადიანება მოსოხოვა. შაჰმა შირაზის ხანს—იმამყული-ხანს
უბრძანა ქეთევანის გათათრება. იმამყული-ხანი გამაჰმადიანე-
ბული ქართველი უნდილაძე იყო. იგი გამოჩენილი სამხედრო
მოღვაწის, ირანის პირველი ყულარაღასის ალავერდი-ხანის
შვილია. ალვერდი-ხანი ყიზილბაშებს ბავშვობაში გაუტაც-
ნიათ. იგი დაწინაურებულა სეფიანთა სამეფო კარზე და დიდი
როლი შეუსრულებია ირანის ტახტზე შაჰ-აბას პირველის
განმტკიცებაში. ალავერდი-ხანის სიკვდილის შემდეგ, ალბათ
პირადი დამსახურების გამოც, რადგან ირანში ეს თანამდე-
ბობა მემკვიდრეობით არ გადადიოდა, ფარსის ბეგლარბეგობა
მის შვილს იმამყული-ხანს მიუღია. იმამყული-ხანი თვალ-
საჩინო ფიგურა იყო შაჰ-აბასის დროინდელი ირანის სამხე-
დრო-პოლიტიკურ ასპარეზზე და დიდი ავტორიტეტით სარ-
გებლობდა. პიეტრო დელა-ვალეს პირადად სცნობია იმამ-
ყული-ხანი და მას მთელს ირანში შაჰ-აბასის შემდეგ ყველაზე
ძლიერ პიროვნებად თვლის. ინგლისელი თომას ჰერბერტი,
ფრანგი ჟან-ბატისტ ტავერნიე, იტალიელი პიეტრო დელა-
ვალე და გერმანელი ადამ ოლეარიუსი ერთხმად ახასიათებენ
იმამყული-ხანს, როგორც ძლიერ, გულუხვ, სიმდიდრითა და
ქველმოქმედებით სავსე პიროვნებას. იგი ზრუნავდა მეცნიე-
რებისა და ხელოვნების აყვავებაზე, აშენებდა სასწავლებლებს,
ქარვასლებს, გზებს, ხიდებს, ამჟღავნებდა ქრისტიანებისადმი

სიყვარულს⁶³. ამ იმამყული-ხანის ძმა იყო განჯის ბეგლარბეგი
დაუდ-ხანი, რომელსაც თეიმურაზის და ელენე ჰყავდა ცოლად.
ქებით მოიხსენიებს იმამყული-ხანს თეიმურაზ პირველიც:

შირაზის ხანის ქებასა ვერ იტყვის ბრძენთა ენანი,
მდაბალი, ტყბილი, მოწყალე, აქებდენ სრულიად ქვენანი.
(ქეთ., 32, 1—2).

აი, ამ იმამყული-ხანს შეუთვალა 1624 წელს შაჰ-აბასმა
„ქეთევან დედოფალი თუ გათათრდეს ნურას აწყენო და, თუ
არ გათათრდეს, აწამე და სასჯელით მოჰკალო“ (ბერი ეგნა-
ტაშვილი, გვ. 401). თეიმურაზის მიხედვით,

იმამყული-ხანს რა ესმა საქმენი საზარონია?
მეტად გაკვირდა, ესე თქვა: მისი რა საკადრონია?
ვიცი რომ არ გათათრდების, თუცა არა აქვს დრონია,
თეიმურაზის დედასა ვით ვკადრო უკადრონია? (ქეთ., 31).

ამ სტროფში მნიშვნელოვანია იმამყული-ხანის სიტყვები:
„ვიცი რომ არ გათათრდების, თუცა არა აქვს დრონია“. ეს
სტრიქონი უნდა ნიშნავდეს არ გათათრდება, რადგან მაგის
დრო უკვე არა აქვსო. დროის უქონლობა, ჩანს, ქეთევანის
ხანდაზმულობაზე მიუთითებს. ბერი ეგნატაშვილის ცნობი-
თაც, შირაზის ხანს მოციქული გაუგზავნია შაჰ-აბასისათვის.
და შეუთვალა: „ბერი დედაკაცი არისო და ახლა ეს არ გათათ-
რდების, და რას აქნევთო ამის გათათრებასო, დაეხსენითო,
თქვენთვის სირცხვილი არისო ამისი სიკვდილი“ (გვ. 40).
გარდა ამისა, აქ ყურადღებას იქცევს შემდეგი გარემოება:

⁶³ თ. ნატროშვილი, მანრიყიდან მალრიბამდე, თბ., 1974
გვ. 111—112.

თეიმურაზი მოგვითხრობს ვითომ შირაზის ხანს უთქვამს: „თეიმურაზის დედაა ვით ვკადრო უკადრონიაო“. ამ სიტყვების საფუძველს პოეტს ალბათ ის კეთილგანწყობილება აძლევდა, რომელიც თეიმურაზსა და იმამყული-ხანს შორის იყო.

იმამყული-ხანს სამ თვეს არ განუცხადებია დედოფლისათვის საშინელი ბრძანება. წუხდა „ვით უამბო, ვით შეეკადრო ტყვესა ჩემსა ანაბარსაო“ (ქეთ., 33, 1), აგვიანებდა. ჩანს, თავისი ავტორიტეტისა და გავლენის იმედი ჰქონდა და ცდილობდა გადაეთქმევინებინა შაჰისათვის ქეთვანის სიკვდილით დასჯა, მაგრამ ვერაფერს გახდა. დრო აღარ ითმენდა და ამცნო დედოფალს შაჰის ბრძანება. თეიმურაზის პოემის მიხედვით შირაზის ხანმა მოციქული გაუგზავნა დედოფალს და ისე შეატყობინა საზარელი ამბავი. უთვლიდა:

ნუ გძულს რჯული მაჰმადისა, იგი მოგცემს ენა-პირსა,
მორევშიგან ჩანაქერი, გაგიყვანოს შენ ნაპირსა (34).

რჯული ეს არის, გვიქირავს მაჰმადის დანაწესია,
შენცა მოიქეც, გათათრდი, ვითამც არ უარკ'ია,
იესო ქრისტე რას გიზამს, გიწყება შენ აწ ესია,
სატანჯველს ნურას იკადრებ, არ არის შენი წესია (35).

ამ სიტყვებში ჩანს, რომ შირაზის-ხანი ცდილობდა დედოფლის გადარჩენას. ურჩევდა მორევში ჩავარდნილს, მაჰმადის რჯული გამოგიყვანს ნაპირზე, გათათრდი, ვინაიდან, სანამ შაჰ-აბასის ხელში ხარ, იესო ქრისტე ვერ გიშველისო. ამრიგად, შირაზის ხანი დედოფალს მაჰმადიანობის მიღებას თავის გადარჩენის მიზნით სთავაზობდა. ამასვე ადასტურებს ისტორიული წყაროები. არაქელ დავრიჟეცი მოგვითხრობს,

რომ ხანი კარს უკან დადგა და ისე ელაპარაკებოდა ტყვეს: „ხელმწიფის ბრძანებით გევალება გამაჰმადიანება. თუ თანახმა ხარ, მით უკეთესი მაგრამ, თუ თანახმა არა ხარ, ენით მაინც თქვი თანხმობა და შენი რჯული გულში დაიმარხე. ხალხის თვალში თავი ისე დაიჭირე, თითქოს ირწმუნე მაჰმადის სარწმუნოება, ფარულად კი ემსახურე შენს რჯულს, რომ ჩვენც ვიხსნათ თავი ცოდვისაგან, რომელიც შენგან მოგველის“ (გვ. 42).

თეიმურაზის პოემის მიხედვით, ამის გაგონებაზე შეკრთა დედოფალი და

ბრძანა: თუ რჯული დაეადო, რას მიმუქტებენ დარესა, პატივსა ვინმე მიჩვენებს ხმელზე სწორ-უპოვარესა, ან ვინმე ჩემსა სამკვიდროს მიმიშვებს, მიმაკარებსა? (36).

ამასვე ადასტურებს არაქელ დავრიყეცი. ქეთევანმა მიმართა მოციქულს: „შენ, ჩემო ძმაო და ჩემო ძეო, რისთვის მელაპარაკები დამალული? მოდი პირისპირ ვილაპარაკოთ, მეფის ასული, მეფის მეუღლე და მეფის დედა ვარ. ჩემი მეუღლის შემდეგ მე თვითონ მიმეფნია, მაგრამ წარმადეა და ამო ამქვეყნიური დიდება: თუნდა შენი ხელმწიფე ყველა სულდგმულის უფალი იყოს და მთელი თავისი სახელმწიფო მე მომცეს, არ უარეყოფ ქრისტეს, ჩემს უფალს და არ ვუღალატებ სიყვარულს, რომელიც მისდამი მაქვს, შენ კი რასაც იზამ, შენ იცი“ (გვ. 43).

თეიმურაზის „წამება ქეთევან დედოფლისას“ მიხედვით, ამამყული-ხანი მოწიწებით ეპყრობოდა ქეთევანს და ცდილობდა, როგორმე ეშველა მისთვის. „სატანჯველს ნურას იკადრებ:

არ არის შენი წესიო“, -- ემუდარებოდა, მაგრამ დედოფალმა არ ისმინა. იგი მზად იყო წამებისათვის.

რა უნდა ყოფილიყო ქეთევანის წამების მიზეზი? თეა-მურაზ პირველი დედის წამების მიზეზად მისგან ქრისტიანობის არ უარყოფას თვლის. ისტორიული წყაროების უმრავლესობაშიც ქეთევანის წამების მიზეზად დედოფლის მიერ რჯულის არ დათმობაა ჩათვლილი. გრ. ხუცესმონაზონი — დოდორქელი თავის თხზულებაში „ცხოვრება და წამება ქეთევან დედოფლისა“ ხაზს უსვამს იმას, რომ ქეთევანი კვდება ქრისტეს სახელისათვის. იგი ქეთევანს ათქმევინებს: „უფალო, იესო ქრისტე მოხედე მხევალსა მას შინა ზედა, რომელსა დღეს ნებავს სიკვდილი სახელისათვის შენისა“⁶⁴. ბერძენი ბერის გრეგორის წერილიც აბატ სოფრონისადმი მოგვითხრობს, რომ შაჰი დაბეჯითებით მოითხოვდა ქეთევანისაგან მაჰმადის რჯულის მიღებას და საპატიო ფუფუნებით და თავის ნება-სურვილზე ცხოვრებას ჰპირდებოდა — „ასეთი ნაბიჯით ჩემი გულთადი მეგობარი და ახლო პირი გახდებოდა“. ამ წერილში საქმე ისეა წარმოდგენილი, რომ შაჰმა თვით დაიბარა ქეთევანი და პირადად ელაპარაკა. საყურადღებოა ისიც, რომ დიდი პატივით ელაპარაკება, ეუბნება „არა ნაკლებ გაფასებ, ვიდრე ჩემს მშობელ დედასო“, მაგრამ დაბეჯითებით მოითხოვს ქეთევანის გამაჰმადიანებას⁶⁵.

⁶⁴ ტ. რუხაძე, ახლად აღმოჩენილი „ცხოვრება და წამება ქეთევან დედოფლისა“, „ლიტ. ძიებანი“, V, 1949, გვ. 263.

⁶⁵ ი. კენჭოშვილი. ინგლისური წიგნი ქეთევან დედოფალზე, ეურ. „მნათობი“, 1961. № 1, გვ. 163—168.

: შაჰისაგან ქეთევანის გამაჰმადიანების დაბეჯითებით მოთხოვნას, ჩანს, თავისი საფუძვლები ჰქონდა. არაქელ დავრიყეცის ცნობით, შაჰს ბევრი დატყვევებული ქართველი და მათი შვილები ემსახურებოდნენ, რომელთა დედები ქრისტიანები იყვნენ. ერთხელ შაჰი დაინტერესებულა, რატომ არ იღებენ თქვენი დედები მაჰმადიანობასო, მსახურები დაბნეულან და უთქვამთ: „როცა ჩვენს დედებს ვეუბნებოთ გამაჰმადიანდითო, ისინი გვიპასუხებენ, თუ თეიმურაზის დედა ქრისტიანია, ჩვენ რატომღა უნდა გავმაჰმადიანდეთო“ (გვ.42). არაქელის აზრით, ეს გახდა მიზეზი, რომ შაჰს ქეთევანისათვის გამაჰმადიანება მოეთხოვა.

ამრიგად, ამ ცნობით შაჰის მთავარი მიზანი ქეთევანის გამაჰმადიანება იყო. ისტორიული წყაროები გვაძენობენ რომ ქეთევანი შირაზის ტყვეობაში ძალიან შეზღუდული არ ყოფილა. პიეტრო დელა-ვალეს ცნობით, ქეთევას დედოფალს თავისი სამლოცველო ჰქონია, რომელიც შემკული ყოფილა საეკლესიო ჭურჭლით და ხატებით⁶⁶. გრიგოლ ხუცესმონაზონი-დოდორ-ქელიც ადასტურებს „ყოვლნი საღმრთონი, ხატი და ნაწილნი წმიდათა თანა აქუნდეს მცველად თავისად და ეკედერიცა

⁶⁶ შირაზის ტყვეობაში ქეთევანის ნაქონი ლოცვანი. რომელიც დედოფლის შეკვეთით 1609 წელს გადაუწერა ქვათახეის წინამძღვარს იოანე ავალიშვილს, აღწერილი აქვს თედო ჟორდანიას. ეს ლოცვანი ა. ჩუბინოვს უჩუქებია მ. პ. საბინინისათვის. წიგნის „მე-5—12 ფურცელს ქვემო აშიაზე ატყვია ცრემლთაგან დარჩენილი ლაქა. აქა-იქ სხვაგანაც და სანთელის ნალენით. ერთ ალაგას ატყვია სისხლის წვეთი და იქვე ზემო აშიაზე ლაქა ცრემლთაგან“, — აღწერს თედო ჟორდანია (ქრონიკები, .II, გვ. 438).

ამრიგად. ქეთევან დედოფლის ცრემლებით დაღატობალი ლოცვანი ისევ მოხვედრილა სამშობლოში და გვიან დრომდე უარსებია.

მცირე ალაშენა სალოცავად თვისად და იყოფოდა ლოცვითა და ვედრებითა დღე და ღამე წინაშე ღმრთისა“ (გვ. 260). მხლებლები ბევრი ჰყოლია და მათ შორის ორი მღვდელი. ისინი მოხსენიებულნი არიან როგორც თეიმურაზის პოემაში, ისე სხვა ისტორიულ წყაროებშიც.

დედოფლის საწამებლად ცეცხლი რომ დააგზნეს და გახურებული რკინები მოიტანეს, თეიმურაზის პოემის მიხედვით, ატარდნენ ქეთევანის მხლებლები და თხოვნა დაუწყეს, თავს ნუ გასწირავთო. მაგრამ დედოფალმა მოუწოდა მათ ქრისტეს გულისათვის თქვენც „უამ ერთ აწ ეწამენითაო“, ხოლო თუ არ ეწამებით აქ იყავით, დამემოწმეთო. აქვე ნახსენებია „ჯვარის მოსავი“ ვინმე მოსე. ზ. ავალიშვილი გვაწვდის ესპანელი ელჩის ფიგეროას ცნობას, რომელიც ირანში ყოფილა 1617 წლის გასულიდან 1618 წლის აპრილამდე. შირაზში ყოფნისას დედოფლის ამალიდან მასთან კავშირი ჰქონია „ბაზილიანთა ორდენის წევრს“ ე. ი. აღმოსავლეთის წესის ბერს, ვინმე მოსეს, რომლის ამბავსა და წამების ისტორიას ვრცლად მოგვითხრობსო ფიგეროას ელჩობის წიგნი. ამ მოსეს ელჩისათვის უჩვენებია ორი ქართული ხელნაწერი: დაბადება დავითნით და სახარება მოციქულთა საქმით⁶⁷.

ქეთევანთან ასეთი ბერის არსებობას ადასტურებს პიეტრო დელა-ვალეც და გრ. ხუცესმონაზონი-დიდორქელიც. ისინი გვაწვდიან ცნობას, რომ მაჰმადიანებს ამ სარწმუნოებისათვის თავდადებული ხუცესისათვის რაღაც ცილი დაუწამებიათ და სიკვდილით დაუსჯიათ, კერძოდ, ცეცხლზე დაუ-

⁶⁷ ზ. ავალიშვილი, თეიმურაზ პირველი და მისი პოემა „წამება ქეთევან დედოფლისა“, პარიზი, 1938, გვ. 53.

წევთ. პიეტრო დელა-ვალეს ამ ხუცესის წამების მიზეზად ის მიაჩნია, რომ იგი დედოფლის სარწმუნოებას ამაგრებდა და თეიმურაზის ვაჟების გათათრებას აბრკოლებდაო. ეს მიზეზი საფუძველს მოკლებული არ არის. ალბათ, მანამ, სანამ დედოფალს თვით მოსთხოვდნენ სარწმუნოების გამოცვლას, ჯერ საშუალება მოუხსნეს, რომ წირვა-ლოცვა სათანადო დონეზე ჩატარებინა.

მეორე ხუცესი, რომელიც მოხსენიებულია თეიმურაზის პოემაში ქეთევანის მხლებელთა შორის, არის ვინმე გიორგი მღვდელი, რომელსაც „აჩვენეს ყოველი მას იგ, რაცა სატანჯველია“. ამის მნახავმა გაორგი მღვდელმა ვერ შეძლო ქეთევანივით მტკიცედ მდგარიყო თავისი რწმენის სადარაჯოზე. როცა დაინახა ცეცხლი და საწამებელი იარაღები, შეერთა და შიშმა შეიპყრო.

ქეთევანმა რომ დაინახა მღვდლის შეერთობა, შესძახა რამ შეგაშინაო და რუსთაველის სიტყვებით მიმართა: „აჰა ჟამი, ვისაც უნდა ჩემი თანა წამოყოლა“. მაგრამ ვერც იმერელმა მღვდელმა და ვერც სხვა ვინმე მხლებელთაგანმა ვერ შეძლო დედოფლის გვერდით მდგარიყო. ზურგი შეაქციეს ქრისტეს და მაჰმადის სარწმუნოება. აღიარეს. გრ. ხუცესმონაზონი-დოდორქელიც მოგვითხრობს, რომ ხუცესს „შეეშინა შიშითა მწარითა და უარჰყო ქრისტე“ (გვ. 262).

იმერელი მღვდელი მოხსენიებული ჰყავს ბერი ეგნატა-შელსაც. იგი მოგვითხრობს, რომ ქეთევანს წამების დროს „ახლდა თან მღვდელი ვინმე იმერელი და ისიც გაათათრესო“ (გვ. 40). ქეთევან დედოფლის სულიერი მოძღვარი გიორგი გაუცვნია პიეტრო დელა-ვალეს. იგი მას თერძის დუქანში უნახავს პირველად, წოწლა ბუხრის ქუდით და გაუფიქრე-

ზია ეს ის ერთადერთი ქართველი მღვდელია, ალბათ, ქეთევან დედოფალს რომ ახლავსო. მართლაც გაიგო, რომ ეს იყო „ხუცესი გიორგი“, დაეწია, გაეცნო და შემდეგ გიორგი პიეტროს სწვევია. მასპინძელმა სუფრასთან მიიწვია, მაგრამ, რადგან მარხვა იყო, გიორგიმ ხელი არაფერს დააკარა. ბევრი რამ უამბო პიეტროს, კერძოდ, ლევანისა და ალექსანდრეს დასაჭურისება, რაც ქეთევან დედოფალმა ჯერ კიდევ არ იცოდა. უთხრა ისიც, რომ დედოფალს ოცამდე მხლებელი ჰყავს, ქალი და კაცი ქრისტიანებით. ეს გიორგი დედოფლის სუფრაჯი და სახლის მოურავი ყოფილა, ამავე დროს მებაღე, რომელიც იმამყული-ხანს რამდენჯერმე ისპაჰანშიც გაუგზავნია, როგორც ხელოვანი მებაღე. გიორგის მეშვეობით პიეტრომ დედოფალთან გაგზავნა თავის მიერ აღზრდილი ქალიშვილი თინათინი ზიბა ანუ თინათინ წიბა, რომელსაც პიეტრო მარიუჩას ეძახდა და რომელიც შემდეგ ცოლად შეურთავს⁶⁸.

დედოფალს გიორგის ხელით პიეტროსათვის გაუგზავნია ორი ლოცვანა: ერთი — ლათინური, მეორე — პორტუგალიური, ორმუზის ნადავლი და დედოფლის მიერ გაძოხსნილი. წიგნებს ქეთევანის მინაწერიც ჰქონიათ.

ამრიგად, დედოფალს შირაზის ტყვეობაში ორი მღვდელი ხლებია, ერთი ქრისტეს სჯულისათვის უწამებიან, მეორე კი ხუცესი გიორგი დედოფლის წამების წინ გაუთათრებიან.

სხვა თანმხლებ პირთაგან თეიმურაზის პოემაში ნახსენებია თინათინი, რომელიც დედოფლის წამებას დასწრებია და ამ ამბის მხილველი თითქმის ჰკუდიდან შეშლილა. ასეთი თინათინები ალბათ, მაშინ ირანში ბევრი იყო, მაგრამ ერთ-

⁶⁸ თ. ნატროშვილი, მაშრიფიან მალრიბამდე, თბ., 1974, გვ. 80.

გვარად ეს სახელი ეხმაურება პიეტრო დელა-ვალეს მიერ აღზრდილი ქართველი ქალიშვილის თინათინ წიბას სახელს. სპარსეთში მყოფმა ალავერდელი მიტროპოლიტის დებმა სთხოვეს პიეტრო დელა-ვალეს თავშესაფარი მიეცა ობოლი პატარა გოგონასათვის. თვით უდიდეს გაჭირვებაში ჩავარდნილ მიტროპოლიტის დებს მისი შენახვა არ შეეძლოთ. შვიდი წლის თინათინი პიეტრომ თავის ახალგაზრდა ცოლს ზიუყვანა და გაზარდა. პიეტროს სახლში ორი სხვა ქართველი ქალიც ჰყოლია, ძიძა მარინე და დიასახლისი მზისთანდარი, რომელთა შორისაც იზრდებოდა პატარა თინათინი. შემდეგ პიეტრომ გაიცნო დედოფლის ზუცესი გიორგი და მისი საშუალებით თინათინი ქეთევანთან გაგზავნა. ქეთევანს ძალზე შეჰყვარებია ჰკვიანი ქართველი გოგონა, იგი ხშირად დადიოდა დედოფალთან და პიეტროც იქ აპირებდა მის დატოვებას, მაგრამ თინათინის ოცნება სამშობლოში დაბრუნება ყოფილა, ამიტომ პიეტროს გაჰყვა და დედოფალმაც არ დაუშალა, რადგან ქალიშვილი იქიდან უფრო ახლოს იქნებოდა სამშობლოსთან⁶⁹. უნდა ვიფიქროთ, რომ თეიმურაზს შემთხვევით არ უხსენებია თინათინი. მის სმენას ალბათ მისწვდა ცნობა ქეთევანთან თინათინ წიბას ურთიერთობის შესახებ და პოემის ერთ-ერთ გმირს თინათინი უწოდა. ყველაფერი ეს კი იმაზე მიუთითებს, რომ თეიმურაზს რაღაც ცნობები ჰქონია თავისი დედის წამების შესახებ, შესაძლოა ტყვეობის ამბების დროინდელიც. ამ მხრივ ალბათ, პირველ რიგში უნდილაძეებისაგან ეცოდინებოდა ბევრი რამ, ბოლოსდაბოლოს დაუდ-ხან უნდილაძე ხომ სიძე იყო წამებული დედოფლისა და თეიმურაზთან ძმად შეფიცული.

⁶⁹ თ. ნატროშვილი, მაშრიყიდან მალრიბამდე, თბ., 1974, გვ. 80, 81.

ამასთან, დედის წამებიდან რამდენიმე წლის შემდეგ თეიმურაზი სტუმრებია შირაზის-ხანს, რაზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ამრიგად, თუმცა ქეთევანი შირაზის ტყვეობაში ძალიან შეზღუდული არ ყოფილა, დადგა დრო, როცა შაჰ-აბასმა დაუინებით მოითხოვა მისი გამაჰმადიანება. ამას კი ჩანს, რამდენიმე მიზეზი განაპირობებდა.

ქეთევანის გარდა ირანში ქართველობა ბევრი იყო. ქართველი ქალები მრავლად ამშვენებდნენ შაჰის პარამხანას. ჟან შარდენის ცნობით, შაჰის პარამხანაში ყველაზე მეტი ქართველი და ჩერქეზი ქალები არიანო. შაჰ-აბასის ლაშქრობების შედეგად კახეთში აყრილი მოსახლეობა შაჰმა ირანის შიდა პროვინციებში დაასახლა. ამ გადასახლების სურათს აღწერს პიეტრო დელა-ვალე: „რა მდგომარეობა მოჰყვა ამ საზარელ გადასახლებას, რა წყვეტა-ჟლეტა, რამდენი სიკვდილი ნამდვილ გაჰირვებისაგან, რა გლეჯა, რა გახრწნა, რა ძალდატანება, რამდენი ჩვილი ყმაწვილები თავიანთ მამებმა დაახრჩვეს, ან წყალში ჩააგდეს სასოწარკვეთილებისაგან“⁷⁰. კახეთიდან აყრილი მოსახლეობა კასპიის ზღვის სამხრეთ სანაპიროსთან მდებარე მაზანდარანში და ისპაჰანის მიდამოებში მდებარე ფერიაში, ხორასანსა და სხვა ოლქებში ჩაასახლეს. არაქელ დავრიყეცის ცნობით, კახელი მოსახლეობა ძირითადად მაზანდარანის ქალაქ ფაპრაბადში, ხოლო ქართლის მოსახლეობა „ისფაჰანში წაიყვანეს და ისფაჰანის ზემოთა სოფლებში:

⁷⁰ მასალა საქართველოს ისტორიისათვის, მოგზაური პიეტრო დელა-ვალეს მოხსენება საქართველოზედ პაპი ურბანოს მერვესადმი 1627 წ. (ივერია. 1879, № 3).

დაასახლეს, სადაც სომხებიც იყვნენ დასახლებულნი“ (გვ. 36). ისპაჰანსა და ჰასანაბადში ჩასახლებული მოსახლეობა განსხვავდებოდა მაზანდარანში ჩასახლებულთაგან. პირველნი უმთავრესად ვაჭრები და ხელოსნები ყოფილან, მეორენი კი მიწათმოქმედი გლეხები. შაჰ-აბასს უკეთესი პირობები შეუქმნია ქართველი და სომეხი ვაჭრებისათვის, რათა ამით მიეღწია სპარსეთში ვაჭრობის განვითარებისათვის. ქართველ ვაჭრებს წარმატებებისთვისაც მიუღწევიათ. უცხოელი მოგზაურები აღამ ოლქარიუსი, ტავერნიე მიუთითებენ ქართველი ვაჭრების საპატიო მდგომარეობაზე სპარსეთში. შაჰ-აბასი ცდილობდა განეხორციელებინა სპარსეთში ჩასახლებული ქართველების დენაციონალიზაცია. ეს პროცესი ჩანს, სწრაფად მიმდინარეობდა. შაჰ-აბასი, რომელიც აშკარად კარგად ერკვეოდა რელიგიის საკითხებში და რელიგიას ხშირად იყენებდა რთული პოლიტიკური საკითხების გადაწყვეტისას, განსაკუთრებით სდევნიდა სპარსეთში დასახლებულ ქართველთა მართლმადიდებლობას, რადგანაც აფიქრებდა ქართველებისა და რუსების ერთმორწმუნეობა და ამ ნიადაგზე მათი დაახლოების პერსპექტივა. ამიტომ იყო, რომ შაჰი ზეტ შემწყნარებლობას იჩენდა გრიგორიანი სომხების მიმართ, რომელთაც ახალ ჯულფაში და ისპაჰანში საკუთარი ეკლესიებიც კი ჰქონდათ და მათ დღესასწაულებს ხანდახან თვითონაც კი ესწრებოდა, ხოლო სასტიკად სდევნიდა მართლმადიდებელ ქართველებს, რომელთაც არათუ საკუთარი ეკლესიები ჰქონდათ, არამედ შაჰი ცდილობდა საკუთარი სარწმუნოებაც დაეტოვებინათ და გამაჰმადიანებულიყვნენ ან გასპარსელებულიყვნენ. ირანში ჩასახლებულ ქართველებს მალე მოუშალეს ის ეკლესიები, რომლებიც მათ ჩასახლებისთანავე ააშენეს. მაგ. ზემო მარტყოფში

— ახორ-ე ბალაში. ამიტომ ქართველები სომხურ თემს ეკედლებოდნენ და, როგორც უკანასკნელ ხანს ცნობილი გახდა, ბევრი ქართული ეპიტაფიის მქონე საფლავია დაცული ისპაჰანის ჯულფაში ნერსეის, მ-ნასრისა და სარქისის სომხურ ეკლესიათა ეზოებში⁷¹.

მართლაც, ამ ცდის შედეგად ბევრი ქართველი გამაჰმადიანდა და დედოფლის შემყურე ალბათ ბევრი თავსაც იკავებდა. ამან, შესაძლოა, დღის წესრიგში დააყენა ქეთევანის გამაჰმადიანება. თუ ეს არ მოხდებოდა, ქეთევანის წამება მაგალითი უნდა ყოფილიყო. გარდა ამისა, ქეთევანის თავიდან მოშორება შეიძლება იმიტომაც გაუხდა საჭირო აბასს, რომ დედოფალი თანმხლებთა შორის განამტკიცებდა ქრისტიანულ სარწმუნოებას. გრ. ხუცესშონაზონი-დიდორქელის ცნობით, შირაზის ტყვეობაში ქეთევანს „მისცემდნენ როჭიკსა რამდენიმე კმასაყოფელად სახმარად, ხოლო იგი განუყოფნ ულონოთა და გლახაკთა და განამტკიცებენ მუნ მყოფთა ქრისტიანეთა მწირთა, რათა არაეინ უარყოს ქრისტე“ (გვ. 262). მაგრამ ისიც ანგარიშგასაწევია, რომ „შაჰ-აბასისათვის ქეთევანი საშიში იყო უფრო მეტად პოლიტიკურად, როგორც აქტიური და გავლენიანი სახელმწიფო ფიგურა თავის სამშობლოს თვალში. შაჰ-აბასმა კარგად იცოდა მისი განსაკუთრებული ავტორიტეტი საქართველოში და იგი მოაკვლევინა როგორც პოლიტიკური მძევალი, რომელმაც არ გაიზიარა სპარსული პოლიტიკური ორიენტაცია“⁷². თეიმურაზთან და არც სხვა

⁷¹ მ. თოდუა. ქართულ-სპარსული ეტიუდები, თბ., 1971, გვ. 196.

⁷² გ. იმედაშვილი, თეიმურაზ პირველის „წამება ქეთევან დედოფლისა“ და მარტვილოლოგიური ჟანრი, კრ. „ძველი ქართული მწერლობის საკითხები“, II, თბ., 1964, გვ. 135.

წყაროებში არაა ყურადღება გამახვილებული ქეთევანის წამების ეროვნულ-პოლიტიკურ საფუძველსა და იმ წინშენელობაზე, რომელიც მას ჰქონდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში. ქეთევანის წამების ერთადერთ მიზეზად მისგან მაჰმადიანობის მიუღებლობაა მიჩნეული. მართლაც ისიც ფაქტია, რომ ქეთევან დედოფლის გამაჰმადიანება ირანში მყოფი ბევრი ქართველისათვის იქნებოდა მაგალითი. შაჰმა ამას ვერ მიაღწია და დედოფალი აწამა. ამასაც ალბათ თავისი წინშენელობა ჰქონდა შაჰისათვის. ქეთევანის წამებას გარდა შურისძიებისა, რომელიც შაჰ-აბასმა თეიმურაზის მიმართ გამოიჩინა, ის წინშენელობაც ჰქონდა ალბათ, რომ ირანში ჩასახლებული ქართველებისათვის ეჩვენებინა, თუ როგორი სიმკაცრით შეუძლია გაუსწორდეს მას — ირანის ლონს ყველა იმას, ვინც მაჰმადიანურ სარწმუნოებაზე არ მოიქცევა.

უცხოური წყაროების ნაწილი გვიმოწმებს, რომ დედოფალი სარწმუნოების შეუცვლელობის გამო აწამეს. პეტრო ავიტაბილე თვლის, რომ ქეთევანმა სისხლი დაღვარა სარწმუნოებისათვის: „დედა მისი იმდენათ კეთილმორწმუნე იყო, რომ სპარსეთის მეფის ბრძანებით, სარწმუნოების გამო სისხლი დაიღვარა საკვირველის მხნეობით“⁷³. მაგრამ ზოგი უცხოური წყარო სხვაგვარ ცნობასაც გვაძლევს.

ანდრეას გრიფიუსი თავის ტრაგედიაში „საქართველო“ დედოფალი კათარინა“ და ქრისტეფორე კასტელი ქეთევანის

73 მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა“ ქართველთა შორის, ტფ., 1902, გვ. 110.

წამების მიხედვად ძისდამი შაჰ-აბასის უიმედო მიჯნურობას ასახელებენ. ეს გადმოცემა ძველი ჩანს. მით უმეტეს, რომ იგი დადასტურებულია პატრი ამბროზიოს მოხსენებაში გორიდან რომის პაპის ურბანოს მიმართ 1629 წლის 27 აპრილს. აქ პატრი ამბროზიო წერს, რომ შაჰმა ქეთევანი აწაქა იმისათვის, რომ ნამუსსა და უბიწოებას იკავდაო⁷⁴.

მაინცდამაინც ამ საკითხზე თეიმურაზი პოემაში არაფერს ამბობს. ოღონდ ყურადღებას იქცევს თეიმურაზის წერილი მიწერილი პაპისადმი, რომელშიც ის წერს: „იმ ურჯულ სპარსეთის ნეფემ, რა ვერ დასძლია მისი სიმტკიცე და სიყვარული ხორცის სიწმინდისა და სარწმუნოებისათვის, ჯერ დაატყვევა, შემდგომ თუ ჩემზე თუ დედაჩემზე გაბრაზებულ-გამძვინვარებულმა მეფემ და მისმა უღმობელმა ერმა მწარედ დაუწყეს ტანჯვა მას და ასე დატანჯულმა სული განუტევა“⁷⁵. ამ წერილის მიხედვით, ქეთევანს ებრძოდა შაჰი სარწმუნოების გარდა ხორცის სიწმინდისათვის. თეიმურაზის წერილში ამ ფრაზის გაჩენა იმ გადმოცემის გამოძახილია, რომელიც პატრი ამბროზიოს წერილშიც გვაქვს და შემდეგ უკვე ეს გადმოცემა გაზვიადდა ალბათ იქამდის, რომ შაჰ-აბასს ქეთევანისადმი მიჯნურობა მიაწერეს.

თეიმურაზის პოემის მიხედვით, დედოფალმა წამების წინ ლოცვა აღავლინა ღვთისადმი. უფალს, „უცნაურსა და უხილველს“, ძლიერს და სასწაულების შემოქმედს, საგებას

⁷⁴ ზ. ავალიშვილი. თეიმურაზ პირველი და მისი პოემა „წამება ქეთევან დედოფლისა“, პარიზი, 1938, გვ. 25.

⁷⁵ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათალიკობისა ქართველთა შორის, ტფ., 1902, გვ. 108.

„ერთარსსა და თანაარსს“ თავისი სამშობლო შეავედრა, სთხოვა სასწაული მოუვლინოს საქრისტიანოს, მის შვილს — დედის ღვაწლთა აღმწერელს მტერზე გაამარჯვებინოს. თეიმურაზმა, თვითონ გულწრფელმა მორწმუნემ, შეძლო დედის რწმენის მაღალი პოეტური ძალით გამოხატვა. ქეთევანის ლოცვა საქრისტიანო პოეზიის საუკეთესო ნიმუშს წარმოადგენს (სტროფები 37—46).

შემდეგ კი დედოფალი ეწამა „ქრისტესათვის ტანჯვითა ფერად ფერადითა“. ეს მოხდა 1624 წლის 12 სექტემბერს.

1628 წელს ქეთევანის ნეშტის ერთი ნაწილი ავგუსტინელმა მამებმა ამბროზიო დოს ანეოსმა და პიეტრო დოს სანკტოსმა გადასცეს თეიმურაზს. ნეშტის მეორე ნაწილი კი, როგორც რობერტო გელბეკიანმა გაარკვია პორტუგალიელ მისიონერებს ისპაჰანიდან გოაში (ინდოეთი) წაუღიათ და დაგრასჟს მონასტერში მოუთავსებიათ. ამავე მონასტრის კედლებზე მოთავსებული ყოფილა სურათები ქეთევან დედოფლის შესახებ⁷⁶.

შაჰ-აბას-ის ასეთი პოლიტიკის შედეგად ბევრი ქართველი გამაჰმადიანდა, ხოლო თავის სარწმუნოებაზე დარჩენილი ქართველთა საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაწილი შაჰ-სეფის მეფობაში მშობლიურ კერას დაუბრუნდა.

ქართლ-კახეთში დიდი ფეოდალები თარეშობდნენ. შინაგანი განხეთქილება და არევ-დარევა სუფევდა. კახეთის დაუცხრომელი მეფე თეიმურაზი, გარდა რუსეთისა და ოსმალეთისა, ევროპაშიც ეძებდა დახმარებას. თეიმურაზს ჯერ კიდევ

⁷⁶ ილ. ტაბაღუა, ასალი ცნობები ქეთევან დედოფლის წამების შესახებ, ჟურნ. „მაცნე“, 1974, № 1, გვ. 111—121.

1613 წელს უცდია კავშირი დაეჭირა როშთან. 1613—1616 წლებში აღმოსავლეთ საქართველოში გამოჩნდნენ კათოლიკე მისიონერები, მოგვიანებით, 1626 წელს. თეიმურაზმა თავისი ვლჩი ნიკიფორე ჩოლოყაშვილი-ირუბაქიძე რომში პაპთან, ესპანეთსა და ევროპის სხვა ქვეყნებში სპარსეთის წინააღმდეგ დახმარების სათხოვნელად გაგზავნა. ამავე დროს ჩანს თეიმურაზის მიზანი იყო „ევროპელ მეფე-მთავრებთან უშუალო მეგობრული კავშირის დამყარების გზით თავისი, როგორც სახელმწიფოს მესვეურის საერთაშორისო პრესტიჟის ამაღლება და ქართლ-კახეთის, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფოს, პოლიტიკური ავტორიტეტის განმტკიცება“⁷⁷. ნ. ნაკაშიძის სიტყვით, უეჭველია ქართველ მეფეს კარგად მოეხსენებოდა ირანსა და რომს და ირანსა და ესპანეთს შორის ურთიერთობათა გაუარესება მოცემულ ხანაში და ამიტომ მიმართა სწორედ მათ⁷⁸. ამრიგად, თეიმურაზი სათანადოდ აფასებს არსებულ საერთაშორისო სიტუაციას. მაგრამ მან ვერც ესპანეთიდან და ვერც რომიდან საჭირო დახმარება ვერ მიიღო. პაპი დაბეჯითებით ისწრაფოდა, რომ თეიმურაზს კათოლიკობა მიეღო. სათანადო დახმარებას კათოლიკურად მონათვლის შემდეგ პირდებოდა, მაგრამ თეიმურაზი, როგორც ჩანს, მტკიცედ იდგა თავის სარწმუნოებაზე. თეიმურაზი რეალურ, ფინანსურ დახმარებას თხოულობდა განადგურებული ქვეყნის აღსადგენად და აგრეთვე ირანის წინააღმდეგ საბრძოლველად. როცა სათანადო დახმარება ვერ მიიღო,

77 გ უ ლ ჩ ი ნ ა ა კ ო ფ ა შ ვ ი ლ ი. ქართველი დიპლომატი ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი — ნიკიფორე ირბახი, თბ., 1977, გვ. 31.

78 დასახელებული წიგნი, გვ. 91.

ქართველი დიპლომატი ნიკოლოზ ჩელიძე —
ნიკიფორე ირბახი

მისი დამოკიდებულებაც გაგრძელდა კათოლიკე მისიონერების მიმართ.

1624 წელს ფეიქარ-ხანს შაჰ-აბასისათვის უცნობებია, რომ ქართველები ფარულად აჯანყებისათვის ემზადებიანო. შაჰ-აბასმა ყარჩიხა-ხანის სარდლობით დიდი ლაშქარი გამოისტუმრა საქართველოსაკენ. ყარჩიხა-ხანს თან ახლდა თორმეტი ხანი, მრავალი ამირა და სულთანი, შირვანისა და ყარაბაღის ბეგლარბეგები: ოფიციალურად ყარჩიხა-ხანი მშვიდობიანი მიზნით მოდიოდა. ისა-ხან ყორჩიბაშის ასული (შაჰ-აბასის შვილიშვილი) ბაგრატ ხანის შვილზე სიმონ ხანზე უნდა დაექორწინებინათ. შაჰ-აბასის ლაშქარს თან ახლდა განდგომილ ქართველ თავადთა ერთი ჯგუფი, მათ შორის იყვნენ გიორგი სააკაძე და ზურაბ ერისთავი. თუმცა შაჰმა ყარჩიხა-ხანს მრჩევლად გიორგი სააკაძე დაუნიშნა, ბოლომდე არ ენდობოდა მას ამიტომ სიფრთხილისათვის ირანში დაიტოვა გიორგი სააკაძის ვაჟი პაატა და მასთან ერთად ზურაბ ერისთავის ცოლი. გარდა ამისა, მუსტაფა ნაიმას ცნობით, შაჰმა „სხვების დასანახად ყარჩიხა-ხანს უბრძანა, რომ მოურავთან თათბირის გარეშე არც ერთი საქმე არ დაიწყოს და გააფრთხილა, რომ ელოდოს მისგან საიდუმლო წერილსა და ბრძანებას და იმოქმედოს მის შესაბამისად“⁷⁹. შაჰის ექვე უსაფუძვლო არ იყო. გიორგი სააკაძემ მოვლენები სწორად შეაფასა, მან აშკარად დაინახა, რომ შაჰ-აბასის ინტერესები არ ეთანხმებოდა მის მიზნებს და აჯანყების სამზადისს შეუდგა. საქართველოში გიორგი სააკაძე

⁷⁹ ნ. შენგელია, თურქი ისტორიკოსის მუსტაფა ნაიმას ცნობები გიორგი სააკაძის შესახებ; მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკ. 33, 1960, გვ. 261.

გაუტყდა ზურაბ ერისთავს, საქართველოს თუ ამოვწყვეტო. ვისლა შევეურიგდეთ, შაჰის ლაშქარს უნდა განვუდგეთო. შეწუხდა თავმონწონე ერისთავი. იქ რად არ მითხარი, ცოლს არ დავტოვებდი, სირცხვილს სად გავექცე, თორემ გასაკითხავი არ ვიქნები ქართველთა სისხლი რომ დავიდოო. არჩილი დიდი პოეტური სიმართლით მოგვათხრობს ამ ეპიზოდს და სააკაძეს ზურაბის პასუხად ათქმევინებს:

მუნ ამისთვის არ გაცნობე, ცოლს თან არ გამოგატანდენ,
ვაჟი თუ უთხარ და არა ქნას, ბოლოს რასთვის დავინანდენ?
იქ მივიყვან საქართველოს წახდენაზე ცრემლს დავადენ,
მე შვილს დავთმობ ქვეყნისათვის, ამან ეს ყოს, იყოს აზდენ (593).

ეხვეწებოდა მოურავი ზურაბს „საქართველოსათვის დაცასთმეო“, „ცოლს უკეთესსა გი'მოვნი ბატონიშვილსა ლელასაო“. ამასვე ადასტურებს „დიდმოურავიანიც“. მოურავს უთქვამს ზურაბისათვის:

ხმალსა და სახელს აქ ჰპოებ, კელავ მზე მოგფინო დარათა, —
ლუარსაბ მეფის დის შერთვა, შენთვის არს ეს საკმარათა! (193, 3—4).

ზურაბი დათანხმდა. შესაძლოა ამ ფაქტს თავისი საფუძველიც ჰქონდა — ზემოთ ჩვენ ვაჩვენეთ, რომ ზურაბსა და ლუარსაბ მეფის დას ელენე-ლელას შორის შეიძლებოდა სამიჯნურო ურთიერთობაც ყოფილიყო. თანაც ამაყი ფეოდალი ამ ქორწინებით ქართლის სამეფო ტახტის მემკვიდრეც გახდებოდა.

„დიდმოურავიანის“ ცნობით, გიორგი სააკაძეს ხელთ ჩავარდნია შაჰის წერილი, რომლითაც შაჰი ყარჩიხა-ხანს

ავლებდა ქვეყნის აოხრებასთან ერთად სააკაძისათვის თავის მოკვეტას.

ლოქინის ბოლოს ქორითა დავიწყე ნადირობანი,
ერთი შათირი შორბოდა, აქ „მოდი“, — უყავ ხმობანი.
არ მამეწურა, ესე თქვა: არა მაქვს თქვენი ცნობანი:
ძალად შევიპყარ, იმ დღესა დასწყევლა მისი შობანი! (134).

გავისრიკეთ, თავ დაბეჭდილი წიგნი უპოვეთ უბითა.
ეწერა: „ქართლი აპყარეთ. კაცთაგან დაასუბითა!
ერთიბრად გამომიგზავნე, მკლავებს საბელი უბითა,
მოურავს თავი მოჰკეთეთ, ელარა ქნას რა შუბითა!“ (185).

ამასვე ადასტურებს თურქი ისტორიკოსი მუსტაფა ნაიმაც:
„საიდუმლოდ მოსულ წერილში შაჰი ასე წერდა: შენ რომ
კორუჯიბაში ხარ, გმართებს დათვალიერების მიზნით შეგრო-
ვილი ქართველები მთლიანად ამოხოცო. მოურავიც არ
გაუშვა ცოცხალი, რაც არ უნდა დაგიჯდეს, უნდა მოკლა“
(გვ. 262).

1625 წლის 25 მარტს მარტყოფის ველზე გიორგი სააკა-
ძემ ყარჩიხა-ხანი სიცოცხლეს გამოასალმა, ყიზილბაშები
სასტიკად დამარცხდნენ, მოურავმა თბილისი აიღო და ციხეს
ალყა შემოარტყა. ყარჩიხა-ხანის უზარმაზარი არმია განა-
დგურდა. მუსტაფა ნაიმას და იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობით,
შვიდი სახელოვანი ხანი დაიღუპა, რომელთა ბადალი, არ მოი-
პოვებოდა ყიზილბაშთა ქვეყანაში. მათ შორის ყარჩიხა-ხანი,
იუსუფ-ხანი, ამირგუენე-ხანი და სხვები. გ. სააკაძე ფეიქარ-
ხანს დაედევნა, მაგრამ ფეიქარ-ხანმა გაასწროთ და ბატონი-
შვილი ლელა ვერ წაართვეს. მოურავმა გაქცეულ ყიზილბა-
შებს მდინარე არაქსამდე სდია.

ქართლ-კახეთის ტახტზე თეიმურაზი მოიწვიეს. 1628 წელს რომში პაპის კონგრეგაციაში წარდგენილი, იტალიურ ენაზე შედგენილი რელაცია, რომელიც ემყარება ნიკიფორე ირბახის ნაამბობს, მოგვითხრობს, რომ, როცა მოურავმა თეიმურაზი მოიწვია მეფედ, ქართველები იმასაც ლაპარაკობდნენ, რომ მოურავს მეფის მოკვლა სურს და უნდა საზეფოს დაეპატრონოსო. ამ ხნებმა თეიმურაზამდეც მიაღწია, მაგრამ მეფემ განაცხადა თუ უფლის ნება ასეთია, აღსრულდეს, უკანასკნელად ჰაინც გავულიმებ მშობლიურ ცასო⁸⁰. მითქმანოთქმა არ გამართლდა. თეიმურაზი ქართლ-კახეთის ტახტზე აიყვანეს და ერთგულების ფიცი მისცეს.

ამ ამბავმა თავზარი დასცა შაჰ-აბასს. გიორგი სააკაძის თავი ნახევარ სამეფოდ დაათვალა. ბედუკულმართს, ცბიერს, უმადურსა და შფოთისამტეხს უწოდებს სეფიანთა ისტორიკოსი ისკანდერ მუნში გიორგი სააკაძეს. შაჰმა შური იძია. თავი მოჰკვეთა მოურავის ვაჟს პაატას და მამას გამოუგზავნა, ხოლო ზურაბ ერისთავის ცოლი გაამაჰმადიანა და თავის ცოლებს მოახლედ დაუყენა.

გიორგი სააკაძის ინიციატივით თეიმურაზმა ზურაბ ერისთავს ცოლად მისცა თავისი ასული დარეჯანი. მოურავს კარგად ესმოდა, რომ ქართველებისათვის ძნელი იყო მარტო ეწარმოებინათ ბრძოლა და ელჩები გაუგზავნა ოსმალეთის დიდ ვეზირს, ჰაფიზ ფაშას, რომელიც მაშინ დიარბექირში იღვა და რომლის დახმარებითაც გიორგი სააკაძე ირანში

80 თ. ნ ა ტ რ ო შ ვ ი ლ ი, მაშრიყიდან მალრიბამდე, თბ., 1974. გვ. 106 --

შეკრას ფიქრობდა. ჰაფიზ-ფაშამ ბალდადზე ლაშქრობის საბაბით სააკაძეს უარი უთხრა.

შაჰ-აბასმაც სწრაფად მიიღო ზომები. ჯარს ირანის ყველაზე დიდი მთავარსარდალი ისა-ხან ყორჩიბაში უსარდლა და საქართველოსაკენ გამოისტუმრა. „ალგეთზედ მარაბდის თავს შეიბნეს ქართველნი თვესა ივნისსა და ორგნითვე მრავალი ჯარი დაიხოცა და ამოსწყდა და ბოლოს ყიზილბაშთ გაეზარჯვა“, — მოგვითხრობს მეფე არჩაღი (II, გვ. 71). 1625 წლის ივლისი იყო, ქართველ ჯარს თვითონ თეიმურაზ მეფე სარდლობდა. პირველად ბრძოლა ქართველების გამარჯვებით მიდიოდა, თუმცა ისა-ხან ყორჩიბაში ბრძოლის ველს არ სთმობდა. სპარსელებს დამხმარე რაზმები წამოეშველნენ, ომში თეიმურაზ მუხრანბატონი დაიღუპა, თეიმურაზი მოჰკლესო რომ ითქვა, ქართველებს მეფე თეიმურაზი ეგონათ და უკუიქცნენ. გუნდგუნდად იბრძოდნენ ქართველები და ბრძოლის ველს არ სთმობდნენ. მხოლოდ ბინდმა გაჰყარა მტრები. ქართველები დამარცხდნენ. მტერი ძლიერ დაზარალდა, მაგრამ მაინც შიდა ქართლში შეკრას ცდილობდა. გიორგი სააკაძის პარტიზანული რაზმები ყიზილბაშებს ქვეყნის შუაგულში შეჭრის საშუალებას არ აძლევდნენ. დიდი ზარალი ნახა მტერმა ქსნის ხეობაშიც, როცა არშის ციხიდან ანდუყაფარ ამილახორისა და მისი მეუღლის ყორჩიბაშის ასულის გამოყვანისათვის იბრძოდნენ. მარტყოფისა და მარაბდის ბრძოლებში ქართველმა ხალხმა ყველას დაანახვა, რომ შესწევს ძალა დაიცვას თავისი დამოუკიდებლობა. გიორგი სააკაძე სამცხეში გადავიდა და ასპინძის ახლოს სასტიკად დაამარცხა ყიზილბაშები. მოურავმა ოსმალეთის სულთან მურად IV-ს სთხოვა დახმარება, რომელმაც დახმარების ნაცვ-

დიდი მწერალი გიორგი სააკაძე

ლად სიგელი გამოუგზავნა და ყიზილბაშებთან ბრძოლის გაძლიერებისაკენ მოუწოდა. რაც იმ დროს მის ინტერესებშიც წელიოდა, რადგან ირანის მთავარ ძალებს საქართველო მიიზიდავდა და მას ბალდადის წინააღმდეგ ბრძოლა გაუადვილდებოდა. გ. სააკაძემ ოსმალეთიდან დახმარება ვერ მიიღო. 1626 წელს ქართლში გადავიდა და თეიმურაზთან ერთად ქართლ-კახეთის ციხეებიდან განდევნა ყიზილბაშები. თეიმურაზი ქართლ-კახეთის სათავეში იდგა, მაგრამ ქართლის ფაქტიური მმართველი გიორგი სააკაძე გამხდარიყო. მურად IV-ის მიერ გიორგი სააკაძისათვის მიცემულ სიგელს ფერიდუნ ბეის კრებულში ეწოდება: „სულთნის მიერ ქართლის მმართველის მოურავ ხანისადმი გაცემული ფირმანი“⁸¹. ბერი ეგნატაშვილი კი გვიანბობს: „იყო მაშინ თავი და უფროსი კაცი მოურავი და ყოველნივე ქართველნი მას მორჩილებდნენ, რამეთუ თვით ზურაბ ერისთავი და ვინცაჲცა დიდნი კაცნი იყვნენ ქართლისანი, დიდს მოურავს ქეშიკში უწევებოდნენ და ყმებად მონებდნენ მას“ (გვ. 407). იგი მეფის დაუკითხავად აგზავნიდა ელჩებს ოსმალეთში. ადვილი გახდა განხეთქილების ჩამოგდება თეიმურაზსა და გიორგი სააკაძეს შორის. ამას ხელს უწყობდნენ როგორც ქართველი ფეოდალები, ისე შაჰ-აბასი. სააკაძემ ქართლის ტახტის მემკვიდრედ ქაიხოსრო მუხრანბატონი წამოსწია. რომელიც მისი გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. გაერთიანებული ქართლ-კახეთის სამეფო იშლებოდა. თეიმურაზი კახეთს გადავიდა. ახლა სააკაძემ იმერეთის მეფის გიორგის ძის ალექსანდრეს გამეფება გადა-

⁸¹ ქ. ო დ ი შ ე ლ ი, აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური ისტორიისათვის... გვ. 107.

წყვიტა ქართლში, ეს საქართველოს გაერთიანების საწინდარი შეიძლება ყოფილიყო. გიორგი სააკაძის გამარჯვების შემთხვევაში ალექსანდრე, რომელიც იმერეთის ტახტის მემკვიდრე იყო, ქართლ-კახეთის მეფე ხდებოდა. იმერეთის მეფის გიორგის გარდაცვალების შემდეგ სამი სამეფო ერთიანდებოდა. იმერეთის მეფე გიორგიმ ჯარი გაუგზავნა გ. სააკაძეს. ქართლის თავადები ორად გაიყვნენ. ზურაბ ერისთავი და ფეოდალთა ერთი ჯგუფი თეიმურაზს მიემხრო, მუხრან-ბატონი და ქსნის ერისთავები — დიდ მოურავს. ამაზე ამბობდა არჩილი:

ასე სკირს საქართველოსა დიდებულა, გინა მცირეთა,
აზვადებთან, იტყვიან, უჩემოდ ვინ იმღერეთა (673, 1—2).

1626 წელს ბაზალეთის ტბასთან ომი მოხდა თეიმურაზსა და გიორგი სააკაძეს შორის, რომელიც მოურავის დამარცხებით დამთავრდა. გიორგი სააკაძე ოსმალეთში გაიქცა და ოსმალეთის ჯარის დახმარებით ფიქრობდა სამშობლოდან ყიზილ-ბაშების განდევნას და საქართველოს გაერთიანებას. მაგრამ მალე, დიდი ვეზირის ხუსრევ ფაშას ბრძანებით, 1629 წლის 3 ოქტომბერს სააკაძე, მისი ვაჟი ავთანდილი და ორმოცამდე მძლებელი მოღალატურად დახოცეს.

გარდა იმისა, რომ ბაზალეთის ომში მოძმეთა სისხლი დაიღვარა, „ჩაიშალა ის დიდი საქმე, რომელსაც სააკაძემ თავისი უზარმაზარი ენერგია შეაღია და ურომლისოდაც საქართველოს განთავისუფლება-გაძლიერება შეუძლებელი იყო“⁸².

⁸² ნ. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია — საქართველოს ისტორია, თბ., 1946, გვ. 345.

შაჰ-აბასმა თეიმურაზის შემორიგებაზე ზრუნვა დაიწყო. მისი მიზანი იყო თეიმურაზს თურქული სამოსი გაეხადა და ყიზილბაშური ჩაეცვა. მოსკოვის მეფის შუამდგომლობით შაჰი თეიმურაზისაგან ოსმალეთთან კავშირის გაწყვეტას მოითხოვდა და სამაგიეროდ ტყვედ წაყვანილი ქართველების უკან დაბრუნებას პპირდებოდა. თეიმურაზთან მოლაპარაკება დაუდ-ხან უნდილაძეს იმამყული-ხანის ძმას და თეიმურაზის სიძეს დაევალა. თეიმურაზიც დათმობაზე წავიდა, ვინაიდან შიშობდა სააკაძესთან ბრძოლაში მარტო არ დარჩენილიყო. ისკანდერ მუნშის სიტყვით, დაუდ-ხანმა თეიმურაზთან მოლაპარაკების შემდეგ დიდებულ ხელმწიფეს მოახსენა: „თეიმურაზი მორჩილებისა და გაშგონობის შარაგზას ადგასო“ (გვ. 141). ამ შერიგების შემდეგ შაჰმა თეიმურაზი ქართლ-კახეთის მეფედ სცნო. ახლა შაჰი ერთგვარად კომპრომისის გზას დაადგა და საქართველოს საკითხში ის დათმო, რასაც აღრე არ სთმობდა.

ამრიგად, დაუდ-ხანის მეშვეობით თეიმურაზი და შაჰ-აბასი შერიგდნენ. თეიმურაზთან შერიგებაში გაწეული სამსახურისათვის შაჰმა დაუდ-ხანს განჯის ბეგლარბეგობა უბოძა. ზოლო თეიმურაზისაგან მოუთხოვია სრული მონანიების ნიშნად ირანს ჩასულიყო. როგორც ჩანს, თეიმურაზი ირანს ჩავიდა, მაგრამ შაჰთან მისი შეხვედრა არ შემდგარა. თეიმურაზი შირაზის ხანს სტუმრებია და დასწრებია იმამყული-ხანის მიერ ინგლისის ელჩის პატივსაცემად გამართულ მეჭლისს. შირაზის ხანი ორმუზის ხელში ჩაგდებას ზეიმობდა. თეიმურაზს კი სულ რამდენიმე წლის წინ ამ ქალაქში ნაწამები დედის აჩრდილი უდგა ალბათ თვალწინ. ბრძოლებში გამოცდილ მეომარს, ჩანს, პირადი და საქვეყნო უბედურება ღრმად

აღბეჭდოდა სახეზე, რომ ინგლისის ელჩის პერბერტის მხრივ ასეთი დახასიათება დაუმსახურებია: „ნუგეშოწყვეტილი საქართველოს პრინცი, გულოვანი გვამი, ლაშქრობაში გამოცდილი და მტკიცე ქრისტიანი“⁸³. ინგლისის ელჩობა შირაზში 1627 წლის თებერვალში ჩასულა, მაშასადამე, თეიმურაზი ამ დროისათვის ირანშია.

შირაზის ხანსა და მის სამფლობელოს თეიმურაზზე დიდ-შთაბეჭდილება მოუხდენია. ჩანს, შირაზის ხანისაგან მიღებულმა შთაბეჭდილებებმაც განაპირობეს, იმამყული-ხანის ქება პოემაში. თეიმურაზმა, ალბათ, დაწვრილებითი ცნობებიც ზიილო დედოფლის ტყვეობისა, თანხლებ პირთა და წამების შესახებ, რაც აშკარად იგრძნობა პოემაში. ამრიგად, როგორც ჩანს, თეიმურაზის პოემა, „წამება ქეთევან დედოფლისა“ მისი ირანიდან დაბრუნების შემდეგ დაიწერა, კერძოდ, 1627—1628 წლებში. 1629 წლის დასაწყისში გ.რდაიცვალა შაჰ-აბას პირველი, რომელსაც თეიმურაზი ცოცხლად იხსენიებს.

1627 წლის ირან-ოსმალეთის ზავით აღმოსავლეთი საქართველო ისევ ირანის სამფლობელოდ იქნა ცნობილი.

XVII საუკუნის ოციანი წლებიდან გაძლიერდა ზურაბ ერისთავი. ჯერ იყო და „დაუწყო კირთება მთიულთა და მოხევეთა და დაიპყრა იგინი“, შემდეგ ფშავ-ხევსურეთს შეესია, მაგრამ თავისუფლებისმოყვარე ხალხმა აიძულა ხელი აღეღო მათზე. ზურაბ ერისთავს სამუხრანბატონოზე ეპირა თვალი, რომელიც არაგვის საერისთაოს სამხრეთ-დასავლეთიდან ემეზობლებოდა. ზურაბი ქაიხოსრო მუხრანბატონს

⁸³ ზ. ავალიშვილი, თეიმურაზ I და მისი პოემა „წამება ქეთევან დედოფლისა“, პარიზი, 1938 წ., გვ. 86.

დაუპირისპირდა და ქართლში თეიმურაზი გააშეფა, მაგრამ მოტყუდა. საქმე ის იყო, რომ თეიმურაზს მუხრანის თავის შვილის დათუნასათვის მიეცა. ამის გამო ზურაბმა თეიმურაზს სიმონ-ხანი დაუპირისპირა, რომელსაც ქართლის სამეფო ტახტზე მეტი უფლებები ჰქონდა, როგორც ქართლის ბაგრატიონთა ჩამომავალს. ზურაბმა „არღარა დაუდვა ბატონს თეიმურაზს თავი და დაუწყო საქმობა სვიმონ მეფეს პატარასა“ (ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 413). იგი თბილისის ციხიდან გამო-რყვანა და ქართლში გააბატონა. სვიმონი მამას ეძახდა ზურაბს და „არას იქმოდა მის გარდაუალსა“. თეიმურაზი იძულებული შეიქნა უომრად დაეთმო ქართლი. ზურაბმა თავის ჯარს ქალაქი გორი გადაარცვინა, დაზარალებულთა შორის ავგუსტინელი მისიონერები აღმოჩნდნენ, რომლებიც ზურაბს ეწვიენ და ქონების დაბრუნება მოითხოვეს. ზურაბმა მისიონერებს ქონება დაუბრუნა. ვინმე ზებედე-ბერმა კი გააფრთხილა ზურაბი: გამაჰმადიანებულ მეფეს ქვეშევრდომები მიბაძვენ და ქვეყანა დაიქცევაო. ზურაბმა იგრძნო დანაშაული და ცოდვა მოინანია, გადაწყვიტა ღალატით მოეკლა სიმონი⁸⁴. ქართული წყაროების ცნობით, თეიმურაზი უფადარს მივიდა და შემოუთვალა ზურაბს „შეუგვანებელ არს განწირვად სიძისაგან სიმამრისა, გარნა ვიხელოთ უკანასკნელი შენი და სვიმონისა“ (ვახუშტი, გვ. 437). შეწუხდა ზურაბი, მას სიმონი ქართლას მეფედ სურდა, ხოლო თეიმურაზი კახეთისა, ოღონდ ორივე მისი მორჩილი უნდა ყოფილიყო. თეიმურაზის წერილმა ზურაბს ბოროტი გადაწყვეტილება მიაღებინა. ცხვილოს ციხეში ღალა-

⁸⁴ თ. ნატროშვილი, მაშრიყიდან მალრიბამდე, თბ., 1974, გვ. 123-124.

კით მოკლა სიმონი და თავი თეიმურაზს გაუგზავნა უფადარს. თეიმურაზს სიბრალული აღუძრა სიმონის უღმრთელობა მკვლელობამ და გულწრფელად დაუტირებია ახალგაზრდა ზეტოქე. ზურაბისადმი წყენა ჰქონდა გულში, მაგრამ მაინც შეთანხმდნენ სიძე-სიმამრი. არჩილით, უფადარს მყოფ, ირანში მიშავალ თეიმურაზს, ზურაბმა შეუთვალა, დაბრუნდი და ქვეყანას მოეპატრონე.

თავი უფადარს მამწივა ყაენთან წასვლის მდომელსა:

„კით გაგიშვებდი ხელითა, ვერ გხედავ სულთა-მდგომელსა.
ყაენთან წასვლას ესე სჯობს, ქართლითგან შემომწყრომელსა,
ბოლო არ გაუთავდების ბატონის სისხლში მკდომელსა!“ (703).

თეიმურაზი დაბრუნდა და ქართლ-კახეთის ტახტი დაიჭირა არჩილი ათქმევინებს ამ დროის შესახებ:

აღარა მყვა მტერი მოღმა, მეომარი შემომბოდა,
დამმორჩილდა ყოელი ურჩი, ყელსაბამი ვითა ბოღა,
ყოღვან ისმა ეს ამბავი და შეიქმნა საამბოდა,
შეება იყო სამუდამო, ლხინ-სობათი შეიმკოდა (707).

სიმონ-ხანის სიკვდილში ზოგი წყარო თეიმურაზს სდებს ბრალს. როსტომ მეფის 1648 წლის გუჯარში ვკითხულობთ: „ამდონი ისაჟა კახმა ბატონმა თეიმურაზ, თავისი ქალი და მისივ ყმა ჩარქაზი გ'ი მოლაღატედ შეუყენა და მძინარე ბატონი სვიმონ დააკვლევინა“⁸⁵. ამრიგად, როსტომ მეფე სიმონის მკვლელობას თეიმურაზს აბრალედა. ასეთივე ცნობას გვაწვდის ფარსადან გორგიჯანიძე: „ბატონმა თეიმურაზ თავისგნივ გაკეთებული ერთი ჩერქეზი სახელათ გიორგი, სიძე

⁸⁵ ქრონიკები, II, გვ. 462.

იყო ზურაბ ერისთვისა და ის შეუყენეს ერისთავს. ქალის მიცემას და თიანეთის სამამულეთ მიცემას დაჰპირდნენ მეფის სვიმონის მოკვლისათვის“ (გვ. 28). ფ. გორგიჯანიძე განაგრძობს, რომ ზურაბი თავს დაესხა სიმონის მეუღლეს ჯაჭანბანუ ბეგუმს, გაძარცვა და „დიღვამადი წაიყვანა“. თეიმურაზმა ზურაბს აცნობა, დედოფალს არაფერი აკადროთ, გახსოვდეთ, ერანის ხელმწიფის შვილიშვილიაო.

ფარსადან გორგიჯანიძე სპარსული ორიენტაციისა, როსტომ მეფის გაზრდილი და მისი ერთგული ყმაა. ამიტომ ბუნებრივია მათი თვალსაზრისების დამთხვევა. მაგრამ ასეთივე ცნობას იძლევა პარიზის ქრონიკაც: „იმავე წელიწადს იმდენი ისარჯა კახმა ბატონმა თეიმურაზ, თავისი ქალი და სიძე, ერისთავი ზურაბ და მისივე ყმა ჩერქეზი გიორგი მოღალატეთ შეუყენა და მძინარე ბატონი სვიმონ ცხვილოს დააკვლევინა“ (გვ. 49). არჩილის ცნობით, თეიმურაზი სიმონის მკვლელობის მონაწილე არ ყოფილა. ის პირდაპირ ათქმევინებს თეიმურაზს: „მოკლა მან ჩემად უგრძნობლად, მიწა ძლივ მისცა სამარად“ (702,4).

ფ. გორგიჯანიძე მოგვითხრობს, რომ ზურაბ ერისთავს სიმონის მოკვლაში თეიმურაზი ქალის მიცემას დაჰპირდაო. ივ. ჯავახიშვილმა გვიჩვენა ამ ცნობის უსაფუძვლობა იმდენად, რამდენადაც ამ დროს ზურაბ ერისთავი უკვე კარგა ხანია სიძე იყო თეიმურაზ მეფისა.

როგორც წყაროებიდან ჩანს, თეიმურაზი უარყოფდა სიმონის სიკვდილში მონაწილეობას. მაგრამ როდესაც როსტომ-თეიმურაზი შეურიგებიათ და სსამართლოში გაბრჭობამდის დაზავებაზე დაუყოლიებიათ, თეიმურაზს მეფე როსტომისათვის სამი სოფელი მიუცია. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, „რაკი

როსტომის ასეთი წინასწარი დაკმაყოფილება თეიმურაზ მეფემ იკისრა, ისეთს შთაბეჭდილებას ახდენს, თითქოს მას ამ დანაშაულობის მოწყობაში თავისი ერთგვარი მონაწილეობა და ბრალი უნდა მდუმარედ დაედასტურებინოს⁸⁶. ამას მარჯამ დედოფლის ერთი სიგელიც ადასტურებს: „ბატონმა თეიმურაზ კისისხევი ნასისხლად დაგვიდვაო“⁸⁷. სიმონის მკვლელობა 1629—1630 წელს მომხდარა. შესაძლებელია თეიმურაზი მართლაც მონაწილე იყო სიმონის მკვლელობისა. მეტად საინტერესო ცნობას გვაძლევს ერთი დოკუმენტი. 1656 წლის როსტომ მეფის სიგელი, რომლითაც როინ ჯავახიშვილს და მის შვილებს ქაიხოსროს და რევაზს უბოძა „ამოვარდნილის ნათესავის საკერძო მამული თეძამს გაღმა და გამოღმა“ იმიტომ, რომ „ჩვენს ძმისწულს მეფეს სვიმონზედ ნამსახურნი იყვენით და იმათის ერთგულებისათვის ბატონს თეიმურაზს დაეტყვევნით და ხორნაბუჯის ციხეში ჩაეგდევით და ბორკილსა და უდრეკს ფეხიც დაეშავებინა“⁸⁸. ამ დოკუმენტიდან აშკარაა, რომ თეიმურაზი მეფე სიმონის მომხრეებს მკაცრად უსწორდებოდა. 1629 წელს შაჰ-აბასი გარდაიცვალა, სიმონ ხანი ყიზილბაშთა სულისკვეთების ნაშთი იყო საქართველოში. მისი მოკვლა ქრისტიანი მეფის სკიპტრის ქვეშ ქართლ-კახეთის გაერთიანების საწინდარი შეიქნებოდა. როსტომ მეფის მომხრეები ამ მკვლელობას თეიმურაზს აბრალებდნენ და, ცხადია, ყაენსაც ასევე მოახსენებდნენ, ამიტომ ირანის ახლი მბრძნე-

⁸⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თბ., 1974, V, 33-17.

⁸⁷ ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, IV, თბ., 1913, გვ. 29.

⁸⁸ საქართველოს სიძველენი, II, ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფ., 1909, გვ. 73.

ბელი — შაჰ-სეფი „კახ-ბატონს გაუწყრა“. თეიმურაზს ისედაც აღიზიანებდა განდიდებული ერისთავი და სანდო კაცებს გაუმხილა: „აწ მნებავეს სიკვდილი მისიო“. გადაწყდა და საფურცლეს მდგომმა ღალტით მოკლა სიძე. ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობით, ზურაბის სიკვდილის ინიციატორი ხორეშან დედოფალი ყოფილა (გვ. 29). ჯერ კიდევ ადრე ხორეშანი წინააღმდეგი იყო თავისი ასული დარეჯანი ზურაბისათვის მიეთხოვებინა⁸⁹. „ხორეშან დედოფალს მიცემა არ უნდოდა, იმისათვის რომ თავის სამშობლოს ამოგდება იმათგან იყო, მაგრამ ღონე არ იყო, ამისთვის რომ მოურავი ქართლს ეცილებოდა. თუ ზურაბ ერისთავისათვის ქალი არ მიეცა, მოურავს მიუდგებოდა და ქართლს იმას დააქვრინებდა“, — მოგვითხრობს ფარსადან გორგიჯანიძე (გვ. 28). ხორეშანის სამშობლოში ქართლი იგულისხმება. აქედან ხორეშანი თითქოს ზურაბს ბრალს სდებს ქართლის ამოგდებაში. ალბათ, როგორც თანამებრძოლს გიორგი სააკაძისა, რომელსაც, ბუნებრივია, ხორეშანი თავისი ძმის, ქართლის ახალგაზრდა მეფის — ლუარსაბის სიკვდილს აბრალებდა. გარდა ამისა, დედოფალს შეიძლება გულში სხვა მიზეზიც ჰქონდა. იგი თვითონ იყო დანიშნული ზურაბ ერისთავზე, მაგრამ მოვლენები ისე განვითარდა, რომ ხორეშანი თეიმურაზის ცოლი გახდა, ხოლო შემდეგ, გიორგი სააკაძის დახმარებით ზურაბს მისი და ლელა ბატონიშვილი უნდა შეერთო. ყოველივე ამის შემდეგ არასრულწლოვანი ქალიშვილის ზურაბისათვის მითხო-

⁸⁹ კ. კეკელიძე დარეჯანს თვლის თეიმურაზის პირველი ცოლის ასულად. ისტორიული წყაროები ანას შეილებად ერთხმად მხოლოდ ლევანსა და ალექსანდრეს ასახელებენ. დარეჯანი ხორეშანის ასული უნდა იყოს.

გების წინააღმდეგი მით უმეტეს იქნებოდა დედა. ფარსადან გორგიჯანიძის სიტყვით, ხორეშანი ზურაბის მიმართ ცუდად ყოფილა განწყობილი და თავისი მოწხრეებიც ჰყოლია. „დედოფალი და ქართველნი და კახნი ზურაბ ერისთავისათვის ავნი იყვნენ და დედოფლის ნებართვით ზურაბ ერისთავის სიკვდილი გამოარჩიეს... მეფის სვიმონის ბიძა ყაენის ყულარალსია და სისხლს არ შეგვარჩენსო. მაშ ასე სჯობსო, ზურაბ მოვკლათო და თავი ყაენს გაეუგზავნოთო და მეფის სვიმონის სიკვდილი იმას დავაბრალოთო და ქართლის მეფის სისხლი და ერანის ხელმწიფის რისხვა ამით ავიცდინოთ“ (გვ. 29). ე. ი. ხორეშანს ის აფიქრებდა, რომ მოკლული სიმონის ბიძა როსტომი-ხოსრო მირზა, სიმონის სისხლს არ შეარჩენდათ. ზურაბის მოკვლით კი როსტომისაგან სისხლის აღებას აიცდენდნენ. ამრიგად, ზურაბ ერისთავი მოიკლა, ლალატისათვის ლალატი მიეზღო. არჩილი თეიმურაზს სინანულს გამოათქმევინებს ზურაბის მოკვლის გამო:

ვირე ცოცხალვარ, ეინანი, სამუდმოდ ცრემლი მღისა და...
რად მოვკალ, ვით შემოვიკალ, შეილის უმჯობე, ძმისა და,
ნამსახური და კელა სიძე. სიკეთე აქეს მოდგომისადა?! (722).

ლეთისა მეშინის, კაცთაგან მრცხვენის ამისსა მყოფელსა,
გული გაშმაგდეს და ხელნი შემზმეს მის ლახვრის მყოფელსა!
სახელმწიფონი ოხრად მჩანს, რას ვაქნევ მე საყოფელსა?
იმ სოფელს ნუმც მეკითხება, გარდამხლეს ამაჲ სოფელსა (723).

ხალხურ პოეზიას ზურაბის მოკვლის გამო კმაყოფილებით აღსავსე სტრიქონები შემოუნახავს, თუმცა სიძულვილი სიყვარულს დაუჩრდილავს და მარტყოფისა და მარაბდის

გმირისათვის ხალხს ატფრთოვანებით აღსავსე ლექსებით
მიუძღვნია.

ზურაბის თავი თეიმურაზმა შაჰ-სეფის გაუგზავნა და
აცნობა სიმონ მეფის სიკვდილისათვის მოიკლაო. ამით თეი-
მურაზმა შაჰის ნდობა დაიმსახურა. ფარსადან გორგიჯანიძის
სიტყვით, შაჰს ეს ამბავი მოსწონებია „ქართლიცა და კახეთიც
ბატონს თეიმურაზს მოსცეს და ხალათი და რაყამი გამოუ-
გზავნეს“ (გვ. 30).

თეიმურაზმა საჭიროდ მიიჩნია იმერეთის მეფესთან
დაახლოება, ვინაიდან მან დაინახა, რომ გიორგი სააკაძემ მის
საწინააღმდეგოდ ქართლში იმერეთის მეფის გიორგის ძის
ალექსანდრეს გამეფება სცადა. ამიტომ თეიმურაზმა აშკარა
პოლიტიკური ანგარიშით თავისი დაქვრივებული ასული დარე-
ჯანი იმერეთის მეფის ძეს ალექსანდრეს მიათხოვა, რომელმაც
ამ ქორწინებისათვის პირველ ცოლს, გურიელის ასულს, ცილი
დასწამა და გაუშვა.

1629 წელს მზე დაუბნელდა შაჰ-აბას პირველს. ამავე
წლიდან თეიმურაზი გაერთიანებული ქართლ-კახეთის ტახტის
მფლობელია. ორისავე „ტახტის მკერადაა“ მოხსენებული
„არჩილიანში“ (729), „ორისავე ტახტის მპყრობელად“ და
„მეფედ-მეფედ“ იწოდება ისტორიულ საბუთებში. ამ დროზე
მოდის, არჩილის თქმით, თეიმურაზის ლიტერატურული
მოღვაწეობის პირველი პერიოდი.

ამ დროს ეთქვი „ლეილ-მაჯნუნი“, „ზილიხან-იოსებისა“
ქება, შევენება, სიტურფე. მიჯნურთა ცეცხლებრ ღებისა,
გაქრა მინდორად, ხელობა, გულთა ლახვრულად სობისა,
ტყბილად რომ აღმოვმეტყველე ლექსები სხივ-შეკებისა (705).

გამოეჩინე ნათქვამი მე ჩემს მესიკობას.
არ დაშვრა ენამეტყველი ტყბილად მათხედა მკობისა,
განმარტითა ვთქვი ქართულად, თქმელი სპარსთ არაკობისა,
არ დამორჩილდა მეძაესა იოსებ იაკობისა (706).

1632 წელს თეიმურაზმა და მასთან ძმადშეფიცულმა დაუდ-ხან უნდილაძემ განჯა-ყარაბაღის მხარე დაარბიეს და არეზსაქეთა ტერიტორია ააოხრეს. თეიმურაზის მხრიდან ეს შაჰის ვასალობის საწინააღმდეგო ნაბიჯი იყო. ფაქტიურად თეიმურაზმა ირანთან ომი დაიწყო. დაუდ-ხან უნდილაძე შაჰ-სეფის მოწინააღმდეგეთა ჯგუფს ეკუთვნოდა, იგი ირანის სამეფო კარზე გამაჰმადიანებულ ქართველთა იმ დაჯგუფებას მეთაურობდა, რომელიც როსტომ-ხანის მოწინააღმდეგე იყო. ქართველების ის დაჯგუფება, რომელსაც უნდილაძეები მეთაურობდნენ შაჰ-აბასის ღვიძლი შვილის გამეფებას აპირებდა, რომელიც იმამყული-ხანს შეეძინა თავისი ერთ-ერთი ცოლისაგან და მასთან იზრდებოდა. როსტომ-ხანმა შაჰ-სეფის საწინააღმდეგო აჯანყება ჩააქრო და მისი გახელმწიფება მოახერხა. ამით დიდი გავლენა მოიპოვა შაჰის კარზე, საიდანაც დაუდ-ხანი გაძევებულ იქნა. 1630 წლიდან დაუდ-ხანი განჯა-შია და 1632 წლის გაზაფხულზე თეიმურაზთან ერთად შაჰ-სეფის წინააღმდეგ ილაშქრებს. ყარაბაღის მხარის დალაშქვრაში თეიმურაზთან ერთად მონაწილეობა მიიღეს ლევან დადიანმა ოდიშის ლაშქრით, ალექსანდრე ბატონიშვილმა იმერეთის ლაშქრით და თავად-აზნაურებმა მესხეთიდან. ერთი სიტყვით, მთელი საქართველო აღსდგა შაჰის წინააღმდეგ. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, თეიმურაზის ეს ლაშქრობა მეტად „გაბედული და წინდაუხედავი ნაბიჯი იყო“⁹⁰. ვ. გაბაშვილით

⁹⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, V, 1973, გვ. 22.

თეიმურაზ I-ის ასული დარეჯანი — იმერეთის დედოფალი
თავისი სეფე ქალებით

თეიმურაზ I-ის ეს აჯანყება ირანის ბატონობისაგან მთლიანად განთავისუფლებას ისახავდა მიზნად⁹¹. ნოდარ ნაკაშიძე ფიქრობს, რომ თეიმურაზის მხრიდან ეს იყო საქართველოს საგა-

⁹¹ ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XV—XVI სს. საუკუნეებში, თბ., 1958, გვ. 364.

რეო პოლიტიკური მდგომარეობის განმამტკიცებელი ნაბიჯი და ირანის ინტერვენცია ამისი ლოგიკური შედეგი კი არ იყო, არამედ როსტომის დიპლომატური ინტრიგებისა⁹². თეიმურაზის ამ ნაბიჯის შესახებ საინტერესო ცნობას გვაწვდის ჩველევარი თ. ნატროშვილი. იგი გვაცნობს არქანჯელო ლამბერტის ცნობებს იმის შესახებ, რომ შირაზის ხანის უფროსი ვაჟი შაჰ-აბასის ღვიძლი შვილი ყოფილა. თეიმურაზმა და დაუდ-ხანმა როგორც ჩანს, იმამყულა-ხანთან შეთანხმებით შაჰ-სეფის წინააღმდეგ აჯანყება ჩაიფიქრეს და შაჰ-აბასის ნამდვილი მემკვიდრის ტახტზე დასმა გადაწყვიტეს, რომელიც შირაზის ხანის გაზრდილი იყო. მათ შირვანისა და ერევნის ამირებს მისწერეს, რომ სულ მალე ტახტის ნამდვილი მემკვიდრის დროშას აღმართავდნენ. მაგრამ არც შაჰ-სეფის ეძინა. ეს წერილები ხელთ ჩაუვარდა და შირაზის ხანი იხმო. როცა თეიმურაზი და დაუდ-ხანი განჯა-ყარაბაღში შეიჭრებოდნენ, შირაზის ხანს სამხრეთიდან უნდა შეეტია. იმამყული-ხანს პორტუგალიელთა დახმარების იმედი ჰქონდა, რომელთაც წართმეული ორმუზის დაბრუნებას შეპირდა. მაგრამ, რადგან პორტუგალიელთაგან დახმარება ვერ მიიღო, შირაზის ხანი არ აჯანყდა, მორჩილებას გზას დაადგა და შურისძიების წსხვერპლი გახდა⁹³. ჩანს, იმიტომ, რომ შირაზის ხანი არ აჯანყდა, თეიმურაზმა უკუაგდო განძსარის კათალიკოსის მიერ შეთავაზებული ირანში შეჭრისა და გაბატონების გეგმა და დაუდ-ხანთან ერთად გორში მოვიდა.

⁹² დასახ. წიგნი, გვ. 68.

⁹³ თ. ნ ა ტ რ ი შ ვ ი ლ ი, მაშრიყიდან მალრიბამდე, თბ., 1974, გვ. 157—160.

განრისხებულმა შაჰ-სეფიმ თეიმურაზისაგან დაუდ-ხანი მოითხოვა. არჩილის მოწმობით, თეიმურაზს დაუდ-ხანთან ხმალზე დადებული ფიცი ჰქონია და გატეხა არ ინდომა.

ყაენმა მთხოვა ბევრითა წყალობა უსაზომითა,
„დასწყნარდი, მამეც დაუთხან, გაძელ ჩემითა ომითა,
წყალობა გიყო მრავალი არ ხერხად შემამდგომითა“
ამად ეერა ვჰენ, ვერ მიეცე, რომ ხმალზედ მამენდო მითა (731).

ყაენმა შური დაუდ-ხანის ძმასა, შვილებსა და ძმისშვილებზე იძია. სიკვდილით დაისაჯა შირაზის ბეგლარბეგი იმამყული-ხანი და მისი შვილები. დაუდ-ხანის შვილები კი შაჰმა დაასაჭურისა. დაუდ-ხანი ოსმალეთში გადავიდა.

შაჰ-სეფი თეიმურაზს შემოსწყრა და 1632 წელს ქართლი მისცა სიმონ მეფის ძმის დაუდ-ხანის უკანონო შვილს, სპარსეთში გაზრდილ როსტომს, რომელსაც ხოსრო მირზას ეძახდნენ. როსტომმა დიდი როლი შეასრულა შაჰ-სეფის გახელმწიფებაში, ირანის ყულარაღასი და ისპაჰანის მოურავი გახდა და შაჰ-სეფი მას, როგორც ქართლის ტახტის კანონიერ მემკვიდრეს, ისე ისტუმრებდა საქართველოში. როსტომი სპასალარ როსტომ სააკაძესთან ერთად ქართლისაკენ დაიძრა ყიზილბაშთა მრავალრიცხოვანი ჯარით. შაჰ-სეფამ მას თან აახლა ირანში მყოფი ქართველი თავადები.

თეიმურაზი დიღომს იდგა და ბარათიანთ ცოლ-შვილიც თან ახლდა. ამიტომ ბარათაშვილების ერთგულების სრული იმედი ჰქონდა. როსტომი ჰკვიანურად მოქმედებდა. შიკრიკ როინ ფავლენიშვილს წერილი გამოატანა, ქართლის თავადებს სწერდა თქვენი სახვეწარი არზა ყაენმა შეიწყნარაო. წერილი, განზრახ ჩაუგდეს ხელში თეიმურაზს. ეს რომ ქართლის

თავადებმა გაიგეს, ისინიც კი, ვისაც ღალატი გულშია ან გაეწლო თეიმურაზთან შიშით ველარ მივიდნენ და, როცა თეიმურაზმა ყიზილბაშებთან შესაბრძოლებლად ლაშქარი იხმო, არაფერ მივიდა იოთამ ამილახვარის მეტი. პირველად თეიმურაზ მუხრანბატონის ძე ნიკოლოზი მიეგება როსტომს, მათ ბარათაშვილებმაც მიბადეს. გაცეცხლებულმა თეიმურაზმა ბარათიანთ ცოლების ცხვირ-პირის დაჭრა უბრძანა, მაგრამ „არა აუფლა ხვარეშან დედოფალმა“. მოვლენები ისე სწრაფად განვითარდა, რომ იმერეთის მეფე და დადიანა თეიმურაზს ვერ მიეშველენ. ქართველმა თავადებმა როსტომს თეიმურაზის ჯლაშქრობა აცნობეს. პიეტრო ავიტაბილეს ცნობით, ქართველი თავადები არათუ თვით ეახლნენ როსტომს, არამედ უნდოდან ზეგონით მიეცათ თვით თეიმურაზიც⁹⁴. მართლაც, თეიმურაზი ტყვედ ჩავარდნის საშიშროების წინაშე აღმოჩნდა და 1633 წლის თებერვალში იმერეთს გადავიდა. როსტომმა ქართლი დაიჭირა, კახეთში სალიმ-ხანი დასვეს. არჩილიც ადასტურებს: „ქართლი როსტომ დაიჭირა და კახეთსა დასვეს სალიმ“ (1734, 1). ამიერიდან ქართლის ტახტზე გამაჰმადიანებული ბაგრატიონები ისხდნენ, რომელთაც „ვალის“ ტიტული ჰქონდათ და ირანისათვის ხარკისა და საჩუქრების გადახდა ევალებოდათ. ქართველი ხალხის გმირულმა ბრძოლებმა ირანის მესვეურები აიძულა ქართლ-კახეთის სამეფოების მთლიან მოსპობაზე ხელი აეღოთ.

თეიმურაზი ვერ ეგუებოდა ქართლში მაჰმადიანი როსტომის მეფობას. მას კარგად ესმოდა, რომ როსტომის მეფობა

⁹⁴ დონ პიეტრო ავიტაბილე, ცნობები საქართველოზე, შესავალი, თარგმანი და კომენტარები ბ. გიორგაძისა. თბ., 1977, გვ. 26.

ფაქტიურად ქვეყნის მონობასა და ირანელთა ბატონობას მოასწავებდა. როსტომმა ლევან დადიანის დაზე მარიამზე იქორწინა, ირანის შაჰისაგან ჯამაგირი მიიღო და მისი ხელ-
დებული გახდა. ამ კავშირში თეიმურაზი საფრთხეს ხედავდა
და საჩხეიძოში თეიმურაზმა, იმერეთის მეფემ და გურიელმა
ბრძოლა გაუმართეს დადიანს, რომელშიც დადიანმა გაიმარჯვა.

შემდეგ, 1634 წელს როსტომის პოლიტიკით უკმაყოფი-
ლო კახელმა ფეოდალებმა ქართლელ ზოგ თავადებთან ერთად
თეიმურაზის ხელმძღვანელობით როსტომზე გაილაშქრეს.
როსტომმა დაამარცხა აჯანყებულები. თეიმურაზი კახეთში
გადავიდა, სალიმ ხანი გააგდო და კახეთი დაიკავა. როსტომმა
აზერბაიჯანის მაშველი ჯარით კახეთს შეუტია, თეიმურაზმა
შერიგება გადაწყვიტა, როსტომს წერილი გაუგზავნა, გაახსენა
დედოფალი თქვენი ბიძაშვილია, „ყიზილბაშთაგან მრავალი
ძალი და უსამართლო მჭირსო. თუ რომ კიდევ დამეშავებინოს
რამე, შიშით მიქნიაო და თქვენი თავადები რომელიც ჩვენთან
არიანო, ფიცით შემოგარიგებთო და ჩემს თინათინს თქვენის
ბრძანებით შაჰ-სეფი ყაენს ვაახლებო და შვა შემოდითო,
ჩემს აოხრებულს სამკვიდრო მამულზე დაგვაყენონო“ (ფარსა-
დან გორგიჯანიძე, გვ. 36). როსტომს ეს ამბავი ძლიერ გაუხარ-
და. ყაენს მისწერა. ყაენმა უპასუხა, თქვენი შერიგება დიდად
გვეამა და „ბატონიშვილი თინათინი დიდის პატავით გამოც-
სტუმრეთო“. ამრიგად თეიმურაზის ასული თინათინი 1634
წლისათვის გაუგზავნიათ შაჰ-სეფისთან. შაჰმა თინათინი
ცოლად შეირთო, მაგრამ შემდეგ ზოგი ცნობით აგი დაუ-
ღრჩვია, ზოგით კი მიუცია ლორისტანის ვალისათვის. შაჰმა
ქრისტიანი თეიმურაზი ოფიციალურად ცნო კახეთის მეფედ.
ერთხანს მშვიდობიანობა ჩამოვარდა. ახლა თეიმურაზი ისევ

როსტომ მეფე

გარეთ ეძებდა მოკავშირეს როსტომისა და ყიზილბაშების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

1635 წელს თეიმურაზმა ბერძენი მიტროპოლიტი ნიკიფორეს მეთაურობით ელჩობა გაგზავნა მოსკოვში. თეიმურაზი ატყობინებდა რუს ხელმწიფეს, რომ საქართველო შევიწროებულია გარეშე მტრებისაგან. წარსულში რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობას რეალური შედეგი არ მოყოლია, პირიქით, ამან ის გამოიწვია, რომ ქვეყანა ირანელებმა და ოსმალებმა დააქციეს. არანაკლებ აწუხებენ მას ლეკები და მთიელი ტომები და სთხოვდა რუსეთის მეფეს, რომ დაღესტანში გაელაშქრა. თეიმურაზის ელჩი პატივით მიიღეს, რვა თვე დააყოვნეს და შემდეგ რუსი ელჩობა გამოაყოლეს თავად თ. ვოლკონსკისა და დიაკ ა. ხვატოვის მეთაურობით. ამ დროს რუსეთის მთავრობას ქართველებისათვის შეეძლო მხოლოდ მატერიალური დახმარება გაეწია და დიპლომატიური მოლაპარაკების გზით დაეცვა. თ. ვოლკონსკის მეთაურობით გამოგზავნილ ელჩობას ევალებოდა თეიმურაზისა, მისი შვილი დათუნასა და კახელი დარბაისლებისათვის რუსეთის მეფისადმი ერთგულების ფიცი მიეღებინებინათ. სხვათა შორის ელჩებს შორის სასულიერო პირებიც, კერძოდ არსენი სუხანოვიც ყოფილა ქართული ქრისტიანული ეკლესიის გასაცნობად. სასულიერო პირებს საქართველოში ქრისტიანობის მდგომარეობის გამორკვევა ჰქონიათ დავალებული. ისინი მტრისაგან გარშემორტყმულ და შევიწროებულ ქართველებს საღვდელმსახურო საკითხებზე ედავებოდნენ. საყურადღებოა, რომ რუსეთის პატრიარქის კომისიის შენიშვნებისათვის კახეთის სამღვდელოებას ანგარიში არ გაუწევია, და როცა ეს იოსებ ილუმენმა თეიმურაზს შესჩივლა, მეფეს განუცხადებია,

აზლა სალაშქროდ მივდივარ და, რომ დავბრუნდები, სარწმუნოების საკითხები მერე განვიხილოთ, ისე კი ჩვენში ქრისტიანული სარწმუნოება რუსეთის გაქრისტიანებამდე არსებობდა⁹⁵.

1639 წელს თეიმურაზმა, დათუნამ და კახელმა ღიღებულებმა ხელი მოაწერეს რუსეთის ერთგულების ფიცს. რუს ელჩებს თეიმურაზმა ნიკიფორე კვლავ გააყოლა და რუსეთის ხელმწიფისადმი მიწერილ წერილში კმაყოფილება გამოთქვა, რომ ამიერიდან რუსეთის ხელდებული იყო. ამასთან რეალურ დახმარებასაც ითხოვდა. კერძოდ, სამხედრო ძალებს ლეკების საწინააღმდეგოდ, რადგან ამ ლეკებმა გაანადგურესო ჩემი ქვეყანა. ამასთან მეფე თხოულობდა ციხის აშენებას იმ ადგილას, სადაც იყო მეფე ალექსანდრეს დროს, ან თუ ძნელი იქნებოდა, სადმე ახლოს მთებში. ეს ციხე თეიმურაზს საიმედო თავშესაფრად ესახებოდა უკიდურესი განსაცდელის უამს.

ახალი ელჩობით, რომელსაც თავადი მიშეცკი მეთაურობდა, რუსეთის მეფემ მხოლოდ ფულადი დახმარება აღმოუჩინა თეიმურაზს, სამხედრო დახმარებაზე კი უარი შემოუთვალა. კახეთის მეფისათვის რეალური სამხედრო დახმარების აღმოჩენა ანტისპარსული მოქმედება იქნებოდა, ეს კი მოსკოვის მეფის ინტერესებში არ შედიოდა. მოსკოვის მთავრობა თეიმურაზს ირანის შაჰთან მშვიდობიანი მოლაპარაკების შუამდგომლობას თავაზობდა. თავადი მიშეცკის ელჩობის მასალებიდან ჩანს, რომ ქართლის თავადები საიდუმლო კავშირს ამყარებდნენ თეიმურაზთან, ალექსანდრე იმერთა მეფესა

⁹⁵ ი ა ს ე ც ი ნ ც ა ძ ე, ვასილ გაგარასა და არსენ სუხანოვის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1965, გვ. 22—23.

და გურიელთან როსტომის თბილისიდან გასადევნად. როსტომის განდევნის შეზღეგ ქართლს თეიმურაზს მისცემდნენ და მისი ერთგული იქნებოდნენ. თეიმურაზი 1643 წლის 24 ნოემბერს მიშეცკის ეუბნებოდა, განსვენებული შაჰ-სეფიკ მწერდა, რომ როსტომის თბილისიდან წაყვანა და ქართლის ჩემთვის მოცემა უნდოდა, მაგრამ, საუბედუროდ, გარდაცვალო⁹⁶. როსტომს ეს ამბავი მხედველობიდან არ გამორჩენია და თეიმურაზი გაუფრთხილებია. მაგრამ თეიმურაზმა „ჩხუბისა და ავის საქმისაგან თავი არ აიღო და არ დასწყნარდა“, თუმცა როსტომ მეფეც აღიარებს, რომ „ქვეყანას ურბევდით და ბევრი ავი საქმე უქენით“⁹⁷.

ზემოთ უკვე გვქონდა შემთხვევა აღგვენიშნა, რომ როსტომ მეფე სიმონ-ხანის სიკვდილში თეიმურაზს სდებდა ბრალს. როცა დიდებულებმა და კათალიკოსმა თეიმურაზ-როსტომ შეარიგეს, თეიმურაზმა გარკვეული ვალდებულება იკისრა, მაგრამ „კახმა ბატონმა რაც პირობა და ფიც მოგვცა, არც ერთი არ გაგვითავაო“, — ანბობს როსტომი. ამ ამბავს ასე აღწერს ფარსადან გორგიჯანიძე: როსტომმა შეუთვალა თეიმურაზს „ჩვენსა და თქვენს შუა მრავალი საქმენი ძენანო, ამას წინათ კახეთში სამი სოფელი დაგვიღვევითო გაბრჭობამდისინო. ახლა ორავე უსაქმოდ ვართო და სადამდისინ უნდა ჩვენსა და თქვენს შუა საქმენი გარდუწყვეტი არისო, ქართლი და კახეთი არ მოისვენებსო. დრო ამის უკეთესი არ იქნებისო. ორიოდღე მცოდინარი ბერა და ერიო შენს სიძეს ალექსან-

96 თავადი მიშეცკისა და დიაკი კლუჩარევის ელჩობა კახეთში; 1640—1643, მ. პოლიევქტოვის გამ., ტფ., 1928, გვ. 150—151.

97 ქრონიკები, II, გვ. 463.

დრეს ვსთხოვოთო და ასრევე ლევან დადიანს ვსთხოვოთო, გურიელისა და ახალციხის ფაშასაც ვსთხოვოთო, გავი-
ბრჭნეთ და შეერიგდეთო, ჩვენც მოვისვენოთ და ჩვენა
ქვეყანანიც მოვასვენოთო. ეს ბატონს თეიმურაზს სწყენოდა,
გაჯავრებულ იყო და ეს სოფლები რომ გაბრჭობამდისინ მეფე-
სათვის დაედვა, ისევე წაერთვა და მოხელები გამოყარა და
მეფისათვის ასრე წიეწერა: შენის ძმისწულის მეფის სვიმონის
მკვლელი ზურაბ ერისთავი იყო და მე მოვკალო, თქვენ კადეც
უნდა დამიბადლოთო. თორადა ჩემთან სხვა რა საბჭო
გაქვთო“ (გვ. 47).

ურთიერთობა დაძაბული იყო. 1642 წელს ზაალ ერის-
თავმა, იოთამ ამილახვარმა, ნოდარ ციციშვილმა, დათუნას
სიმამრმა ევდემოს დიასამიძემ და სხვებმა აჯანყება ჩაიფიქრეს
როსტომის წინააღმდეგ და თეიმურაზის ქართლში გამეფება
გადაწყვიტეს. თავადებს პაატა ჯავახიშვილისთვისაც შეუ-
თვლიათ „ბატონს თეიმურაზს გაბატონებას უპირებთ და
შემოგვეყარენითო“, მაგრამ იგი როსტომს მინებობია, რას-
თვისაც როსტომს საჯილდოდ „იის ციხე და ავეეთი“
უბოძებია⁹⁸. შეთქმულება გაცემული იქნა და როსტომმა სას-
ტიკად დასაჯა მონაწილენი, შაჰ-აბას II-ს აცნობა, რომელმაც
როსტომის დისშვილი ადამ სულთან ანდრონიკაშვილი გამო-
გზავნა კახეთზე გასაბატონებლად. თეიმურაზის მომხრე თავა-
დები როსტომს შეურიგდნენ, ადამ-სულთან უკან გაბრუნდა.
თეიმურაზი და როსტომი მაინც არ ცხრებოდნენ. „მიუხდა
როსტომ მეფე სპითა დიდითა მალაროს მყოფს მცირესპოსანს,

⁹⁸ ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთება, ვლ. ფუჟურიძის გამ.,
თბ., 1955, გვ. 174.

თეიმურაზ ქიზიყელთაგან, ბატონს თეიმურაზსო“, — გვიამბობს ვახუშტი (გვ. 596). მაგრამ კახელებმა გაიმარჯვეს, როსტომი დამარცხებული დაბრუნდა. ამის შემდეგ როსტომი თავს დაესხა თეიმურაზს თიანეთს, ჯარის ნაწილი კი ქიზიყისაკენ გაგზავნა. რუსეთის მეფის ალექსი მიხეილის ძისადმი 1649 წლის 13 აგვისტოს გაგზავნილ წერილში თეიმურაზი აღნიშნავდა — მტერი მრავალრიცხოვანი იყო, ჩვენ კი ცოტანიო⁹⁹. ამან დამარცხება განაპირობა. თეიმურაზი დამარცხდა. ამ ომში მოკლეს თეიმურაზის უკანასკნელი ვაჟი — ბატონიშვილი დავითი, ქართლ-კახეთის ტახტის ერთადერთი კანონიერი მემკვიდრე, რომლის თავი სხვა მასთან დახოცილ თავდაზნაურთა თავებთან ერთად როსტომმა ყაენს გაუგზავნა და გამარჯვება მიულოცა. თეიმურაზი უნუგეშო მდგომარეობაში ჩავარდა. ფარსადან გორგიჯანიძე გვიამბობს: „ბატონს თეიმურაზს ყოველგნით ღონე მოელო, აღარც სითმე მშველი და და აღარც სახიზარი ალაგი, აღარც წასასვლელი გზა, არც ასაყრელათ ცხენი და ჯორი, აღარც მოხელე და მოსამსახურენი, კახნიც ქართველთ მისვლოდეს და მეფეს როსტომს ბატონის თეიმურაზის დაჭირვას ეპატიჯებოდნენ“ (გვ. 51). სხვა ღონე აღარ იყო, თეიმურაზმა როსტომს თავისი ბიძაშვილი დედოფალი ხორეშანი მიუგზავნა. დედოფალმა ჯერ დათუნას სიკვდილი არ იცოდა, დატყვევებული ეგონა და როსტომს მოაგონა ბიძა თქვენის სიმონისა და კახთბატონის ლევანისაგან დათუნას მეტი არავინ დარჩენილა და მოგვეხმარეთ ეგების რამე უშველოთო. როსტომმაც ზომები მიიღო, რომ

⁹⁹ ტოლოჩანოვის იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა, 1650—1652 წწ., იასე ცინცაძის გამ., თბ., 1970, გვ. 34.

თეიმურაზ 1-ის შვილი დავითი (დათუნა)

დედოფლისათვის დათუნას სიკვდილი არ ეთქვათ და დახმარებას დაპირდა. შემდეგ ხორეშანმა მამაპაპეულ საფლავებთან ახლოს ალავერდის მიდამოებში დარჩენა ითხოვა, მაგრამ უარი მიიღო. ვაითუ მერე ყაენმა მოგითხოვოთო, — უპასუხა როსტომმა. მაშინ ხორეშანმა იმერეთისაკენ გზა და სამგზავრო ცხენი და ჯორი სთხოვა. „როსტომ მეფეჲან რა ცნა მოსვლა მისი, სცა პატავი დიდი და აღუსრულა სათხოვარი: დაანება გზა, გაუმძღვარნა კათალიკოსი ქრისტეფორე წინა და ბარგიცა ამან გადაუტანა იმერეთს“ (ბერი ეგნატაშვილი, გვ.426).

1648 წელს როსტომ მეფე ერთ სიგელში ამბობს: თეიმურაზი „იმერეთს გავაგდეთ, კახნი და დარბაისელნი ერთგულებაზე ვაფუცეთ და კახეთი ნასისხლად დავიჭირეთ. ყაენმაც გვიბოძაო“¹⁰⁰. სიტყვებში „ნასისხლად დავიჭირეთ“ ჩანს, რომ როსტომი სიმონ-ხანის სიკვდალში თეიმურაზს სდებდა ბრალს. მოჰამედ თაჰერის ცნობით, იმერეთში გადავიდა თეიმურაზი დავითის ორი ბავშვით¹⁰¹. თვით თეიმურაზის სიტყვით კი დავითის სამივე ვაჟი შეუკრებია და წაუყვანია იმერეთს¹⁰². ეს მოხდა 1648 წელს. კახეთიც როსტომს ებოძა. იმერეთში თეიმურაზს დათუნას „მამაცობითა და ქებით მოკვლა“ უთხრეს და „იქნა მათ შორის ტირილი და გლოვა დიდი“ (ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 427). უნუგეშო მდგომარეობაში მყოფი მეფე იმერეთს დარჩა, სადაც მას, რუსი ელჩების ცნობით სარჩო და საცხოვრებლად „ციხე-ქალაქი

¹⁰⁰ ქრონიკები, II, გვ. 464.

¹⁰¹ მოჰამედ თაჰერის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ს. კიქიას გამ., თბ., 1964, გვ. 389.

¹⁰² ტოლოჩანოვის იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა, 1650—1652 წწ., იასე ცინცაძის გამ., თბ., 1970 გვ. 34.

რაჭა“ მიუჩინეს. აქ თეიმურაზს ხის სასახლე ჰქონია. იასე ცინცაძის გამოკვლევით, რომელიც ალექსი იევლევის ცნობებზეა დამყარებული, ციხე-ქალაქ რაჭაში სოფელი ნიკორწმინდა იგულისხმება¹⁰³. შვიდი წელი იყო თეიმურაზი იმერეთში, მერე რუსეთში წასასვლელ საჩუქარის შეუდგა. ამ წლებში თეიმურაზი ნაყოფიერ ლიტერატურულ მოღვაწეობას ეწეოდა. ამ დროს დაიწერა „ვარდბულბულიანი“, „შამიფარვანიანი“, „გაზაფხულშემოდგომიანი“, „მაჯამა“. სასულიერო ხასიათის ნაწარმოები „შვიდთა კრებათათვის“. ამ პერიოდის შესახებ არჩილი ათქმევინებს თეიმურაზს:

ახლა ესთქვი შვიდი კრებისა, მამათა წმინდათ დასება,
სჯულის სიმტკიცე ნათლისა, მით მიერ მიმოსება.
სარწმუნოება მართალი მუნითგან დაეთესება,
ქერცვალთა, დრკუთა მწვალბეღელთ ოდიდგან ეყო ღავსება (1048).

ვარდს ბულბული გავაუბნე, შემოდგომა გაზაფხულსა,
კვლავ სანთელსა პეპელაი, მისგან დამწეარ, დადაგულსა.
ამ დროს ლექსი ვით გავაწყევ ძლივღა მხედავ მე სულდგმულსა?!
მუნ მაჯამას შეყრილს ხელავ, არ იქი-აქ დაკარგულსა (1049).

თუმცა ეს პერიოდი მეტად ნაყოფიერი ყოფილა თეიმურაზისათვის, არჩილი გულისტკივილსაც გამოათქმევინებს: „გითხარ სალექსე დროები არასდროს არ შემომესწრო“ (1052, I).

იმერეთში გადასული თეიმურაზი თავის სიძეს ალექსანდრე მეფეს რუსხელმწიფის მფარველობაში შესვლას ურჩევდა. მოსკოვში 1649 წელს ერთდროულად ჩავიდნენ თეიმურაზ პირველისა და ალექსანდრე იმერეთის მეფის ელჩები.

¹⁰³ ალექსი იევლევის 1650—1652 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობას სანჯარიშო აღწერილობა, იასე ცინცაძის გამოცემა, თბ., 1969, გვ. 25—26.

ორივე მეფის წერილები ალექსი მიხეილის ძისადმი 1649 წლის 13 აგვისტოთია დათარიღებული. თეიმურაზი სთხოვდა რუსეთის მეფეს სპარსეთის შაჰისათვის მიეწერა, რომ მან „ქრისტიანული ეკლესიები არ ააოხროსო“. აგრეთვე ოცი ათას მეომარს თხოულობდა, ამით ქრისტიანულ ეკლესიებს დაიცავ და სამაგიეროს ღმერთი მოგცემსო, — უთვლიდა რუსხელმწიფეს. გარდა ამისა, თეიმურაზი თავისი შვილი-შვილის ლუარსაბის ხელმწიფის დაზე დაქორწინებას ითხოვდა: „დასვი დაი შენი დედოფლად ამ მხარეში და ეუფლე მას, ისევე, როგორც თერგის მიწებს ფლობ, აქაური მიწების მფლობელიც გახდები და აქედანაც მიიღებ ხარკს. განდევნე აქედან აგარიანნი და იდიდოს დიდებული მეფის სახელი ამ ადგილებში უკუნით უკუნისამდე“¹⁰⁴. ამრიგად, თეიმურაზის მიზანი ყოფილა ლუარსაბ ბატონიშვილისათვის რუსეთის სამეფო კარზე სადედოფლო ეშოვნა. იმერეთის მეფე ალექსანდრეც იმეორებს ამ თხოვნას: „თეიმურაზ მეფის შვილი-შვილს, უფლისწულს, დროშა გამოუგზავნეთ, რათა თქვენი ბრწყინვალეების და ცოლად ითხოვოს და თქვენ იშუამავლოთ, ხოლო იგი აქაური მხარის დედოფალი იქნება“¹⁰⁵. უფროსი შვილიშვილის ლუარსაბისათვის რუსეთის მეფის დას თეიმურაზი ცოტა ადრეც თხოულობდა. მის ელჩს გიორგი ჩოლოყაშვილს 1646 წელს დავალებული ჰქონია რუსეთის მეფისაგან ლუარსაბის საცოლვე გამოეთხოვა, ხოლო თეიმურაზი ჰპირდებოდა უფლისწული გიორგის რუსეთში გაგზავნას.

¹⁰⁴ ტოლოჩანოვის იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა..., გვ. 35.

¹⁰⁵ იქვე, გვ. 3.

ერეკლე განზრახული ყოფილა ბერად აღსაკვეცად. გიორგი მალე გარდაცვლილა და თითქოს ამას უნდა გამოეწვია ერეკლე ბატონიშვილის ბერად აღკვეცის გადაფიქრება. კახეთის ელჩებმა თავადმა ივანე გრიგოლის ძემ და არქიზანდრიტმა პახომმა სათათბიროში მიხეილ კოლოშენინოვს განუცხადეს: „ადრე თეიმურაზ მეფე სწერდა მის მეფურ უდიდებულესობას, რომ იგი თავის ვაჟს დავითს მასთან გამოგზავნიდა. მაგრამ ბრძოლის დროს მისი ვაჟი — უფლისწული დავითი შაჰის კაცებმა მოკლეს. ამის შემდეგ თეიმურაზ მეფეს შვილიშვილები დარჩა, ამ დავითის შვილები, სამი ვაჟი: პირველი ლუარსაბი 10 წლისა, მეორე ნიკოლოზი 8 წლისა, მესამე გიორგი 4 წლისა. ამჟამად გიორგი წმინდა გიორგის წინაშე იმყოფება, რადგან იგი ბერად უნდა შედგეს. თეიმურაზ მეფეს უნდა დიდებულ მეფესთან თავისი შვილიშვილი ნიკოლოზი გამოგზავნოს. ამის შესახებ უნდა მოვახსენოთ მის მეფობის ბრწყინვალეობას და თუ მისი უდიდებულესობა წყალობას იწვევს, უბრძანეთ მის ჩამოსაყვანად თქვენი კაცები გამოგზავნონ“¹⁰⁶.

მოსკოვის მთავრობამ ნ. ტოლოჩანოვისა და ა. იევლევს ელჩობა გამოგზავნა 1650 წელს. 1651 წლის 18 ივნისს თეიმურაზმა რაჭაში მიიღო რუსი ელჩები. „მუხლობრივი აღწერილობიდან“ ჩანს, რომ თეიმურაზის მიერ ელჩებს მიღებისას დარბაზში განსაკუთრებით ყოფილა ხანგასმული მართლმადიდებლობის გარეგნული მხარე. „დარბაზში რომ შევედით დარბაზის შუაგულში აღმართული ოქროში ცურვებელი ვერცხ-

¹⁰⁶ ტოლოჩანოვის იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა...
გვ. 40.

ლის ნაქედი და სამფეროიანი კვერთხი დაეინახეთ. კვერთხის თავზე ოთხკუთხა „სიონია“ (ცილობანი) ოქროსი, მის ფენგებზე (გვერდებზე) ოქროთი მოჭედილ ტახტზე მჯდომარე ყოვლადმოწყალე მაცხოვარია გამოსახული და მის ორივე მხარეს წმინდა ღვთისმშობლისა და დიდ მოწამეთა წმ. გიორგისა და დემეტრეს სახეებია. გვირგვინები ძვირფასი თვლებით და მარგალიტებითაა შემკული. „სიონის“ (ცილობნის) თავზე ოქროს ჯვარია — ძვირფასი თვლებით შემკული და ჯვარცმა ამოტვიფრული. კვერთხი რომ გავიარეთ, დარბაზის კედელთან კარების პირდაპირ მეფე თეიმურაზი დაეინახეთ. თეიმურაზ მეფის მახლობლად მარჯვნივ მისი უფროსი შვილიშვილი იჯდა, თეიმურაზ მეფის ზემოთ მარჯვენა მხარეს ოქროთი და თვალ-მარგალიტით მოჭედილი ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის „ჩვილედის“ ხატი იყო მინანქრით დახატული და ძვირფასი ქვებით შემკული. მარცხნივ კი ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის ხატი მარადიული ყრმით. ღვთისმშობლის და ქრისტეს კვართი და არსებები ოქროსტურვებული ვერცხლით არის მოჭედილი. თეიმურაზ მეფისა და მისი შვილიშვილის შუა ისეთივე „სიონიანი“ (ცილობნიანი) კვერთხი და ჯვარი იდგა, როგორც დარბაზის შუა იყო დადგმული¹⁰⁷. რუსმა ელჩებმა თეიმურაზს მოახსენეს, რომ ხელმწიფე ჯარს ვერ გამოგზავნიდა გზის სიშორისა და სიძნელის გამო. თანაც შენი ქვეყანა გაძარცვულია და ჯარის შენახვა გაგჭირდებაო. ოღონდ ელჩები თხოვდნენ თეიმურაზს შენი შვილიშვილი გაგვატანე და

¹⁰⁷ ტოლფანოვის იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა... გვ. 69—70.

ხელმწიფის მხრივ დიდ წყალობას ნახავთ. იგი სთხოვს სპარსეთის შაჰს შენი სამეფო კახეთი დაგიბრუნოს. თუ არ დაგიბრუნებს კასპიის ზღვით მის განაპირა ქალაქებს შეესევად და ააოხრებსო. ოღონდ ყველაფერი ამის სამაგიეროდ თეიმურაზს შვილიშვილი უექველად უნდა გაეტანებინა. ირკვევა, რომ რუს ელჩებს ლუარსაბ ბატონიშვილის რუსეთში წაყვანაც პქონიათ დავალებული, რაზედაც თეიმურაზს კატეგორიული უარი უთქვამს: „ლუარსაბს არავის არ მივცემ, მაშინ მე თვითონ ვილასთვის ვიცოცხლო და ვინ იყოს ჩემი ჭირისუფალიო“¹⁰³. ელჩები თეიმურაზს თვითონაც თავაზობდნენ მოსკოვში წასვლას. ჩანს მოსკოვის მთავრობა დიდად იყო დაინტერესებული კახეთის ტახტის მემკვიდრის ჩასვლით, ამიტომ ტოლოჩანოვი დაბეჭითებით მოითხოვდა ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში გაგზავნას. ერეკლეს გამგზავრებაზე თეიმურაზი თანხმობას აცხადებდა, მაგრამ აგვიანებდა, უსახსრობას და უფლისწულის წლოვანებას იმიზეზებდა. შესაძლოა თეიმურაზს ჯერ კიდევ არ პქონდა გადაწყვეტილი ერეკლეს რუსეთში გაგზავნა სანამ რუსეთისაგან სამხედრო დახმარების რეალური იმედი არ ექნებოდა. თუმცა არც ისაა გამორიცხული, რომ ნაწილობრივ უსახსრობაც იყო მიზეზი და უფლისწულის გამგზავრებას მისი მრავალრიცხოვანი ამაღლის მომზადება აგვიანებდა. ამ ნიადაგზე სერიოზული უთანხმოებაც კი მომწიდარა მეფესა და ტოლოჩანოვს შორის და თეიმურაზს რუსეთის მეფისათვის უცნობებია, ტოლოჩანოვმა ჩაშალა უფლისწულის რუსეთში გამოგზავნის საქმეო.

¹⁰³ ტოლოჩანოვის იმერეთში ელჩობის მუსლობრივი აღწერილობა... გვ. 73.

1652 წელს თეიმურაზმა ერეკლე ბატონიშვილი და ელენე დედოფალი რუსეთს გაისტუმრა. ისინი გზაზე ყუმუხებმა გაძარცვეს. რუსეთს მიმავალ ერეკლე ბატონიშვილზე თავდასხმა შაჰის მიერ იყო ორგანიზებული და ერეკლე ბატონიშვილის მოსკოვში ჩასვლისათვის ხელის შეშლას ასახავდა მიზნად, რადგან რუსეთ-საქართველოს ასეთი ურთიერთობა ირანს ხელიდან აცლიდა საქართველოს. ამ ხანებში როსტომ მეფის სახელით მოსკოვში სპეციალური ელჩობის გაგზავნაც იმის მაუწყებელი უნდა იყოს, რომ შაჰი ცდილობდა როსტომი გამოეყენებინა რუსეთის სამეფო კარზე თეიმურაზ-ერეკლეს საწინააღმდეგოდ. ამიტომ თეიმურაზს უცდია ხელი შეეშალა როსტომის ელჩის რუსეთში ჩასვლისათვის. იგი თერგელ ვოევოდებთან აგზავნის პაპუნა შიკრიკს და თხოვს მათ, არ გაატარონ მოსკოვში მიმავალი როსტომის ელჩი¹⁰⁹.

ერეკლე ბატონიშვილი მოსკოვს 1653 წელს ჩავიდა. თორმეტი წლის ყმაწვილი დიდ ზარ-ზეიმით მიიღეს მეფის სასახლეში.

ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში გაგზავნის დროისათვის რუსეთ-ირანის ურთიერთობა სერიოზულად იყო დაძაბული. ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში გაგზავნამ კი ეს დაძაბულობა გააძლიერა. თეიმურაზი რეალურ დახმარებას თხოულობდა რუსეთისაგან, რათა თავისი სამეფო დაებრუნებინა. შაჰ-აბას II კატეგორიული წინააღმდეგი იყო საქართველოს და ჩრდილოკავკასიის საქმეებში რუსეთის ჩარევისა, მაგრამ რუსეთსა და ირანს ამ დროს ერთმანეთთან მტრული

¹⁰⁹ იასე ცინცაძე, ვასილ გაგარისა და არსენ სუხანოვის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1965, გვ. 37.

დამოკიდებულება ხელს არ აძლევდა. ეს ეწინააღმდეგებოდა მათ ეკონომიურ და პოლიტიკურ გეგმებს. მიუხედავად ამისა, საქართველოს საკითხში დათმობაზე არცერთი არ მიდიოდა. 1656 წელს მეფე თეიმურაზი რუსეთის ჰეფისადმი წერილში აღნიშნავს, რომ შაჰი კიდევ უფრო გაურისხდა ერეკლეს რუსეთში გაგზავნის გამო, რუსხელმწიფეს სთხოვს სამხედრო დახმარებას და ელჩებს თან ატანს წბინდა ნაწილს — წამებული დედოფალი ქეთევანის ფეხის თითს.

საქართველოს მთიანეთიც ურთიერთობის დამყარებას ცდილობდა რუსეთთან. ელჩებს აგზავნიდნენ ჯერ კიდევ 1654 წლიდან, რაც უკავშირდება ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში გამგზავრებას. 1654 წლის ელჩობით უცბად არ მომხდარა საქართველოს მთიანეთის რუსეთის ქვეშევრდომად აყვანა. თუმცა თეიმურაზს სთხოვს შუამდგომლობა მოსკოვის მეფესთან¹¹⁰. ეს ბუნებრივი იყო, რამდენადაც ერეკლე ბატონიშვილის მოსკოვში გაგზავნამ საქართველოს მთიანეთის ხალხებზე დიდი გავლენა მოახდინა. თეიმურაზიც, რომელსაც მთიანეთში მყარი ბაზების გაჩენა სურდა, გარკვეულად ეცდებოდა თუშ-ფშავ-ხევსურების რუსულ ორიენტაციაზე გადასვლას. მართლაც, ქართველი დაპლომატები ცდილობდნენ რუსეთი დაეინტერესებინათ საქართველოს მთიანეთით, რამდენადაც ასეთ შემთხვევაში საქართველოს მებრძოლი ძალები ერთიანდებოდნენ და ირანის სამეფო კარს ამ პოლიტიკური აქტით ახალი დიდი საზრუნავი უჩნდებოდა.

¹¹⁰ თ. ტ ი ვ ა ძ ე, თუშ-ფშავ-ხევსურეთის რუსეთთან ურთიერთობის საკითხისათვის, კრ. ძიებანი საქ.-ოს და კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 1976, გვ. 241.

1656 წლის მარტში თეიმურაზის კიდევ ერთი ელჩობა ჩავიდა რუსეთში. ამ ელჩობის ძირითადი მიზანაც რუსეთისაგან სამხედრო დასმარების წილება იყო. ამავე ელჩების მეშვეობით თეიმურაზი ელენე დედოფალს (ერეკლეს დედა) შუამდგომლობას თხოვდა თუშების რუსეთის მფარველობაში ასაყვანად¹¹¹. რუსეთის მთავრობა დაინტერესდა საქართველოს მთიანეთით და 1657 წელს მთიანეთის ელჩებმა თავისი ხალხის სახელით რუსეთის ერთგულების ფიცი მიიღეს.

1657 წელს თეიმურაზი რუსეთისაკენ გაემართა და მოსკოვში 1658 წლის ივნისში ჩავიდა. რუსეთის სამეფო კარზე თეიმურაზი დიდებულად მიიღეს. იგი სამხედრო დახმარებას თხოულობდა. როსტომის წინააღმდეგ რუსეთის სამხედრო დახმარების გამოყენება გამარჯვების საწინდარი იქნებოდა, მაგრამ თეიმურაზმა ეს დახმარება ვერ მიიღო. იმედგაცრუებულმა მეფემ ახლა შაჰთან შუამდგომლობა ითხოვა, რუსეთის ხელმწიფემ შაჰს მისწეროს ჩემს მიწა-წყალს არ შემოესიოს და არ გაანადგუროსო, და იმერეთს დაბრუნდა. უკან დაბრუნებულმა სარატოვში შეიტყო ლუარსაბ ბატონი-შვილის სიკვდილი, ხოლო იმერეთში დაბრუნებულს „დახუდა დედოფალი ხვარეშან მიცვლილი. იგლოვა უმეტეს მწუხრარედ“ (ვახუშტი, გვ. 590). 1659 წლის 18 სექტემბრის სიგელით თეიმურაზი რუსხელმწიფეს აცნობებს ლუარსაბ ბატონი-შვილას სიკვდილს და ერეკლეს ივერიის მეფედ გამოგზავნას ითხოვს. 1660 წელსაც თეიმურაზი და ალექსანდრე უკვე დაბეჭდვით ითხოვენ უფლისწული დედასთან ერთად სა-

¹¹¹ თ. ტივაძე, საქართველო და რუსეთ-ირანის პოლიტიკური ურთიერთობა XVI საუკუნის II ნახევარში, თბ., 1977, გვ. 69.

ქართველოში დააბრუნონ. მეფეები ჩიოდნენ, ჩვენ ძალზე მოვხუცდით, ერეკლე ორივე სამეფო ტახტის ერთადერთი კანონიერი მემკვიდრეა, თუ დროზე არ გამოგზავნით, ვაი თუ ურჯულოთა ხელში ჩავცვივდეთო. ამას ადასტურებს არჩილიც:

მეფის ელჩებიც გავგზავნე და ჩემიც თან გაეტანე.

ხელმწიფეს ვსთხოვე ერეკლე. სათაუო არ დაეტანე (1037, 1-2).

1660 წელს გარდაიცვალა ალექსანდრე იმერთა მეფე.

არც როსტომ მეფის საქმეები იყო დაწყობილად. კახეთ-რუსეთის ურთიერთობის გააქტიურებამ და თეიმურაზის დაუცხრომელმა წინააღმდეგობამ შაჰ-აბას მეორეს კახეთის სახელმწიფოს ლიკვიდაციის სურვილი გაუჩინა და შაჰ-აბას I-ის პოლიტიკა გაახსენა. 1656 წელს როსტომს კახეთი ჩამოართვეს და სელიმხანს გადასცეს. დაიწყო კახეთში თურქმანების ჩამოსახლება. თურქმანების ჩამოსახლებამ დიდი უკმაყოფილება გამოაწვია ადგილობრივ მოსახლეობაში, მაგრამ შაჰმა კახეთში სპეციალური ციხეების აგება ბრძანა, რომელთა გარნიზონებს უნდა დაეცვა თურქმანები ქართველთა თავდასხმებისაგან. კახეთში სახალხო აჯანყებამ იფეთქა, რომლის მიზანი იყო კახეთის გაწმენდა ჩამოსახლებული თურქმანებისაგან და ქვეყნის განთავისუფლება ირანელთა ბატონობისაგან. აჯანყებულებმა ამ მიზანს მიაღწიეს, მაგრამ ფეოდალთა გათიშულობის შედეგად აჯანყების საბოლოო მიზანი ირანელთა ბატონობის მოსპობა და მეფობის აღდგენა (თეიმურაზს იწვევდნენ ქართლ-კახეთის მეფედ) არ მოხერხდა. ამ აჯანყების თარიღად ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულია 1659 წელი. უკანასკნალ ხანს ეს აჯანყება თამარ ტივაძემ

ისტორიულ წყაროზე დაყრდნობით 1660 წლის შუა ხანებში დაათარქდა. ამ თარქილს გაზიარების შემდეგ თეიმურაზის ირანში გამგზავრებას მკვლევარი გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებით ხსნის. კერძოდ, ჯანგატეხილ, მაგრამ ნებისყოფა შეუღრეკელ მეფეს ალბათ, კახეთის ხსნა სურდა აოხრებ-საგანო¹¹². საქმე ის იყო, რომ იმერეთის მეფის ალექსანდრე! გარდაცვალების შემდეგ სკანდის ციხეში თავშეფარებულ. ავალწყოფი კახეთის მეფე უნუგეშო მდგომარეობაში ჩავარდა კიდევ ერთხელ აახლა რუსეთის მეფეს თავისი ელჩი და შემწეობა სთხოვა. 1660 წლის შუა ხანებში ქართლის მეფე ვახტანგ V შაჰნავაზი იმერეთში გადავიდა, სკანდის ციხე აიღო და თეიმურაზიც იძულებული შეიქნა ვახტანგს თბილისს გაჰყოლოდა. საიდანაც ირანს გაემგზავრა. ირანში გამგზავრების წინ თავის ელჩს ათანასეს წერილი გაატანა, რომელშიც რუსხელმწიფეს თავის უნუგეშო მდგომარეობას აუწერდა და ერეკლე ბატონი-შვილისათვის დახმარების გაწევას სთხოვდა.

თეიმურაზის ჩასვლა ირანის შაჰს დადად ესიამოვნა და ცდილობდა დაერწმუნებინა იგი, რომ, თუ ერეკლე ბეტონი-შვილი ეახლებოდა და ირანის ყმობას აღიარებდა, მას კახეთს მისცემდა. ერეკლე ამ დროს თუშეთში იმყოფებოდა და ირანის წინააღმდეგ ხალხს რაზმავდა. თეიმურაზმა იშუამდგომლა, შაჰ-აბას II-მ ხელთ იგდო თეიმურაზის წერილი ერეკლესადმი, მაგრამ ერეკლე მას არ ეახლა. ამ ამბავზე შაჰი განარისხა, მან პირადი შეურაცხყოფა მიაყენა შემონაზვნე-

¹¹² თ. ტივაძე, თუშ-ფშავ-ხევსურეთის რუსეთთან ურთიერთობის საკითხისათვის, კრ. „ძიებანი საქართველოს და კავკასიის ისტორიიდან“, თბ., 1976, გვ. 244.

ბულ მეფეს, მარხვაში სახსნილოს კამა მოსთხოვა და, როცა წინააღმდეგობას წააწყდა, სახეში ღვინო შეასხა. შემდეგ კი ასტარაბადის ციხეში ჩააწყვედია, სადაც 1663 წელს თეიმურაზმა დაასრულა თავისი დაუდგრომელი წუთისოფელი. „დადუმდა ენა რიტორი, ორღანო მზრახი, წინწალი“. მხოლოდ ერთი უკანასკნელი სურვილი აუსრულდა მეფე-პოეტს. მისი ცხედარი სამშობლოში, მამა-პაპათა საგვარეულო საძვალეს, ალავერდს მიაბარეს.

ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ ТЕЙМУРАЗА I

Жизнь выдающегося представителя грузинской литературы эпохи так называемого «Возрождения», царя и поэта Теймураза I (1590—1663) тесно связана с историей Грузии XVII века.

К XVI—XVII вв. Грузия была разделена на отдельные царства и княжества, хотя некоторые из их руководителей не отказывались от идеи объединения страны. К концу XVI века Кахетинское царство по существу находилось в вассальной зависимости от трех больших государств — Ирана, Турции и России. Это обеспечило Кахетинскому царству недолгий мир, но вместе с тем стало и одной из причин последовавших трагических событий.

Государственная деятельность Теймураза I протекала в условиях последовательного чередования кахетинско-иранской, кахетинско-турецкой и кахетинско-русской политических ориентаций.

Автор книги в хронологической последовательности излагает биографию Теймураза I, уточняет даты рождения поэта-царя, первой и второй его женитьбы, рождения сыновей Александра и Левана, смерти первой жены Анны, а также дату приглашения в Мазандаран Шах-Аббасом Теймураза вместе с карталинским царем Луарсабом. В конце книги рассказывается о смерти Теймураза (в 1663 году), заключенного Шах-Аббасом II в Астарабадскую тюрьму.

За все годы жизни Теймураза I Грузия подвергалась опустошительным нашествиям. В книге много места уделяется агрессивным действиям персидских шахов, описанию марткопской, марабдинской и бадалетской битв. Показано бесстрашие Теймураза в борьбе с врагами, в которой он не остановился даже перед тягчайшими жертвами — его мать Кетеван и сыновья пали от рук вероломных иноземных захватчиков.

В течение нескольких десятилетий Теймураз был в центре политической жизни Восточной Грузии и в качестве кахетинского царя, и в качестве главы объединенного Карталинско-кахетинского царства, и в роли руководителя антииранского движения. Он не раз терял трон, подвергался унижениям, искал союзников, был изгнан из Кахети. Однако, несмотря на все это, он вновь и вновь возглавлял борьбу против иноземных агрессоров, против ставленников персидского двора — грузинских царей-ренегатов.

В этой борьбе Теймураз ориентировался на Россию. В книге большое место уделяется вопросам русско-грузинских взаимоотношений, освещена деятельность русских посольств в Грузии, а также приезд в Москву сначала внука Теймураза I — Ираклия Багратиони, а затем самого Теймураза.

Исследование жизненного пути Теймураза I потребовало изучения многих смежных вопросов. В книге детально изложена история пленения и мученической смерти матери Теймураза, царицы Кетеван, а также освещены отдельные моменты жизни и деятельности омусульманившегося грузина Имама-Кули-хана Ундиладзе, выдвинувшегося при дворе Шах-Аббаса и ставшего ширазским ханом, его брата Дауд-хана Ундиладзе, показана дипломатическая деятельность грузинки Гулчары и другие вопросы.

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

ИБ 1033

გამომცემლობის რედაქტორი ელ. ბათიაშვილი
მხატვარი ვ. ხმალაძე
ტექნორედაქტორი ნ. ოქუჯავა
კორექტორი ნ. ფიფია

გადაეცა წარმოებას 24.11.1978; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 19.3.1979,
ქალაქის ზომა 60×90^{1/16}; ღრმა ბეჭდვის ქალაქი; ნაბეჭდი თაბახი 7,5;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 4,2;

უე 01073;

ტირაჟი 5000;

შეკვეთა № 3685;

ფასი 50 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19